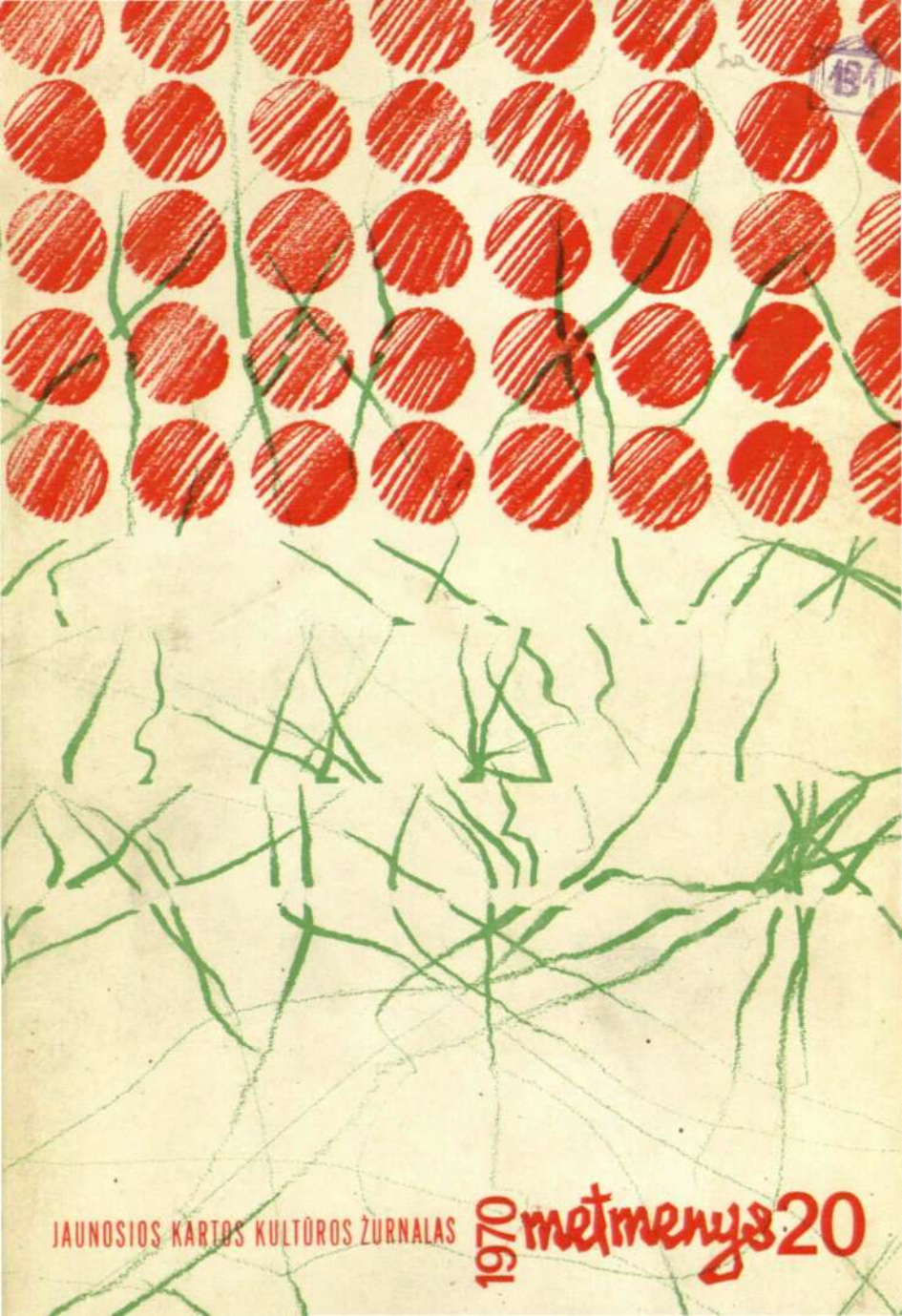

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

1970 metmenys 20

metmenys

Austė Pečiūraitė 3 * *Jonas Mekas*, Laiškai Simanui Daukantui 8 * *Vincas Trumpa*, XIX amžius ir jo paradoksai 25 * *Marija Saulaitytė*, Demian 53, Nendrės 55 * *Vukas Akstinas*, Gimimas 56, Vizija: akys obuolių vežime 57, Miesto peisažas 58, Vizija 59, Indra 60 * *Rimas Vėžys*, Kampai 61 * *Vytautas Kavolis*, Modernistika ir jos pogrindis 66 * *Kęstutis Paulius Žygas*, Brutalizmas architektūroje 77 * *Vizma Belševica*, Latvio Indrikio pastabos Livonijos kronikos paraštėje 104 * *Gunars Salinš*, Apie alegoriją 111 * *B. V. Maćiuika*, Mokslas ir mokslininkai Lietuvoje sovietinės santvarkos rėmuose 121 * *Marija Gimbutienė*, Velnio istorija 137 * *Kazys Almenas, J. Žemkalnis*, Iš Antro Kaimo repertuaro 149 *

Juozo Grušo rūstybės ir grožio dialektika, *Rimvydas Šilbajoris* 154 * Istorija šiandieninėje Lietuvoje, *Vincas Trumpa* 159 * Technologija ir kultūra, *D. Šatas* 167 * Svarbiau žmoniškai negu kitoniškai, *Irena Trakelytė* 182 * Naujų problemų akistatoje, *X* 187 *

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

Pu 24-602

Dailės darbai: *Andrius Balukas* — 43-52, *Dalia Reklytė* — *148*, *Vincas Svirskis* (fot. A. Sutkus) — 147.

AUSTĖ PEČIŪRAITĖ

namui išdygo žvynai ir
per gatvę tiesiasi permatomi
pelėkai vasarą praeiviai
atsiremia veidais plėvėn dalindami
šlapius obuolius vaikams

mano plonų ratų
dviratis stovi tarp medžių vakaras
mosuodamas rankomis pagavo
mano draugus už liemenų
ir sviedė per žalią parko
namo stogą jie grįžo medžių ir
supynių viršūnėm

indėnas lempinėm plunksnom
virš meno mokyklos apšviečia
lietų mes sėdim prie delnų
spalvos stalų baltom lėkštėm
su varške
kiklopai žygiavo parade
kanopos trinksėjo asfaltan
mes sutikom jų žvilgsnius
jie lingavo galvom prisilipdę prie
kojų šviesius ornamentus

tu lauki darbo iš dangaus
ir žiūri į saulę pro
ištinusius vokus
tavo smakras liečia krūtinę
sunkus paukštis ilsisi
tau ant sprando
aš stebiu minią susispietusią
aplink tavo vėsias kojas
laukiančią perkūnijos
tu praveri savo burną
ir vėjas pripildo tau
plaučius oru iš jūros
aš klausau ir laukiu
šaukimo bet vakaras
ateina su fakelais
ir muzika ir aš einu
keliu nuo kalno

blizga pilki balandžiai prispaudę kairį
šoną prie motociklo aš mačiau
kaip violončelistas prie laiptų
privažiavęs lengvai nušoko pasispirdamas
balandžio nugaron

palubėj debesys paleido
visą savo sniegą dengdami
kėdes HISPANOS UNIDOS
salėj priaugę medžiai ir
krūmai pasieniais rūbinėj
pristatyti šiltadaržių vazonai ištraukdami
drėgnas kojas iš žemės
augalai susispaudę
į būrį pro langus
pro duris

mano kūnas imituoja horizontą
iš šlaunies iškyla spinduliuojančiu
smakru saulė tarp plaučių
kontūrų teka upė
iš kelio iššauna rytinė žvaigždė
iš kulnies ritasi balti debesys

kai buvo rytas ir miegas
ritosi nuo galvų kaip plaukai
aš išgirdau giliaplautę
moterį dainuojant aš išgirdau
kaip ambulansas lekia
per miestą ji dainavo virš miesto
dainavo susijuosusi storą liemenį
diržu ji dainuodama nubėgo
nešdama du jaunus vyrus rankose
palikdama gėlėtą kepurę ir batus

LAIŠKAI SIMANUI DAUKANTUI

JONAS MEKAS

1.

Gyveni, rodos, viską matai, žiūri, kartu su visais — tą patį gyvenimą, kur ir visi. Koks jų gyvenimas, toks ir mano. Ė, bet eik atvirom akim ir atvira širdim nuo ryto ligi vakaro, ir vis būsi visko neišmatęs ir visko neišjautęs. Mano gyvenimo ratas nedidelis, reikia daug prisiversti, kad kuo daugiau įsibraut į kitų gyvenimų rėžius, jų gyvenimo dalį įsisiurbt savin, pažint. Praeini, pasikalbi, pastovi, pažiūri, stebi savo gyvenimą ir lygini jį su kitais — bet vis iš šalies, ne iš vidurio. Visas gyvenimas — kaip didelis palyginimas. O realybė nėra palyginimas: ji vis tiesioginė, kai tikrai ją išgyveni. Ir ne tik žmogus pats: daiktai, su kuriais jis santykiauja, kurie lydi jo dieną, tampa jo dalis, apibrėžia jo gyvenimą, ne vien tik jis pats, ar kiti. Kartu su žeme, kurioje jis gyvena, žemė iš paskos jį seka, o gal jis seka žemę, kas žino. Jeigu jis dirba drožykloj, drožėjas, kokia didelė jo dalis yra medis, kaltai, skaptukai, tekarnios, ir tos lėkštutės, krėveliai — jis neatskiriamas nuo savo įrankių ir darinių. Ir kalvis, ir medkirtys, ir raštininkas, ir policininkas, ir Orfėjus.

Aš dažnai pagalvoju: prieš bedaiktę tapybą šaukia mūsų kritikai. O pažiūrėk į poeziją, prozą — tikrai bedaiktė mūsų proza ir poezija... Prirašoma, priplepama knygom beveik apie nieką. Ir pasikalbėjimai, ir aprašymai... Ilgiausias romanas, pavyzdžiui, vaizduoja kaimą, jo žmones ir gyvenimą, o viskas tik bedaikčiai vogrėjimai — nėra tų daiktų, tų kvapų, tų ŽODŽIŲ net, kurie neatplėšiamai susiję su kaimu. Nėra tų darbų, gamtos, nėra įrankių, kasdienės aplinkos. Jeigu mūsų kaimas mėgtų filosofuoti idėjiniais, abstrakčiais klausimais, taip! Bet jis toks nėra. Jų ir filosofija yra daiktiška. Net jei ir ilgiausius vakarus suėję praulios prašnekės, vistiek kalbos tokios jau daiktiškos, ir jų juokai tokie trumpi ir tikslūs. Ir jų žaidimas žodžiais — ir žodis irgi yra daiktas, priemonė, kuri jį nusako. Toks jis rupnus, tas žodis, nors jis būtų ir juokas, žaisminis. Ir jų dainos, jos irgi tokios. Jei žiūrėti į mūsų literatūrą, tai daiktiškiausi buvo Donelaitis, Strazdelis, Baranauskas, Valančius, Žemaitė, Krėvė, ir Vaižgantas — ir jie didžiausi, juos skaitydamas grįžti į savo žmones, į savo aplinką, lietuvišką. Dabartiniai poetai ir prozaikai tokie jau skiedikai, tokie jau bedaikčiai, bepaučiai.

2.

Niekas yra musė. Niekas musės prazvimbimas.

Ir štai, viena ji, šitą popietį, pralėkusi vangiai pro šalį, man prikelia tolima ir artima.

Tas kaitra patvinkusias, garuojančias vasaros dienas. Patį vidudienį, visiems pogulio prigulus, išvirtus po pavėsius, kur giliau. Ir tuščia namuos, deginančiai tuščia. Tiktai musės, tiktai musių zvimbimas, įkyrus ir zirziantis. Prieš lietų, po deginančios, kvapą imančios tvankos. Sėdi ir jauti visą tylumą, visą vidudienį. Atrodo, pats esi vidudienis ir šiluma, sustingęs ir tingus.

Vidury kiemo, ant tuščio žaginio sukabinti dalgiai. Jų plieniniuose ašmenyse dega atošvaistai. Ir pintelė, plaktukas numestas. Taip vidury kiemo. Patsai vasaros vidudienis, dega taip dega.

O musės taip įkyrios, prieš lietų.

3.

Kaip nykiai bevilţiška, kartais. Valandom. Vaikštai, sėdinėji ar stovi ir žiūri kurin taškan, į kokį daiktą. Ir, rodos, nieko už savęs neturi. Gyventa praslystant, prabėgom. Ir nieko nepadaryta — pritepliota tik. Ši akimirka, kai aš stoviu nuleistom rankom ir nukritusiais pečiais, akim į grindis, gyvenimas prasideda iš naujo. Pasidaryt nežinėliu ir vaiku, nuogu visa savo būtybe, kūnu ir siela, su savo neprityrimu ir gėda — ir kaip vaikui vėl atvert plačiai akis ir nedrąsiai liest daiktus — liesti pačiais pirštų galiukais. Kaip nematyt šie daiktai! Jie liesti tiek metų. Gal kasdieną. Ir štai juos pirmą kartą išvystu, šitą kasdienę. Daiktų kietumas ir minkštumas, jų formos, spalvos, jų kvapas — kas yra kambary, kėdės, stalai, krosnis, viskas stovi pirmą kartą prieš akis ir nežinau, ką daro su tais daiktais, kaip jį suimt ir laikyt, kaip nuleist ar padėt. Bulvė, duona, miltai, druska. Šaltas vandens bėgimas ant rankų, varvėjimas plika oda; malka, beržinė malka, paėmus ranka, krosny. Žemė. Ir žemė. Nueinu nuo trotuaro ir einu negrįsta gatve, kad ją pajust po kojomis, koks naujas jausmas, kad žemė po tavo kojom, ne geležies lentos ar cementas. Su kiekvienu kojos kėlimu jaučiu ją atplyštant, ir su kiekvienu kojos padėjimu — ji įsisunkia, kyla visu mano kūnu augštyn. Aš pasijuntu kartu su ja. Žemės dalis. Pradedu matyt aplinkui daiktus, jaust juos, girdėt, liest. Ir jie visi savo nuosava šiluma skverbiasi manin. Daiktai, kurie lydės visą mano žemės kelionę, ir kuriuos tik kaip vaikas dar pradedu pirštais apčiupinėti, ir man gėda,

kaip aš lig šiol jų nemačiau. O, kaip sunku ištrūkt iš per tiek metų įsisiurbusios gyvenimo iliuzijos, įsiliūliuotos, iš tiek daug sapnų, kad tikrai pajutus po kojom žemę ir žinot, kad esi joje, ir dabar. Tos palaimintos valandos, kai tikrai pradedi matyti daiktus, ir tos, nevilties, kada viskas sudūžta, ir stovi vėl vienas.

4. (Iš laiško Bavarskiui, 1948.I.28)

Nelengva dabar — kartais taip dega ir verda paširdy žodžiai, norėtum tiek kalbėt — bet jauti tai bus neįformintas, tik žmogiškas — (ne menas) — šauksmas, pykčio ar skausmo — per daug didele uola griūva gyvenimas, spaudžia lageriniai blokai, liūdni žmonių žingsniai kambary, pirmyn ir atgal — visą dieną — (ir, priėjęs, kuris, uždeda ranką tau ir klausia: kaip? jokios žinios? kaip namai? — ir vėl nueina, eina tie žmonės ir žiūri akis įbedę kažkur).

O kartais, kai jau rašai — staiga viskas tau puola ant akių ir tu turi mest viską, draskyt ir plėšyt — kam visa tai, ką rašai, jeigu gal niekas to neskaitys, gal geriau paširdy tai, ne ant popierio, pasilaikyt. Nes štai pasauly vaikščioja žmonės su kruvinais pirštais aplink ir taikstos tavo kaklo. Jie visą tavo tautą išsmaugs, kuriai rašai. Ir gal mest viską ir rėkt, rėkt jiems į veidus, mušt kumštimis — kaip gali rašyt, kai turi imt ir abiem rankom įsikibęs plėšt jų rankas, kad atgautumei oro. Bet negali ir to — tu turi vėl sėstis prie stalo ir patvinusiom akim žiūrėti į popierį ir rašyt. Ir ką rašai, *susigeria su tavo beviltiškumu, susigeria* su pykčiu ir išvien su tavo beprotišku laiku, beprotiškais nusikaltimais, ir beprotišku laukimu — laukimu, kada turi tik laukt, žiūrėt, kaip ratas toliau sukas — nes esi toks mažas toje pasaulio didžiųjų velniavoje, tavo balsas toks mažas.

Na, betgi kvaila būtų ir laukt, kol tave sumals — tegu pasidarbuos bent, kol tave sumals. Tai stoji žmogus ir imi mosikuot visokiom rankom — jeigu norit, eikit artyn, pasigalinėsim, gal ir gerklėje užkliūsiu, jei rankas išskėtęs laikysiu. O jei stebuklas — na, tai ir Galijotas kartą sukniubo. O ir kai į pasaulį pažiūri — vistiek dar dauguma gero nori, nors ir pabailiai — tik duodamą jie ima, ir laisvę, ir duoną. O apgint, išsikovot dažnai jie bijos, tie gerieji, tie pasyvieji. Geriesiems dar daug velnio reikia, kad taptų žmonėmis.

5.

Kas esam mes, kodėl mes nuo kitų skiriamės? Ak, kaip aiškiai kalba iš vidaus. Tik įsiklausyk, taip vienas, ar būreliu, kai taip artimai, taip vakare — gal sugulus, patamsy, bevartant prisiminimų lapus — taip kai nesikiša kasdienybė: kaip viskas išplūsta, kaip viskas stovi viduj atvira žaizda, kaip viskas! Ir tada pajunti, kad gali verkti vidury miško, vidury pievos, ir nežinosi ko — gali rymoti galulaukėj rūpintojėliu ir žiūrėt begaliniai ilgai tosin lygumosin, kalnelėsna ir beržynėliuosin. Ak, mano pilkas, sermėgiau mano, mano lėtas lietuvi — argi tu galėsi kada būt australu ar brazilu? Ar tai negraudu bus, kai bus Kalėdos, ir nebus sniego? Ar tai, bevargdamas, nepasigesi berželių ir gluosnio, katinėlių? Ir kas bus, kai pasigesi? Ir kai širdis neišlaikys?

Štai aš žiūrau į daugį dalykų. Ir visų jų elipsės baigiasi. Ateina nauji, ir man taip gaila viso, kas būta. Ag, argi tai nebuvo ilgus amžius, ar tai ne tūkstančiai metų augino lietuvį — ar nesu aš paskutinė, aukštuteniausia jo atsieka, išskaptuota šimtų praėjusių kartų? Visas aš esu jų skopinys, jų rūpintojėlis, kurį jie per šimtmečius savo gyvenimų prie Baltijos, su geltonais karolių vėriniais ant kaklo, rašytinėm juostom, išskaptavo, lašeliais sunešiojo, visą mano vidują.

Nieko išvažiuodamas neišsinešiau. O ir atminimai — skurdūs, vargani mano gyvenimo metai. Bet ag gi, kai dabar pagalvoji, kai staiga sopulingoj prisiminimų raudotinėj susopi — tada išvysti, kad vis tik išsinešta viskas. Lipte prilipo, įsiėdė, nebeiškrentamai.

Idealus? Šūkius kokius? Knygas? A, ir tai — bet gi tai radau ir čia. Bet kas viduj sopa — tai toji žemė, tai tas dangus, tai tosios naktys taip įsispaudė. Tik jos sopa, tik jos vis atviros many, išnaktos lig išnaktų, dangus lig dangaus, žemė lig žemės. Guli, ir tos išnaktos nepasimiršta lig išnaktų; lieti žemę — ir ana žemė bunda; žiūri į dangų — anan dangun žiūri. Kas, rodos, daiktai tik, ratai, grėbliai, ir stalai tie, ar akmeninės upių brastos; kas, rodos, tik vortinklių blizgėjimas, šarma tik, šaltis, ir lietūs ant kopūstų galvų, rudenių liūtys, ir linaminės. Betgi tai įsispaudė vidun, tai pasidarė man būtina. Kažkas tai tuose upių užsilenkimuose, kažkaip jie kitaip užsilenkia; kažkas tai tame lietaus ūžime, kitokios gaidos negu šiaurės Vokietijos vėjuose; ir tie subtilūs linijų skirtumai, kampai, garsai, spalvų deriniai; ir tie, gilesni, mažesni, mažiau iš pirmo žvilgsnio pamatomi skirtumai — ten viskas įsiaudžia, ten sielos išsiskiria. Ir kai aš bandau tai dabar išsikalbėti, kai bandau užmiršti — tada tik suprantu, kad tai negalima, kad ne aš prie tų daiktų prilipau, ne aš prie graudžių vakaronių, prie naktigonių dainų, nei prie linų laukų, ne: tik tos nesuskaičiuojamos mano protėvių kartos suaugo, berymodamos Baltijos pajūry, tik mano tėvai rūpintojėliu berymodami įsižiūrėjo, įsimylėjo į juos, vidun susiėmė. Ak, nepabėgt jau nuo visa to, nebeištrint.

Garsai? Ar tai gali lietuvis be tų pavasarį kriokiančių upelių, ar gali be epušės lapelių drebuliavimo, ar be žiogelių, be griežlių lankų viksvose? Taip gera ausims! Toks tenoras... Ir kvapas! Ar be tų linų markų, be kratomo mėšlo, pušų sakų kvapo? Ar be pievų?

Kur kitur rasi tokį pievų kvapą, kaip ten? Ar spalvos? Ar tas baltumas — tas sidabrinis, ar rasi kur tokį sidabrinį baltumą, kaip nuo lino drobės, soduos ištiestos, kaip vortinkliai bobų vasarą? Ar kaip pakloti linai, kaip ievos, sniego vėpūtinių blizgesio? O gal rasi tokį geltonumą, kaip purienos ir žilvičių katinėliai? Ir alksnio ūgių rausvumą, pinavijų raudonį? Ak, kur tokį mėlį, kaip lino žiedo akelėse, kaip liepos dangūs ar ežerėlių dugnai! Ak, tai niekur jau to nerasi, niekur nepritapt, jei lietuviu gimus.

„O, kokia tu graži iš tolo!" — dabar tai tik matau, dabar. Ar ne per vėlu? Ak, kas man tai begali išplėšt. Ir norint patsai to norėčiau, ir verkčiau, kada kur, skausme parpuolęs — ak, kas savo skausmo išmest nenori — ne, nebegalima jau. Kirviu įsikirto. Ir mirsiu mėlynom akim ir rūpintojėlio širdim, aš, lietuviškas žemdirbys, lietuviškas gluosnis.

Gal būt, daugiau negu kitas buvau pasinėręs Vakarų kultūros syvuose — daugiau, negu retas, pasiėmęs iš jų medaus, ir suvedžiotas. Mane traukė jie, mane traukia jie. Jau vien noras rašytoju būt yra gal vienas suvedžiojimas. Argi tai lietuviui rašytoju! Jis — dainorėlis, jis lyrikas, jis Dzidorius artojas. O, ar ir kiti tie, kurių krauju aš išaugau, kurie Vilnių visą baltą tokį išstatė — ar ir jie, ar ir juos tas pats vis į vakarus netraukė, vis į vakarus — ir ar neverkė jie, toli, Florencijoj, ar nesapnavo? O, jau visi mes tokie, kaip bitės, *vis medų namon nešdami, vis namon suskrendam*, ir kur besėdėtumėm, taip, aš matau jus, tolimi lietuviai architektai, ir skulptoriai, matau aš jus Florencijoj sėdinčius, prie turgaus aikštės, ir jūs sėdit kaip artojai, kaip rūpintojėliai, kaip paskui plūgą vis, tik širdis pažeista, kaip sula, širdis sula pavirtusi.

O, negrąžint! Viskas taip nesulaikomai, rytų ir vakarų slegiami, bėga! Nesugrąžint nei medinių velenų, nei klevais suaugusių sodžių, anei tų žodžių! Ne-

sugrąžint ant medžliepio lapų kepamos duonos. Nieko nebesugrąžint. Tik ilgesys vienam kitam, kuriam ašaros arčiau. Vis labiau, vis labiau užsidaro elipsė.

6.

Šitos gėlės, laukinės ramunės, konvalijos ąsočiuose, kambariuose! Kaip skurdžiai jos čia! Suprantu, kambarinės gėlės, anos, dideliais žiedais — taip! Bet šitos... Jos tinka į vainiką įpinti, jos tinka prie kasų — prie geltonumo to, ar juodumo — ir tose pievose jos tinka, pirštais paliesti, ar bitėms, geltonoms, sunkioms vašku ir medumi. Jos tinka, to ramunės, plačių dobilienų, berželių, rugių laukų kompozicijoje, didelė, balta ramunės galva, vainikas su apskritu geltonymu vidury... Ir tos gležnos pakalnutės, tos saldžiai ir aštriai kvepiančios baltos kepurėlės ant laibučių kotelių, jos tinka ten pakrūmiuose, ir darželiuose, jos tinka. Tačiau gėlės, gėlelės, laukų gėlelės, kaip liūdnai vystat jūs, vystat jūs margame ąsotyje...

7. **(1948.IV.23)**

Ką aš galiu atsakyti į jūsų apgailestavimus, į jūsų praėjusių gražių dienų ašaronę? Taip, gražu buvo. Jūsų gyvenimas buvo gražus ir jums gaila jo. Aš kasdieną girdžiu jūsų skundus, visur. Jūs imate šią mažą maisto normą ir su rezignacija tariat: Ak, geri buvo laikai, Ak, kada vėl grįšim namo, Ak. Jūs apžvelgiate savo prastus drabužius, ankštus kambarius, pažiūrit į savo spintas, ir kalbat, Ak, kokia vargata, tai ne gyvenimas, O, kad vėl taip, kaip anuomet!

Ir prie kiekvieno to skundo, kiekvieno apgailėjimo, girdžiu tėvynę minint. Ir aš nenorom tada galvoju: Tėvynė? Gal būt, šie žmonės ne jos taip ilgis, o tik tų visų gėrybių, kurias ten turėjo, tų daiktų, tų rūbų, tų pilnų aruodų. Ir ką aš, ką aš turiu daryti? Tiek kartų, kai girdžiu tuos skundus, aš jaučiuosi taip

nejaukiai ir nesmagiai, ir kaip svetimas tarp svetimų. Mano guolis buvo kietas ir nekeičiamas, mano kambarėlis pastogės palėpėj, kurin galva lubas siekė; ir mano valgis, ak, tos alkio ir neprivalgymų dienos! Nuo pat vaiko dienų, kaip juoda ranka, mane sekė skurdas. Mes, vaikai, su ilgom akim (ne su ašarom — tas mes išmokom dar mažesni paslėpt) žiūrėdavom, kaip kiti, turtingesnių vaikai, valgo skanėstus, ir turi pačiūžas ant ledo čiuožti, ir gražiais, tik jiem siūtais drabužiais — ak, kai mums tekdavo brolių išaugti, o pačiūžos, mes vinį sulenkę įkaldavom medin ir tursinėdavom ant valkų, viena koja pasispirdami. Ir mūsų mokyklinės knygos — jas tėvas pirkdavo kitų nunešiotas, be penkių lapų iš vieno galo ir iš kito galo — juk negi mokėsi už naują kelis litus, kai tie litai taip brangūs, taip reti, o skolininkai lipa ant nugaros su procentais ir terminais ir vekseliais — ak, kas suskaičiuos visa. Ir pyragas — tai tik per didžiąsias šventes, ar kartais iš turgaus mama kelias bandutes ar kepalėlį. Taip skanu, taip šventiška tada, taip šokdavom aplink. Bet tai visiems tik po kąsnį, po kąsnį to džiaugsmo.

Ne, ne tai, ne apie gerą ten gyvenimą aš prisimenu čia, ne tai traukia atgalios. Ir kai imu maisto normą, lagery, aš galvoju apie tai, kad šią savaitę aš turėsiu ko valgyti, ir kitą savaitę irgi — savo dalį vis gausiu. Ir tai kur kas daugiau, ir kur kas geriau, negu anos pusbadžių dienos Biržuose, kai savaitės vidury, pritrūkus duonos, sviesto, su pluta ar bulve laukdavom pirmadienio, kai atvažiuos kas iš namų, atveš ką. Ir tie ryšulėliai tokie skurdūs — tiek burnų namie, ir tas sviestas taip plonai tetepa, ir mėsos, taip greit kubilai ištušta. Ir tada, viską išbaigę, einam su broliu per gatves, einam per kinus, krautuves — kad užsimiršt, kad nesinorėtų. Bet tai taip sunku. O ir pinigų — ne kinui, ne riestainiui su pienu parėjus iš gim-

nazijos — ne visados; tai pro užpakalines duris vis, nematant.

Apie tai galvoju dabar, kai girdžiu jūsų gerų dienų prisiminimus, jūsų ilgesius. Ir ne, ne dėl to namo mane traukia, ne. Nieko, nieko to neturėjau, kas visą jūsų gyvenimą darė gražų ir mielą. Nieko to nebuvo. *Skurdas ir alkis tik. Ir tačiau kažkas buvo — dabar tai aiškiausiai matau — kažkas buvo, ko rankom neapimsi, ko burna nepajausi, kas nesiduoda nei duona nei pinigu pakeičiamas — kažkas už alkio ir skurdo dar, ko nei burnon nei į kišenę įsidėsi. Ir tai įsisunkė giliai, giliai, įsismelkė nuo pat vaikystės, pro skurdą ir pro alkį: žemės kvapas, gimtosios žemės kvapas, gamtos grožis ir žmonių nuoširdūs rankų palietimai; vėjas, lietūs, naktys ir dienos, vasaros, rudeniai — kažkas, ko neapčiuopsi, neapimsi, bet kas labiau traukia dabar, negu visa, kas rankose turėta. Ir tai toks ilgesys, kad kartais pamanai, kaip tai ištversi, kaip tai ištveri, kaip tai tokį svorį viduj išlaikai. Ir kiekvieną dieną auga, kiekvieną dieną sunkėja, tas akmuo. Ir nesigėdini jo. Ko aš turiu gėdytis savo ilgesio? Ar tai ne žmogiška savo tėvynės ilgėtis? Ir ar tai aš tai pakeist galiu, kad žemė taip stipriai sielą veikia, kad žmonės, kad. Ir verkt dėl jos galėčiau, tiktai kad ašaros vaikystėje visos iškrito, tik širdis viena, tik verkia, be ašarų. O, daug žmonių, daug negero padarė, bet su žeme, su laukais, su krūmokšniais, su gamta draugais susirišom, ir dabar, toli nuo vienas kito, viens kito ilgimės, viens kitą šaukiam, tiesdami viens į kitą rankas — žemė ir aš, laukai ir aš, laukai, lygumos, upės, žiemos pūgos.*

8.

O, koks gi iš lietuvio krikščionis! Vos gerą šimtą metų tik, kaip jis žaltį ir ąžuolus paliko. Ir dabar vis, vidury laukų sustojęs, ar miške, ko verkia nežino, ko taip susidūmota... Taip sunku jam pritapt ir prie

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA
Pu27-602

katalikybės, dar svetimesnis jam protestantizmas. Jis pats sėdi savo prieklėtyje (pušų medžio prieklėtyje, ar savo pasąmonės prieklėtyje) ir skaptuoja dievukus, jis pats kaip dievas. Ar užmiršt man, kaip mano kaimas, kai krikštynos, ar vestuvės — atsiveždavo iš koplytėlės Šventą Joną, pasistatydavo jį ant prieklėčio, ir kartu linksminos. Ė, tai ne stabmeldystė — tai tik tas lietuvio skaidrumas, tas lyriškumas vis — susigyvenimas ir su dievu. Tai nėra dievo išjuokimas. Dievas jo yra kasdienis, iš visų pakelėlių ir galulaukių rūpintojėliu bežiūrįs. Sunku jam pritapt prie akmenyje organizuotos bažnyčios, jo galva tiek daug neneša, tokių sudėtingų ceremonijų: jis tiesios kalbos. Ak, gi, ar kiekviena tauta, tikrai atskira tauta, neturi savo atskiro dievo? Dzidorišką, artojišką jie jį išsinešė, lietuviai. Dievą, kuris išeina iš kopų, pušų kalnelių, klonių lygumėlių, ir kuris mėgsta kankles ir skudučius, naktigones. O, nesakyk, nesigink, kad jau mes modernūs dabar, ir kad ir fortepionus ir augštus namus jau turim, ir dievų nebeskaptuojam — ne, nesigink: tik įsiklausyk, kai vienas, įsiklausyk į save, ir į laukus, ir vėl suprasi, vėl žinosi — žinosi nesuprasdamas — girdėsi, iš labai giliai, kažkaip labai artimus, kažkaip pažįstamus ritmus, meliodijas, spalvas, kvepėjimus — ir susidūmosi, pats nežinodamas ko.

9

Aš girdėjau dainuojant. Vieną vakarą, vieną šviesų, neišpasakytai žvaigždelėm mirgantį, pačiame vidurvasary. Po darbo, kai visos svirtys, visos tvartų durys nutyla, kai tik kurklelių ūžesys, kai tik šikšnosparniai... Stovėjom po mėlynais alyvų krūmais, šiltame kieme, ir dainavom.

Daina, tu dainelė! Tokia graudžiai ilgesinga, tokia užsisvajojusi. Tarsi gintarėliai tie žodeliai, tarsi karolėliai suvarstyti. Tai tik ant Baltijos kranto, tai tik

į pušų kalnelius užsižiūrėję, į beržynėlius, tai tik tie lėti žemdirbiai, tos grėbėjėlės, tie lietuviški berneliai tokias dainas sudėti galėjo. Ar jūs girdėjot kada kur kitur taip dainuojant, kaip ten? Taip graudžiai ir taip ilgesingai? Ar girdėjot, taip laukuose, iš darbo grįžtant, ar vasarų vakarais? Ak, tai prisimena vis tie vasarų vakarai, šviesūs, neapsakomai žvaigždelių pilni. Sėdėdavome po tirštomis liepomis ant medinio suoliuko, diemedžiams kvepiant šiltame kieme, ir dainuodavome. Ak, Dievulėliau, ką gi aš žinau, apie ką dainelės kalbėjo: prasti jų žodeliai. Mes dainavome apie darželį, apie rūtelių kvepėjimą, apie bernelio, apie mergelės ilgesį, apie žirgelius; ir apie pūdymą, apie linų laukus mes dainavome, ir apie motules, — ak, maži, nepuošnūs tai buvo žodžiai, šimtus kartų mūsų dainuoti, ak, ir melodija! Bet mes dainavome, ir tai buvo neapsakomai ilgesingas susidumojimas. Mes dainavom, ir mūsų akys žiūrėjo tolyn, į žvaigždelių šviesumą, mes žiūrėjom į vakaran įsigėrusius medžius, į namus, ir į vienas kito akis, ir mes nieko, nieko daugiau nenorėjom, tik dainuoti, tik dainuoti. Ir mums rodės, kad niekad gražiau negalima dainuoti, niekad. O kai mes, pabaigę, nutildavome, ir, bijodami ardyti tą nuotaiką ir tylą, klausydavomės: mes girdėdavome tas pačias dainas dainuojant toli, kitame kaime, tolimose sodybose. Ir ten, kiemuose susirinkę ar vaikščiodami tamsėjančiom sodžių gatvėm ar laukų takeliais, dainavo sodžių merginos ir bernai, tokie pat, kaip mes, dainavo iš tokio pat nežinomo ilgesio, tokio pat susidūmojimo pagauti, vakarėlin užsižiūrėję. Ak, kaip gražios tos dainelės, ta nuotaika, tie sidabriniai vasarų vakarai. Ir balsai, ir balsai atrodė tokie gražūs. O, nesvarbu, kad tai kiek ir nesiderina, ir grubokas kitas, kad tai kiek kuris ir prasišoka, visa burna taip, atmetęs galvą, traukia, — ak, argi tai svarbu? Mes sau, sau dainavome, kad kitaip negalėjome: argi gali-

ma tokį vakarą nedainuoti, argi galima tokiais vakarais užmigti?

O, mes nedainavom niekam — mes tiktai sau, rateliu, pasiklausydami ir pasikalbėdami, ir tyliai nusijuokdami kartais, tyliai, kad nesudrumst tos ramumos, tos šventos nuotaikos. Tyliai, tyliai naktim plaukė mūsų dainelės į kitas kaimo puses, tolyn į naktį, ir mums buvo taip neapsakomai gera, taip neišpasakytai!

O, buvo ir kitos dienos, ir kitos dainelės: dainelės, kurios skambėdavo per mūsų vestuves, dukreles tolyn išleidžiant, ir linarūčių dainelės, tos švelnios švelnios, ir kūlimo; ir tos, kurias audėjos seklyčiose prie staklių liūdnai dainuodavo; ar mergelė, į rūteles užsižiūrėjusi, apie bernelį besvajodama; ir tos, kurias po juodalksniais sugulę arkliaganiai niūniuodavo, ar piemenėliai, po alksnių krūmus karves varinėdami, ak, vis tai dainelės, vis tokios gražios, tokios vis graudžios — iš pačios lietuvio širdies išriedėję, kaip rasos lašeliukai, kaip gintarėliai.

O, kur benueitum, kur benuklystum — ar tai galėtum be tų dainų, jeigu jos tavy kaip rūtos įaugę? Kaip be tų dainų, be dainelių?

Daug laiko jau nuo to praėjo. Bet ieškojau, visur ieškojau to, visose koncertų salėse — ir niekur neberadau, niekur. O, kur tai salėse įtarpint gyvenimą! Juk tai buvo sidabriniai vakarėliai, juk tai buvo aukso žvaigždelės, juk tai buvo pačiam mano lietuviško kaimo vidury. Nesugrąžint jų.

10.

Velnias tame civilizuotame pasauly, ne gyvenimas. Nei basas pavaikščiosi, nei nuo drabužių pailsėsi: vis švarkai, kelnės, batai. Šį vakarą prieš guldamas išsirengiau vienom apatinėm ir vienais apatiniais ir negalėjau ta laisve atsigardžiuoti, toks gerumas, laisvumas, lengvumas, kaip per šienapjūtę. Civilizuo-

tuos Vakaruos tik užsidarinėjęs langus gali džiaugtis kūnu, vienkelnis ir vienmarškinis, basas. O kur visa kita! Tikrai sunku kaimiečiui mieste. Ir kas įaugta kaime, nebeužsimiršta. Atrodo, ir mirsiu su vienų kelnių, basų kojų, šutintų bulvių ir virtinių ilgesiu. To nejaučia nei Vladas, nei Algis, ne, tikrai, nei Valentukas, norint jis tai ir geriausiai už kitus supranta. Jie gyvena savo gyvenimo, Kaune, tęsinį, be jokio didesnio vingio ir išmušimo — vieno to paties tęsinį. O aš su broliu esam patekę čion iš visai kito pasaulio, iš ūkininko pasaulio į rašte mokytų ir civilizuotų, inteligentų, į visai skirtingą pasaulį. Ir dabar suderink, jei gudrus, suderink abu tuos pasaulius, nesugadindamas savęs nei gyvenimo, iš abiejų pasiimant gero, nenumetant ir nesudarkant įgimto, pirmojo. Kartais antrasis, rodos, visai beužguląs pirmąjį, visai pasiduodi jam, užmiršdamas, kad taip tokis kaip anieji vistiek nebūsi, būvi vis kitaip tokis, nes pagrindas, vaikystė kita. Dvidešimt pirmųjų gerųjų metų yra kitaip įaugta. Ir ant to reikia visa kita statyti, ne atvirkščiai. Ir tai visas sunkumas, kad nepasikart antrajame — nes antrasis nematytas, toks gausus, visokių žibučių, visko pilnas kaip vilnos, norisi tiek aprėpt; ką kiti palengva, per dvidešimtį metų, tą griebi glėbiais, pilna burna ir rankom per kelis metus — ar tai ne taip mums buvo? Dabar jau kai kas įtaria miestiečiu, inteligentu besant... O kas už visko? — ūkininkas, kuris vakare, kai niekas nemato, užsidarinėjęs langus, užsirakinęs, apatinėse kelnėse po kambarį šokinėja ir basom kojom džiaugias...

11.

Gal būt, tai tik ilgesys, nutolusio idealizavimas, gal būt... Ten, namuos, tarp sniego vėpūtinių, nuo speigo braškant tvoroms ir vėjui neramioj nakties tamsumoj begrabaliojant trobos langines — kadais, dar

pusberniokas, metų prietemoj (kaip greit, nemačiom taip, prabėga metai!), skaičiau, žibalinės lempos šviesos švytuliavime, tykiai ūžiant žibalan įsisiurbusiai dagčiai, vėlai vakare, mamos rateliui beburzgiant, skaičiau Aleksandriškį: „O, kokia tu graži iš tolo!“ — ir nesupratau. Nes tai buvo dar seniai (dabar tik įžiūriu, kokia metų eilė skiria nuo Aisčio ar Brazdžionio, kad jų jau tada plačiausia širdimi rašyta) — nesupratau tada, tik tie žodžiai, kaip nebeiškrentą dagiai, liko viduj: O, kokia tu graži iš tolo!

Ir po to bėgo metai, daug tokių vakarų, ir dienos: Prie plūgo ir gyvulių, prie dalgio, dulkėse ir rudenio lietų išpluktuos purvynuos; ir prie runkelių taisymo, ir šlapiuose bulvių vagose, sugrubusiais pirštais. Diena dienon prie darbų, taip diena dienon. Ir kai mėgini galvoti, paskum mėšlo vežimą klampodamas — mintys tokios sustingusios, ir tik nuovargis, kaip sunki ranka, sveria. Gal tik vakarais, ar šventom dienom nutrukęs, ar kada užeina neperstojami lietūs, ilgos septynių brolių miegančiųjų liūtys — kur kamaros prieblandoj išsitrauki iš palovio Donelaitį, ar Aistį, ar Vaižgantą, ar tautosakos tomą (O, jie giliai palovy, medinėj dėžėj sudėti, kad šeimyna nesuplėšytų, neišmestų!) — ir sklaidai, ir žiūrinėji, taip nedideliam atsigavimui. Ir vėliau, išsiprašius, išsimušus miestan (koks nedidelis buvo tas mano miestelis, su pora silkių krautuvių ir arklių turgeliu) — kietom darbo rankom besivejant toli nutolusius vienmečius, dantis sukandus, pusbadžiu stumiantis ir užsidarbiaujant, savaitėmis su vienu vieninteliu duonos kepalu, taupiom riekėm — ,vis Vaižgantas, ir Aistis, Boruta, dar vėliau — Verhearen, Baudelaire, ir Rimbaud, ir tada — karas, ir okupacijos, plakatai, girios.

Vargani — prakaito ir alkio yra mano išsinešti prisiminimai, vargo, kurį nešė daugelio vaikų šeima, pa-

laužta dvidešimt aštuntųjų žiemos, kėlimosi vienkiemiuos, skolų, kad vaikus išmokius, ir aprengus, kad utėlės negraužtų, — vargani prisiminimai, nuo mažumės savom rankom. Bet, ak, argi tai tas ilgesys, tėvynės ilgesys yra gero gyvenimo ilgesys? O, tai ne to. Ne tai matau, kai ilgesy pasineriu, ne tai regis. Tai tik tai, ko neberandu čia, ko nė ilgiausiose kelionėse niekados nebeišvystu, anei kai žiūrau į gražius gražius kalnų upeliukus, anei ežerų vandenin, anei upėsna įsižiūrėjus. Ir kai atverčiu knygas, jos virsta vienu skausmu. Ar tai rast Malarmé ar George's žodžių kristale? Ar D'Annunzio pinijų vaiskiai mėlynam virpėjime? Tai vis ne tai. O gal tai Verheareno rūsčiose pajūrio lygumose, ar gal tai rast Hamsune? Ar Faulknerio grubioj vešlumoj — ar Wiecherto pelkynų krūmynojuose? Kur tai rast?

Ir tada svajoju — tada lieka vien svajonė. Ir tada viskas praėję taip sidabriniai, ašariniai taip žvilga. Taip, kaip šiandieną, štai, vakare, kaip šiandien. Sėdžiu ir prisimenu. Prieš pat Kalėdas.

O, tai balti balti, tai lino staltiesėm apdengti stalai. Ir pyragai kamaroje ant lovų sudėti, geltoniu tryniu aptepti, gražiai, žąsies plunksna. Ir ta šviežiai, tik šventėm — kaip per Sekmines ar Velykas — išplauta troba, ant grindų patiestos meldinės pynės. Ir ta visa kalėdinė nuotaika, tos kalbos apie rytdienos kelią bažnyčion, apie vis nenustojantį kilti šaltį, apie tai, ką naktį galvijai kalbės. Ir tie švieži, kalėdiniai laikraščiai, su žaliom eglučių šakom, stori taip, visai šeimai yra ko paskaityti, ir kaimynams.

O langinės vis baladojasi, vis daužosi, — vėjas, ir pusto, balti vėpūtiniai gula aplink trobas, ir ant šulinių, ant kiemų. Rytą, anksti, einant galvijų šerti, reikės šiūpele atsikasti, reikės šaltyje ir vėjuje, į akis nešant ir pustant, už pirštinių, už kaklo.

O, kas Kalėdos be sniego, be baltų pusnių, vėjo

nublizgintų lygumų — kas Kalėdos be speiguotam danguj kristaliniai, šaltai mirgančių žvaigždžių, kas?

Toks ilgėjimasis, toks anų žiemų pasiilgimas gula, kad, rodos, netversi, širdį suplėšys— ir tada sėdi ir svajoji. Sėdi ir svajoji apie visą aną kristaliniai baltą žiemą, girdi sukaustytų upių, ežeriokšnių pokšėjimą, ir žvangučius, rogių čėžėjimą begaliniais keliais, arklių kojų klepsėjimą. Kai mišku — girdi, kaip virpteli sušalusi eglės šaka, pabyra balti sniego vėtiniai. Taip viską girdi, viską. Ir vakare, jau prieš pat Kalėdas, prieš įmigdamas —, ak, taip ilgai tada neužmiegama, tiek kalbų, su šalia gulinčiu, ar svajos — ir tada girdi, kaip viduj, gryčioj, dar skambaloja puodai ir skardos, šlepsi kojos. O lauke toks vėjo ūkimas, taip gailiai vaitoja, lyg vaikas koks, ir sniego kruopelytės prasiskverbia su vėjo šiūstelėjimu pro langinių tarpą ir puola, nubyra pagal stiklą, šaltos ir smulkios sniego kruopelytės.

„Leisiu — šalčio gal priveisi", girdi patyliai kartojant brolį tik ką išmoktas Janonio eilutes, ir mintyse pats perbėgi: „Šarmotas rytys nebeblaško sniegų, tik kvapą užimdamas spaudžia". Kieno tai tie taip artimi, taip gyvi žodžiai? Ar šitie, kiti: „Ir tyli upaitė ledu surakinta... o sniegas baltasis vis krinta, vis krinta..."

Kaip viskas svajonėse, tyliai krinta. Ir tik kai staiga versteli kas duris, kai kambary žodžiai kieno tylą praplėšia — krūpteli tada ir prablaivi — matai knygom apgrioztą stalą, mėlyną sienos plėmą.

Ak, tai nieko, bičiuli, tai tik nedidelis užsisvajojimas, tik vis prisiminimai.

O, kokia tu graži iš tolo! Argi tai tiek daug reikėjo, tiek metų, tiek vargo, tenai, ir čia, tremtinio keliu, tai tikrai suprast, tai visa širdim pajust? Tuos kelis, tuos nedidelius žodelius, poeto širdim parašytus? Kokia didelė pasitikrinimo kaina!

1948-1970

XIX AMŽIUS IR JO PARADOKSAI

VINCAS TRUMPA

I

Kiekvienas amžius turi ką nors specifiškai savo, kas jį išskiria iš visų kitų amžių. Vis dėlto ne kiekvienas amžius žmogui lygiai įdomus, nes ne kiekvienas amžius palieka lygiai ryškius pėdsakus žmonijos istorijoje. Ne tik dėl to, kad XIX amžius yra arčiausia mūsų amžiaus, jis nusipelno mūsų didesnio dėmesio. Kai kurias idėjas XIX a. išgalando ligi nepaprasto aštrumo, kaip, sakysime, laisvės idėją. O kai kurias jis tiesiog pagimdė, kaip tautų pavasario arba socialinės revoliucijos idėjas.

Ir tomis idėjomis XIX a. žmogus labai didžiavosi, nes jis jomis tikėjo ir gyveno. Jis, tur būt, daugiau, negu kuo nors kitu, tikėjo pažanga, kas, jo nuomone, reiškė tų idėjų įgyvendinimą. Tomas Payne, polemizuodamas su Edmundu Burke, rašė 1792 metais, kad už septynerių metų Europoje nebeliks jokių tironų ir jokios aristokratijos. Vadinas, su XVIII a. pasibaigs visokis despotizmas ir prasidės žmogaus teisių ir žmogaus laimės amžius. Nesvarbu, kad lygiai už septynerių metų net toje pačioje Prancūzijoje, kurią Payne taip karštai gynė prieš Burke puolimus, Napoleonas suėmė valdžią į savo rankas ir atgaivino tokią aristo-

kratiją, su kuria beveik jokia aristokratija negalėjo lygintis senojo režimo metu. Dėl to XIX a. žmogus neprarado savo tikėjimo nei į laisvę, nei į tautų pavasarį, nei į socialinę revoliuciją. Užtat jis buvo optimistas. Tai buvo matytis, tarp kita ko, ir iš to, su kokia panieka jis žiūrėjo į visa tai, kas stovėjo tų XIX a. idėjų maršui skersai kelio, ar tai būtų pastangos susigrąžinti „tamsiuosius viduramžius", „carinė priespauda", ar „kapitalistinė vergija". Tai buvo matytis ir iš begalinio tikėjimo ateitimi, kuris pagimdys visokius futuristinius ir ateitininkiškus sąjūdžius.

Tuo tarpu Martynas Heideggeris, apie XX a. vidurį, jau galės pasakyti, kad XIX amžius buvo pats tamsiausias iš visų ligi tol buvusių amžių. Ir tai jis galėjo pasakyti todėl, kad jis jau buvo spėjęs pamatyti, kas buvo XX amžius, tas XIX amžiaus *enfant gâté*. Jis matė, kaip XIX amžiaus laisvės idėja išvirto į ligi tol negirdėtą terorą, kaip to amžiaus tautų pavasario idėja išsigimė į žvėrišką nacionalizmą ir nesibaigiančius karus, kaip pagaliau, socialinės revoliucijos idėja visiškai, bent kol kas, neišlygino socialinių ir ekonominių skirtumų, o, priešingai, juos dar paaštrino, vienus padarydama vergais, o kitus — tų vergų prižiūrėtojais. Be abejo, Heideggeris, to ir nesakydamas, pasakė, kad savo tamsumu XX amžius toli prašoko net ir XIX amžių. Tą ir reiškė jo žodelis „ligi tol".

Neturėdamas jokio pagrindo su Heideggeriu nesutikti, istorikas privalo klausti, kodėl? Kodėl iš esmės gražios laisvės, tautų pavasario ir socialinės pažangos idėjos išvirto į terorą, nacionalizmą ir socialinę priespaudą? Tai ir yra tie didieji XIX a. prieštaravimai, arba paradoksai, kuriuos mes norime trumpai šiame straipsnyje aptarti.

Bet *pirma* iškyla *principinis* klausimas: kaip aplamai reikia žvelgti į savo gyvenamąjį laiką ir į ateitį, kad netektų nei vienu nei antru per daug nusivilti.

Tas žvilgsnis gali būti trejopas: nekritiškai optimistiškas, pesimistiškai tragiškas ir kritiškai realus. Su visais šiais žvilgsniais buvo galima susitikti ir XIX amžiuje. Bet tada neabejotinai dominavo nekritiškai optimistiškas žvilgsnis. Ne tik tie, kurie aklai tikėjo pažanga ir svajojo apie žemiškąjį rojų, jeigu ne rytoj tai poryt, buvo optimistai. Optimistai buvo ir jų priešai, reakcininkai, įstatymo ir tvarkos šalininkai, kurie taip pat tikėjo, kad 1814 m. sukurtoji Šventoji sąjunga atneš amžiną taiką ir ramybę. Negalima pasakyti, kad jiems nebūtų rūpėjusi žmonių gerovė ir laimė. XIX amžius dar nežinojo nei rasinių, nei klasinių priešų, kuriuos reikėtų būtinai sunaikinti.

Tiesa, ir tada retkarčiais pasigirsdavo taip pat pesimistiškai tragiškų balsų, bet tai greičiau buvo išimtys iš bendrosios taisyklės, arba balsas šaukiantis tyruose. Toks labai katalikiškas filosofas, vienas pirmųjų Didžiosios revoliucijos tremtinių, J. de Maistre (1753-1821), ilgus metus sėdėdamas šiltai Petrapilyje, keikė revoliuciją, laikė ją šėtono išmislu ir svajojo apie Viduramžių sugrįžimą. Ne daug net ir katalikų klausėsi jo balso, išskyrus kai kuriuos popiežius. Rimtesnis ir ne toks mistiškas buvo ispanų diplomatas ir filosofas J. Donoso Cortés (1809-1853), kuris nuogąstavo, kad liberalizmas ir socializmas — dvi pačios originaliausios XIX a. socialpolitinės idėjos — pakirs Vakarų Europos stiprybės šaknis, kad Europai gresiąs baisios tironijos pavojus — tironijos iš apačios, iš padugnių, kuri parengs dirvą Rusijos pergalei ir įsiviešpatavimui. Jis vylėsi, kad gal tik Anglija išgelbės Europą. Prancūzų poetas Baudelaire'as (1821-1867) pavojų matė ne iš Rytų, bet iš Amerikos, kuri su savo mechanizacija ir materializmu visiškai nubiednins Europos dvasinį gyvenimą ir „nuves pasaulį į pražūtį". Pagaliau XIX amžiaus pačioje užsklandoje pasirodė ir garsusis Spenglerio veikalas apie Vakarų žlugimą. Bet vis tai tebuvo

pavieniai balsai, kurie negalėjo užgožti bendrojo XIX a. optimizmo.

Tarp šių abejų kraštutinių pažiūrų buvo ir tokių, kurie kritiškai ir blaiviai vertino tiek savo gyvenamąjį metą, tiek ateitį. Tai buvo teisingiausias, bet ir pats sunkiausias vertinimo kelias, ypač gyvenant pačiame idėjų ir įvykių sūkuryje. Lengviau tai galėjo padaryti kokie nors anglai ar amerikiečiai, stovėdami atokiau ir turėdami jeigu ne laiko, tai bent vietos perspektyvą. Iš pačių europiečių, gal būt, arčiausiai priartėjo prie tokio žvilgsnio A. de Tocqueville (1805-1859), kuris, keletą metų praleidęs Amerikoje, mokėjo labai blaiviai ir kritiškai įvertinti Amerikos demokratiją, o tuo pačiu geriau suprato ir pačios Europos situaciją ir jos ateities perspektyvas. Jis ypač kritiškai atsiliepė į permanentinės revoliucijos pavojų.

O tikėjimas permanentine revoliucija buvo taip pat labai būdingas XIX amžiui. Evoliucinės gamtos, kaip ir visuomeninio gyvenimo, teorijos atsirado gerokai vėliau ir jos buvo populiaresnės anglosaksiškame pasaulyje negu Europos žemyne, kur Marksas aiškiai nugalėjo Darviną. Bet jokiu būdu revoliucija nebuvo Markso išradimas. Jau mūsų minėtas Tomas Payne manė ir tikėjosi, kad XIX amžius bus revoliucijų amžius. Tas pats de Tocqueville pastebėjo, kad „prancūzų revoliucija nuolat prasidėjo iš naujo, ir nuolat pasiliko ta pati". O vilniškis istorijos profesorius J. Lelevelis laikė beveik tėvynės išdavikais tuos, kurie be socialinės revoliucijos galvojo pažadinti tautą. Net ir mūsų kunigas-poetas Maironis kalbėjo apie žaibus mėtančias idėjas. Tikėjimas revoliucija suteikė XIX amžiui begalinės dinamikos, bet kartu iššaukė jo vidinius prieštaravimus.

II

Pirmasis toks prieštaravimas iškilo tarp laisvės ir teroro. Laisvės idėja, be abejo, nebuvo XIX a. iš-

radimas. Ji tokia pat sena, kaip ir žalčio gundymas arba Adomo obuolys. XVIII amžius, gal būt, jos ilgėjosi daugiau, negu XIX. Tačiau niekados žmogus taip giliai ir karštai netikėjo laisve, kaip XIX amžiuje. Ne be pagrindo Benedetto Croce kalbėjo apie XIX amžių, kaip apie laisvės religijos amžių.[1]) Nors, kai 1789 m. liepos 14 d. revoliucinė minia šturmavo Bastiliją, ji nedaug terado tariamos XVIII a. tironijos aukų, jai to užteko, kad būtų paskelbta: „Išaušo apreiškimo diena... Išgirdę Prancūzijos laisvės šauksmą kyla iš kapų kaulai: jie yra liudininkai šimtmečių priespaudos ir mirties ir jie skelbia žmogaus ir tautų atgimimą... Tironams atėjo galas". Matėme, kad Payne tiems tironams tedavė septynerius metus, o Lelevelis, būdamas jau emigracijoje, tikėjo, kad Lenkijos ir Lietuvos didvyrių kaulai atsikels ir išlaisvins tėvynę.

Net ir toks humanistas, kaip Virginijos džentelmenas Tomas Jeffersonas, tikėjo, kad laisvės medį būtina palaistyti tironų krauju. Deja, ne daug galvų tenukrito tų tironų, kuriuos turėjo prieš akis revoliucinės laisvės religijos apaštalai. Liudviko XVI ir jo lengvabūdiškos žmonos Marijos Antoinetos jokiu būdu ir negalima buvo laikyti tironais. O ėmė kristi galvos kaip tik tų, kurie šturmavo Bastiliją ir skelbė laisvės religiją. Maratas tariamų tironų adresu šaukė: „Atžymėkite juos įkaitinta geležimi, nukapokite jiems nykščius, išlupkite liežuvius!" Vardan laisvės! O kada kai kurie iš pačių revoliucininkų suabejojo tokios taktikos humaniškumu, tas pat Maratas stebėjosi: „O, kokia neteisybė! Jie nenori pripažinti man filantropo vardo. Juk tik nedaugeliui aš tetrokštu nukapoti galvas, kad tūkstančiai būtų išgelbėti!" Jis ir savo laikraštį pavadino *Liaudies draugo* vardu. O

1) *Histoire de l'Europe au XIXme siècle*, 1959, 33-47 psl.

vietoje tų kelių galvų teko išrasti mašiną liaudies galvoms kapoti. Ir nusirito lygiai 273.000 galvų.[2])

Kodėl? klausia istorikas. Kodėl tokia graži ir kilni laisvės idėja reikalauja kraujo, ir tiek daug jo? Per visus „nekenčiamos" Burbonų dinastijos amžius nei iš tolo nenutekėjo tiek daug nekalto kraujo, kiek per dvejus revoliucinio teroro metus. Kodėl? Be abejo, didysis laisvės ir lygybės apaštalas, ženevietis J. J. Rousseau to nelaukė ir nesitikėjo. Jo nuomone, ir gražiausia idėja neverta nei lašo žmogaus kraujo. Tik bedievius, esą, galima bausti mirties bausme. O kiek dievotų nukentės nuo to paties Rousseau išpažintojų ir mokinių! Ir revoliucinio teroro negalima visiškai atsieti nuo idealisto Rousseau, nes revoliucininkai tikėjo juo labiau negu kuo nors kitu. Teisingai istorikas Michelet vadino Maratą Rousseau beždžione.

Mano galva, Rousseau paskelbė dvi klaidingas idėjas: pirma, kad žmogus iš prigimties yra geras, ir antra, kad bendroji valia turėtų būti ir visų valia. Į pirmąją buvo atremtas begalinis revoliucininkų ir viso XIX a. optimizmas. Atrodė, tik nukapok galvas Liudvikui XVI ir keliems liaudies priešams, ir viskas lyg iš pieno plauks. „Ką reiškia karalius, palyginus su prancūzu?" klausė konvento vyriausias prokuroras Saint-Just[3]) Ir atsakymas buvo aiškus: beveik kiekvienas prancūzas yra geras ir doras, išskyrus karalių. Ir konventas pasmerkė karalių. Ir visa Prancūzija pasmerkė karalių, nes konventas kalbėjo bendrosios Prancūzijos valios vardu. O bendroji valia turėjo būti ir visų valia.

Bet ką daryt, jeigu atsirastų neklaužadų, kurie nenorėtų sutikti su bendrąja valia? Ir tokių atsirado,

2) A. Camus, *The Rebel*, 1956, 126 psl.

3) Prancūziškai Saint-Just reiškia Šventąjį Teisingąjį. Tikrai simboliškas revoliucinio prokuroro vardas.

ir ne tik tarp politinių pabėgėlių, kurie ir tada kartais buvo vadinami tremtinių vardu, bet ir pačioje Prancūzijoje, net pačiame konvente. Tarp jų buvo ir Jurgis Jokūbas Dantonas. Jie siūlė karaliaus likimą atiduoti referendumui, tegu visa tauta sprendžia. Tur būt, galima sutikti, kad dauguma pritarė konvento sprendimams. Dėl to jis ir nematė reikalo kreiptis į tautą. Mat, daug kas tada svajojo apie idilišką ateities valstybę, apie asketų ir nekaltųjų respubliką, kurioje vaikams ligi 16 metų bus ne valia valgyti mėsos, kad jie neišaugtų žiaurūs, kurioje viešpataus įstatymas ir tvarka, teisė, teisingumas ir protas. Ypač protas, kurį revoliucininkai tarė didžiąja raide ir kuriam altorius rengėsi statyti.

O vis dėlto ką daryti su ta neklaužadų mažuma, su opozicija? Jeigu bendroji valia yra ir visų valia, tą mažumą reikia sunaikinti. Tai ir buvo tos kelios galvos, apie kurias kalbėjo Maratas. Kas galėjo manyti, kad ta mažuma pavirs į šimtus tūkstančių ir kad jos eilėse atsidurs ir Dantonas, ir Saint-Just, ir Robespieras ir daugybė kitų revoliucijos vadų, nekalbant apie tūkstančius visiškai nekaltų aukų, apie kurias revoliucininkai paprastai nemėgsta ir užsiminti. Čia ir buvo tas didysis laisvės ir revoliucijos, arba laisvės ir teroro prieštaravimas, kuris verčia klausti, ar revoliucija galima be teroro. XIX ir ypač XX a. istorija aiškiai liudija, kas atsitinka, kai bendroji valia norima paversti visų valia. Visos totalitarinės partijos ir ideologijos atsiremia į šį principą, tariamai mažumai, arba opozicijai, palikdamos laužo, kalėjimo, ištrėmimo, arba negailestingo sunaikinimo alternatyvą.

Tikros, ne į abstrakčią, iš didžiosios raidės rašomą laisvę, bet į kiekvieno žmogaus teises ir į nuolatinį laisvėjimą atremtos demokratinės santvarkos tikslas nėra bendrosios valios vykdymas ir stengimasis ją

paversti visų valia, bet, priešingai, įsipareigojimas saugoti mažumų teises, visokius heretikus, nukrypėlius, revizionistus, nonkomformistus. Deja, to nesuprato nei 1789 m. revoliucininkai, nei daugelis vėlesnių jų pasekėjų. Jie visiškai pamiršo arba nenorėjo prisiminti Kristaus parabolės apie paklydusią avį. Iš tikrųjų daugumai valstybė iš viso nėra reikalinga. Dauguma ir be valstybės gali gerai gyventi. Bet ji baisiai reikalinga visiems tiems, kurie mano, kad dauguma ne visados yra teisi ir teisinga, arba kurie neina su bendrąja valia. Pirmasis ir beveik vienintelis demokratijos uždavinys yra apsaugoti mažumos teises ir interesus. Tai toli gražu dar ir šiandien ne visi supranta.[4])

III

Antrasis didysis XIX a. prieštaravimas buvo tarp tautų laisvės ir nacionalizmo. Jeigu laisvės idėja nebuvo XIX a. išradimas, tai tautų laisvės arba tautinės valstybės idėja buvo tikrasis XIX a. kūdikis. Kai kurie istorikai XIX amžių vadina tautų atbudimo amžiumi. „Tautybės problemai lemta suteikti vardą šiam šimtmečiui", kalbėjo Giuseppe Mazzinis, vienas iš tautinės valstybės pradininkų.

Kalbant apie žmogaus ir piliečio laisvę, negalima buvo pamiršti ir tautų laisvės. Laisvas žmogus laisvoje tautoje — vienas, atrodo, turėjo natūraliai sekti kitą. Prancūzijos konventas lygiai karštai kalbėjo apie žmogaus ir apie tautų laisvę, žadėdamas nenurimti, kol bent vienas tironas tebebus gyvas ir kol bent

4) To nesupranta ir dauguma mūsų emigrantinės spaudos, nerodydama atitinkamo jautrumo negrų klausimui, nekritiškai vertindama „įstatymą ir drausmę" ir aklai demonstruodama už „tyliąją daugumą", nors dauguma mūsų kaip tik ir esame mažumai teisių nepripažinimo aukos.

viena tauta tebebus pavergta. Tautų išlaisvinimo idėja buvo vienas iš labiausiai nelemtų konvento išradimų. Praktiškai revoliucininkams nepasisekė išlaisvinti, berods, nei vienos tautos, nes tauta gali tik pati laisvintis. Tautų išlaisvinimo idėja pasinaudojo ir dabar tesinaudoja tik visokie imperialistai. Vienos kongresas ir kiti po jo sekę kongresai užrioglino ant Europos sprando labai nešventą Šventąją sąjungą, kuri turėjo pirmoje vietoje garantuoti taiką ir ramybę, o ne tautų laisvę.

Tačiau tautų laisvės idėja nemirė ir kova dėl jos tęsėsi per visą XIX amžių. 1830 ir ypač 1848 m. revoliucijos, atrodė, sutraukys pavergtų tautų pančius, išlaisvins visas tautas ir sukurs laisvų tautų ir laisvų žmonių rojų šioje ašarų pakalnėje.[5]) Tautų pavasario idėjos įgyvendinimas atrodė čia pat. Praktiškai, dar reikės daug karų ir revoliucijų, kol Europa susilauks to pavasario 1918 metais. Bet blogiausia, kad tas pavasaris pasirodė toli gražu ne toks žavus, kaip apie jį svajojo XIX a. vidurio žmogus. Tautų laisvės idėja pagimdė grubų ir barbarišką nacionalizmą ir šovinizmą, kuris pareikalavo iš žmogaus atsižadėti daug brangesnės asmens ir piliečio laisvės už tariamą tautos laisvę. Savo tautos laisvės ir gerovės vardu toks nacionalizmas ėmė skriausti tautines mažumas, o, jeigu sugebėjo, ir kitas mažesnes ir silpnesnes tautas.

Istorikas vėl turi klausti, kodėl? Kodėl tokia graži tautų pavasario idėja, apie kurią taip iškalbingai dainavo mūsų Maironis, atnešė tokius prastus vaisius? Gera ir gražu mirti už tėvynę — gal ir ne visiškai ciniškai kalbėjo romėnas. Bet kaip su tais, kuriems likimas neleido mirti, kurie gyvi ir sveiki sugrįžta į džiūgaujantį miestą, kaip nugalėtojai, arba kurie su

5) A. J. Taylor, *From Napoleon to Stalin*, 1950, 33 psl.

kerštu širdyje padeda ginklus? Gal ir didingai skamba arijoje „Aš nugalėtojas!", bet gyvenime dažnai būna geriau būti pralaimėtoju negu nugalėtoju. Ne daug tautų šiandien turėtų labai pavydėti Sovietų Sąjungai ar JAV, dviem didiesiems II pasaulinio karo laimėtojams. Labai teisingai Lloyd George kalbėjo britų parlamente 1921 metais, vadinas, netrukus po laimėjimo: „Kuklumas pergalėje nemažiau svarbus, kaip pati pergalė... Istorija pilna tragedijų, kurias pagimdė pergalės piktnaudžiavimas, nekuklus jos panaudojimas. Kai kurioms tautoms būtų daug geriau, jeigu jos tokios pergalės niekados ir nebūtų pasiekusios."[6]) Retas kuris nugalėtojų pasielgia taip išmintingai, kaip Bismarkas po 1866 m. pergalės. Veltui išmintingieji istorikai pataria karo vadams, kad ne taip svarbu nugalėti; daug svarbiau žinoti, kada ir kaip užbaigti karą, kad jis negimdytų naujus karus.

Blogiausia su nacionalizmu yra tai, kad jis beveik neišvengiamai veda į imperializmą. Imperializmas yra didžiausia nacionalizmo nuodėmė. Be abejo, mažų tautų nacionalizmas gimdo tik mažą imperializmą, kuris, tačiau, toks pat biaurus, kaip ir didžiųjų tautų imperializmas. Kol tautų pavasario apaštalai skelbė tik pavergtų, silpnų ir mažų tautų laisvę, viskas buvo gerai. Net gera ir gražu buvo, kai italų ir vokiečių tautininkai žiedė savo tautų vienybę ir kovojo dėl išsilaisvinimo iš svetimųjų įtakų XIX amžiuje, bet visiškai negera ir negražu buvo matyti, kai Mussolinio Italija ir Hitlerio Vokietija ėmė švaistytis kardais XX amžiuje. XIX amžius turėjo daug šaunių tautų laisvės kovotojų, kaip Garibaldis Italijoje, Kossuthas Vengrijoje, Hercenas Rusijoje arba Kudirka Lietuvoje. Deja, pa-

6) R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy, 1815-1914*, 1933, 192 psl. išnašoje.

našių laisvės kovotojų labai pasigedome po 1918 metų.

Nacionalizmas yra labai užkrečiama liga, ir ja gali užsikrėsti lygiai mažieji, kaip ir dideli. Dažnai mažųjų nacionalizmas gimdo didžiųjų nacionalizmą, o tada tikrai pasidaro nemalonu ir pavojinga gyventi. Žinia, kaip 1863 m. lenkų nacionalizmas pažadino rusų nacionalizmą, prieš kurį nulenkė galvas ir poetai, ir filosofai, ir istorikai. Jau Leninas buvo įspėjęs, kad nuo nacionalizmo nėra apsidraudęs ir socializmas. Deja, daug kas to įspėjimo nepabojo.

IV

Trečiasis didysis XIX a. paradoksas plaukė iš socialinės revoliucijos, kuri turėjo atnešti tautų ir žmonių lygybę. Jau minėjome, kaip revoliucijos idėja buvo gyva per visą XIX amžių, bet dažniausiai tik kaip latentiška požeminė jėga, kuri tik retkarčiais prasiveržd avo į paviršių, kaip 1848 ar 1871 m. Paryžiaus komunos vardu. Ir vienu ir kitu atveju ji gana lengvai buvo užgniaužta, tarp kita ko panaudojant ir svetimų kraštų kariuomenes. Tas nuolatinis socialinės revoliucijos pralaimėjimas ugdė jos šalininkuose frustracijos jausmą, kuris vedė į dar didesnius kraštutinumus ir į beviltiškai utopinius užmojus. Visokie anarchistų, teroristų, nihilistų, nečajevininkų sąjūdžiai buvo tokios nevilties pagimdyti.

Iš trijų 1789 m. revoliucijos paskelbtų šūkių — laisvės, lygybės ir brolybės — lygybės šūkis buvo pats utopiškiausias. Bet jo demagoginė trauka buvo pati didžiausia. Rodos, niekas rimtai negali galvoti, kad visi žmonės būtų sutverti lygūs. Tačiau baisiausios neapykantos ir kerštо susilauktų kiekvienas, kuris bandytų įrodinėti priešingą tezę. Lygybės šūkiu galima patraukti į savo pusę daugiau pasekėjų, kaip per daug abstrakčia laisvės, arba per daug banalia brolybės

idėja. Visokios „svieto lygintojų", kaip Blinda Tadas, idėjos buvo populiarios net ir Lietuvoje.

Socialinė tikrovė labai toli nuo lygybės. Ligi šiol dar niekam nepasisekė, ir tikriausiai nepasiseks, sukurti visuomenės, kurioje nebūtų viešpataujančios mažumos ir pavaldžios daugumos. Praktiškai nėra didelio skirtumo, ar tą viešpataujančią mažumą sudaro karalius su savo didikais ir aukštąja dvasiškija, kaip tai buvo feodalinės sistemos metu, ar ją sudaro politinių partijų vadai ir kapitalistai, kaip tai yra buržuazinės demokratijos atveju. Gal tik perėjimas iš pavaldžios daugumos į viešpataujančią mažumą antruoju atveju truputį lengvesnis.

Iš esmės, socialinę tų kraštų tikrovę ne daug tepakeitė Amerikos ar Didžioji prancūzų revoliucija, nors jose abejose buvo pabraukta žmogaus laisvė ir lygybė. Tarp politinės laisvės ir socialinės lygybės nėra nieko bendro. Politinė laisvė pati savaime nekeičia žmogaus socialinio statuso. Socialinė priespauda gali būti lygiai sunki, o gal dar sunkesnė, buržuazinėje demokratijoje, kaip ir feodalinėje sistemoje. Politinė laisvė neduoda žmogui duonos, kaip ir negerina jo darbo sąlygų. Priešingai, politinė laisvė dažnai suteikia vadovaujančiai mažumai neribotas galimybes žmogaus išnaudojimui. Ekonominis liberalizmas, atsiradęs maždaug kartu su politinėmis laisvėmis, norėjo išjungti bet kokius tarpininkus tarp darbdavio ir dirbančiojo, palikdamas šį pastarąjį visiškai darbdavio valiai. Seniau dirbančiojo reikalus gynė karalius, jo valdininkai, bažnyčia, dabar niekas, absoliučiai niekas, neturėjo kištis į darbdavio santykius su darbininkais, nes toks kišimasis būtų jo politinės laisvės varžymas. Tiesa, tokią politinę laisvę turėjo neva ir dirbantysis, bet ji pasireiškė tik tuo, kad jis galėjo rinkti valdžią, kuri nieko nedarė. Jis negalėjo nubal-

suoti, kad blogas darbdavys būtų pakeistas geru, arba kad blogas ponas būtų pakeistas geru ponu. Socialinės lygybės ir socialinio teisingumo prasme tas tik jam ir galėjo turėti prasmės.

Užtat mes ir sakome, kad Amerikos ir Prancūzijos revoliucijos, kuriomis iš tikrųjų prasidėjo XIX amžius, socialinio teisingumo atžvilgiu dirbančiajam absoliučiai nieko nedavė. O feodalinių privilegijų ir santykių panaikinimas jį išmetė lyg į tuščią erdvę, kur jis neišvengiamai turėjo likti vergas, žinoma, jeigu jis nepasidarė ponas. Nors formaliai vergija ir baudžiava buvo panaikinta.

Štai kur buvo didžioji XIX a. socialinė problema, kuri neišvengiamai turėjo žiesti socialinės revoliucijos idėją. Politinė laisvė šios problemos ne tik nesprendė, bet, priešingai, apsunkino jos sprendimą. Kol darbdavys arba ponas gali tau skaldyti antausius, tavo politinės laisvės nieko nereiškia. Pono ir tarno, princo ir elgetos santykiai buvo svarstomi ne tik XIX a. literatūroje. Tie santykiai buvo ir anksčiau, bet niekas apie juos nekalbėjo, kaip niekas, išskyrus kokius benediktinus vienuolius, nekalbėjo ir apie darbą. Darbininką ir baudžiauninką galėjai sutikti tik inventorių knygose, nes jis tebuvo inventoriaus dalis. Ir ne kartą ponas daugiau rūpinosi savo vežimu ir arkliais, negu baudžiauninku.

Dabar, XIX a. pradžioje, ne tik mūsų Dionizas Poška kalbėjo apie Žemaičių ir Lietuvos mužiką, kaip apie visuomenės „ramstį pamatinį", bet net ir toks aristokratiškas ir konservatoriškas filosofas, kaip Hegelis (1770-1831), savo pagrindinio *Dvasios fenomenologijos* veikalo vieną poskyrį pašventė ponijos ir vergijos (Herrschaft und Knechtschaft) klausimui. Pono ir vergo santykius jis grindė darbu, kuris seniau terūpėjo tik moralistams, ne filosofams. Kadangi kiekvienas darbas yra kūryba, nes už kiekvieno darbo

slepiasi idėja, Hegelis savisąmonės savarankiškumo ar nesavarankiškumo prasme pirmenybę atidavė ne ponui, kuris tik naudojosi darbo vaisiais, bet vergui, kuris savo darbu formuoja daiktus.

Žinoma, Hegelis nešaukė tų dviejų grupių į kovą, kaip vėliau, iš dalies į Hegelį atsiremdami, darys visokie socialistai, ypač Marksas ir Engelsas. Niekur, tur būt, Hegelio idėjos neturėjo tokio didelio pasisekimo, kaip Rusijoje. Toks Belinskis (1811-1848) naktis nemiegojo jį skaitydamas. Niekur, tur būt, taip aštriai nebuvo svarstoma pono ir vergo problema. Niekur nebuvo tokios populiarios socialistinės idėjos, kaip Rusijos universitetuose ir net karininkijoje. Pagaliau, Rusijoje, o ne kur kitur, socialinė revoliucija laimėjo, nežiūrint priešingų Markso ir Engelso pranašavimų. Tai yra taip pat vienas iš XIX a. paradoksų, ir, tur būt, pats didžiausias ir reikšmingiausias.

Ir vėl istorikas ir ne istorikas privalo klausti — kodėl? Populiarus ir iki gyvo kaulo nusibodęs atsakymas, kad niekur nebuvo tokios priespaudos ir išnaudojimo, kaip Rusijoje, kad Rusija buvo žmogaus ir tautų kalėjimas, kad niekur nebuvo tiek skurdo ir socialinės nelygybės ir t. t. ir t. t. Visuose tokiuose ir panašiuose teigimuose galima užtikti bent tris labai dideles klaidas. Pirmiausia, visi panašūs teigimai labai perdėti ir išpūsti. Vadinamoji rusų inteligentija pamėgo labiau negu kurio kito krašto intelektualai savo krašto juodinimo amatą. Ir ji turėjo tam tikro pagrindo. Niekur rašytojas ar profesorius neturėjo tokios didelės įtakos ir tokio vardo, kaip Rusijoje. Bet, kita vertus, koks nors provincijos gubernatorius nesigėdindavo garsų istoriką ar rašytoją priimti naktiniuose marškiniuose. O net ir rykščių bausmė, kuri prieš dvarininkus, pirmos gildijos pirklius ir popus buvo panaikinta gana seniai, prieš mokslininkus ir

menininkus tebuvo panaikinta tik 1841 metais.[7]) Tai negalėjo neprisidėti prie skilimo tarp inteligentijos ir administracijos. Ir toji inteligentija nepagailėjo juodų spalvų Rusijos socialiniam ir ekonominiam gyvenimui pavaizduoti, o visokie profesiniai revoliucininkai tas spalvas dar sutirštino, ir gavosi carinės Rusijos baidykliškas vaizdas. Panašiai kaip šiandien Amerikos, nors nei vienu nei kitu atveju socialinė tikrovė tokio vaizdo nenusipelno.

Antra, visi tokie baidykliški teiginiai tariami ir priimami labai statiškai, lyg, rodos, carinėje Rusijoje gyvenimas būtų sustojęs ir ji nebūtų dariusi jokios pažangos. Rusija nebuvo ta pati prie Nikalojaus I ir Aleksandro II. XIX a. Rusijoje ne tik buvo labai populiari pažangos idėja, bet ji dideliais žingsniais darė tą pažangą. Jeigu ne 1914 m. karas ir revoliucija, Rusija, tur būt, būtų pralenkusi daugelį Vakarų valstybių ne tik socialinėje ir ekonominėje, bet ir kultūrinėje srityje.

Trečia, tame dirbtinai sujuodintame carinės Rusijos vaizde slepiasi tai, kas logikoje vadinama aposterioriniu galvojimu. Tik dėl to, kad socialinė revoliucija įvyko Rusijoje, bandoma įrodyti, kad ji ten ir turėjo įvykti, nes gyvenimas joje buvęs visiškai nepakenčiamas. Savo laiku panašiai buvo bandoma aiškinti ir 1789 m. revoliucijos priežastis. Istorija tačiau moko, kad revoliucijos nekyla iš desperacijos. Nei prieš-revoliucinė padėtis Prancūzijoje, nei Rusijoje toli gražu nebuvo desperatiška. Priešingai, ji buvo daug viltingesnė negu visoje eilėje kitų valstybių. Aposteriorinis galvojimas labai tinka gamtos moksluose, iš kur jis ir atėjo į istorijos aiškinimą. Bet istorijos logika, arba greičiau nelogika, visiškai nesutampa su gamtos

7) F. Heer, *Europa Mutter der Revolution*, 1964, 732 psl.

mokslų logika. Deja, labai dažnai istorijos moksluose ši klaida sutinkama. Iš tikrųjų, veikalo, ypač Vakarų ir mūsų istorinėje literatūroje, kuriame ši klaida nebūtų kartojama, beveik negalima užtikti.

Kaip minėjome, tokį baidyklišką carinės Rusijos vaizdą padėjo sukurti ir patys jos XIX a. intelektualai, ypač profesiniai revoliucininkai. Tai žadino revoliucines nuotaikas Rusijoje. Bet tai nereiškė, kad tas vaizdas atliepė į socialinę ir ekonominę XIX a. Rusijos tikrovę. Be jau minėto skilimo tarp inteligentijos ir administracijos prie tokio vaizdo sukūrimo, tur būt, daugiausia prisidėjo ne faktinis skurdas ir vargas, bet diskriminacinis kai kurių tautinių mažumų traktavimas. Dėl to daugelis jų pasidarė tikras revoliucininkų šiltadaržis. Tai iššaukė dar didesnę valdžios reakciją, o šioji savo ruožtu revoliucino pačią rusų inteligentiją, kuri ėmė jautriau išgyventi ne tik mažumų skriaudas, bet ir kiekvieno skriaudžiamojo. Tai ypač būdinga buvo vadinamiems liaudininkams arba narodnikams.

Ieškant toliau atsakymo į klausimą, kodėl, būtent, Rusijoje, o ne kur nors kitur, įvyko ir laimėjo socialinė revoliucija, reikia žvilgterėti truputį toliau atgal ir atsekti vieną Rusijos praeities bruožą, į kurį ligi šiol istorikai neatkreipė pakankamai dėmesio. Prof. Kliučevskis pagrindiniu Rusijos istorijos faktoriumi laikė nuolatinę kolonizaciją arba migraciją, kurią jis aiškino specifinėmis istorinėmis ir geografinėmis aplinkybėmis. Tai, be abejo, tiesa. Tačiau šalia šito faktoriaus buvo dar ir kitas, kuris, gal būt, dar geriau padeda suprasti Rusijos istorijos specifiką ir socialinės revoliucijos paradoksą.

Faktas, kad daugiau negu trys šimtmečius rusų žemės arba turėjo mokėti duoklę Aukso ordai, arba buvo Lietuvos, o paskum Lenkijos-Lietuvos valdžioje, sąlygojo Maskvos kunigaikštijos, iš kurios išsivystė

naujoji Rusijos imperija, augimą. Maskva turėjo padėti daug pastangų, kad pati išsilaisvintų iš vadinamo totorių jungo ir išlaisvintų rusų žemes iš Lietuvos ir kitų valdžios. Laisvinimasis ir laisvinimas buvo pagrindinė Rusijos istorijos dinamikos spyruoklė. Nuo XV a. pabaigos, kada laisvinimosi procesas buvo užbaigtas, buvo sukauptas dėmesys į laisvinimą, kuris buvo gana sėkmingas. Kadangi paprastai apetitas ateina bevalgant, Maskva ėmė „laisvinti" ir tas žemes, kurios niekados nebuvo rusų žemės. Taip jau Jonas IV reiškė pretenzijas į prūsus tik dėl to, kad rusų ir prūsų vardas panašus. Kai XVIII a. pabaigoje beveik visos Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos žemės buvo prijungtos prie Rusijos, Kotryna II ne tik teisinosi, kad tos žemės niekados nepriklausė Lenkijai, kas buvo šventa teisybė, bet ir įsakė pavaldumą reiškiančios Lietuvos delegacijos pirmininkui grafui Tiškevičiui išbraukti iš savo kalbos žodžius „nukariautas kraštas" ir pakeisti juos žodžiais „patys prisijungė". Žodžiu, ir čia buvo laisvinimas, kuriuo, tarp kita ko, visokie targovičėnai tikėjo, bijodami jakobiniškos priespaudos. Tur būt, panašų laisvinimą turėdamas galvoje, kunig. Konstantinas ir sakė carui Nikalojui I: „Mūsų brangioji Rusija ima tik tai, kas savo laisvu noru pasiduoda, žinoma, prieš tai savo batu truputį spustelėdama jiems gerklę."[8])

Šis laisvinimosi ir laisvinimo sindromas turėjo didelės įtakos ruso psichologijai. Laisvintis ir laisvinti reiškia ne ką kitą, kaip bandyti save arba kitus išnarplioti iš priespaudos, nelaisvės, bėdos ir vargo. Gal būt, nei vienoje kitoje tautoje nėra taip labai paplitusi skriaudžiamųjų užtarimo idėja, kaip rusų tautoje, kaip lygiai, tur būt, niekur kitur nėra taip giliai įau-

8) M. Kukiel, *Czartoryski and European unity*, 1955, 142 psl.

gęs tiesos ir teisybės ieškojimo jausmas, kaip rusų tautoje. Kotryna II lėmė liūdną galą Marijai Antoinetai, kai ši pasišaipė iš žemesnio luomo žmonių, kunigaikštis Repninas, tapęs Lietuvos satrapu, metė šūkį: gana mušt mužikus; o grafas Muravjovas Lietuvoje aiškiai atsistojo baudžiauninkų pusėje prieš dvarininkus ir ponus ir už tai gavo iš Herceno totoriškojo Grakcho titulą.[9])

Įdomu, kad ir Vakaruose rusų hegemonijos pavojus buvo siejamas su tamsių masių, padugnių, liaudies viešpatavimu, kaip jau matėme iš Donoso Cortés samprotavimų.

Visa tai, gal būt, geriau padeda išaiškinti socialinės revoliucijos idėjos pasisekimą Rusijoje, negu pati jos socialinė ir ekonominė tikrovė. Tai, tur būt, taip pat sukūrė palankesnes psichologines sąlygas, kuriose lengviau galėjo atsirasti tokie revoliucininkai, kaip Plechanovas, Leninas, Kerenskis ir visa eilė kitų. Tai, pagaliau, ir padeda suprasti šį trečiąjį XIX a. paradoksą, kodėl socialinė revoliucija pasisekė Rusijoje, o nepasisekė niekur kitur.

V

Buvo ir daugiau XIX a. paradoksų ir prieštaravimų. Sustojome tik ties tais trimis, nes jie, tarp kita ko, turėjo didelės reikšmės XIX a. Lietuvos istorijai. Ypač didelės reikšmės turėjo Rusijos surevoliucinimas, kurio pasekmes dar ir dabar tebegyvena lietuvių tauta.

9) Lenkų istorikas J. Kucharzevskis šiaip jau labai propagandiniame ir antirusiškame daugiatomyje *Od bialego do czerwonego caratu* prismaigstė nemaža faktelių apie carinės Rusijos kelią į sovietinę ir socialistinę Rusiją.

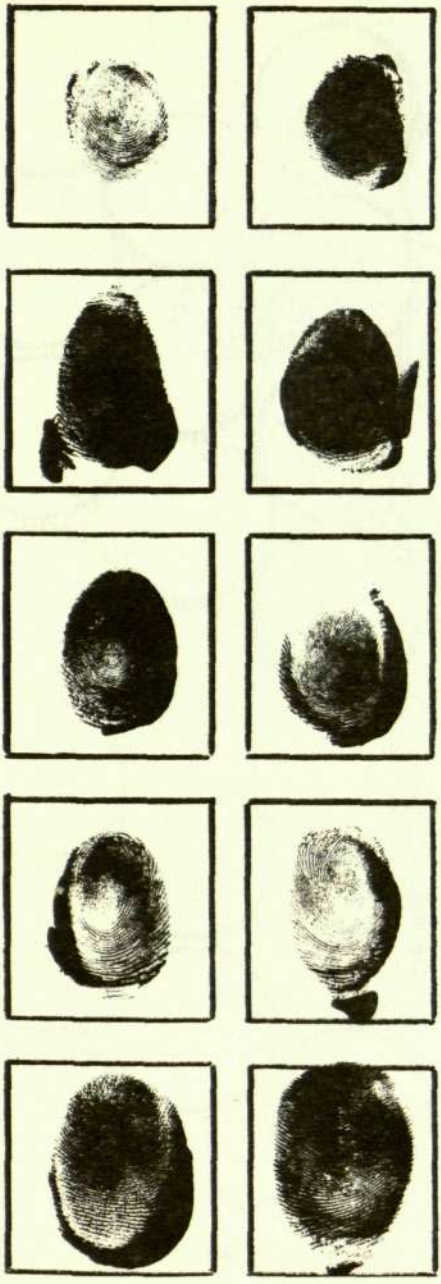

ANDRIUS BALUKAS

gimė 1950 m. Brooklyne, N. Y. Lankė Chicagos Meno Institutą ir Chicagos Universitetą. Šiuo metu lanko San Francisco Meno Institutą.

„Aš noriu įveikti proceso idėją ir naujas sistemas vietoj simbolių ir atvaizdavimų. Mano darbai yra objektai savyje — užfiksuotas patirties apipavidalinimas. Vienintelė įmanoma interpretacija yra kokiu būdu procesas buvo vartotas: metodas, laikas, vieta plokštumoje. Aš neinterpretuoju. Aš vien tik pateikiu savo patirtį žiūrovams.

Šioje serijoje kiekvienas spausdinamas darbas yra originalus nuospaudas. Darbų pirminiai eskizai tyčia sunaikinti".

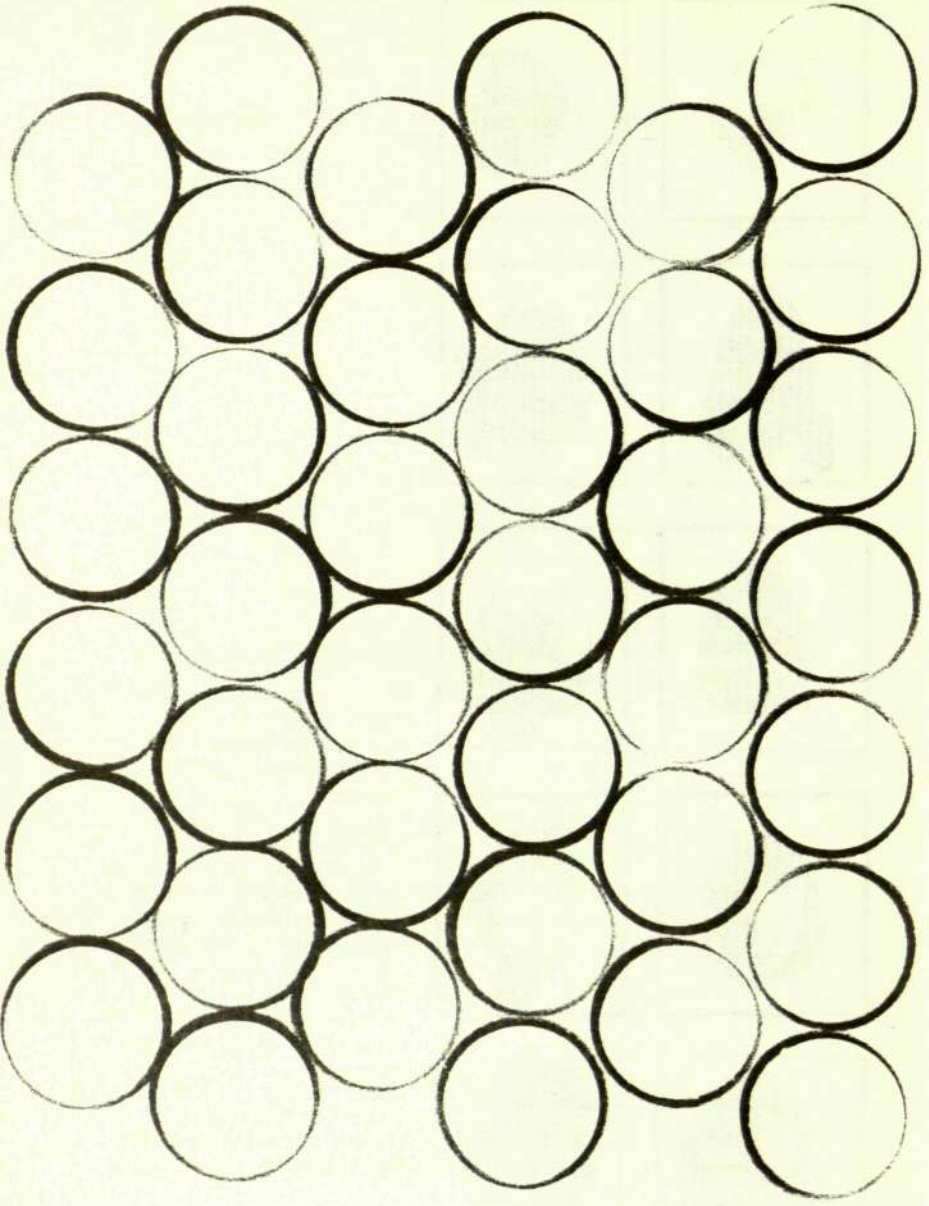

Apvalus ritmas

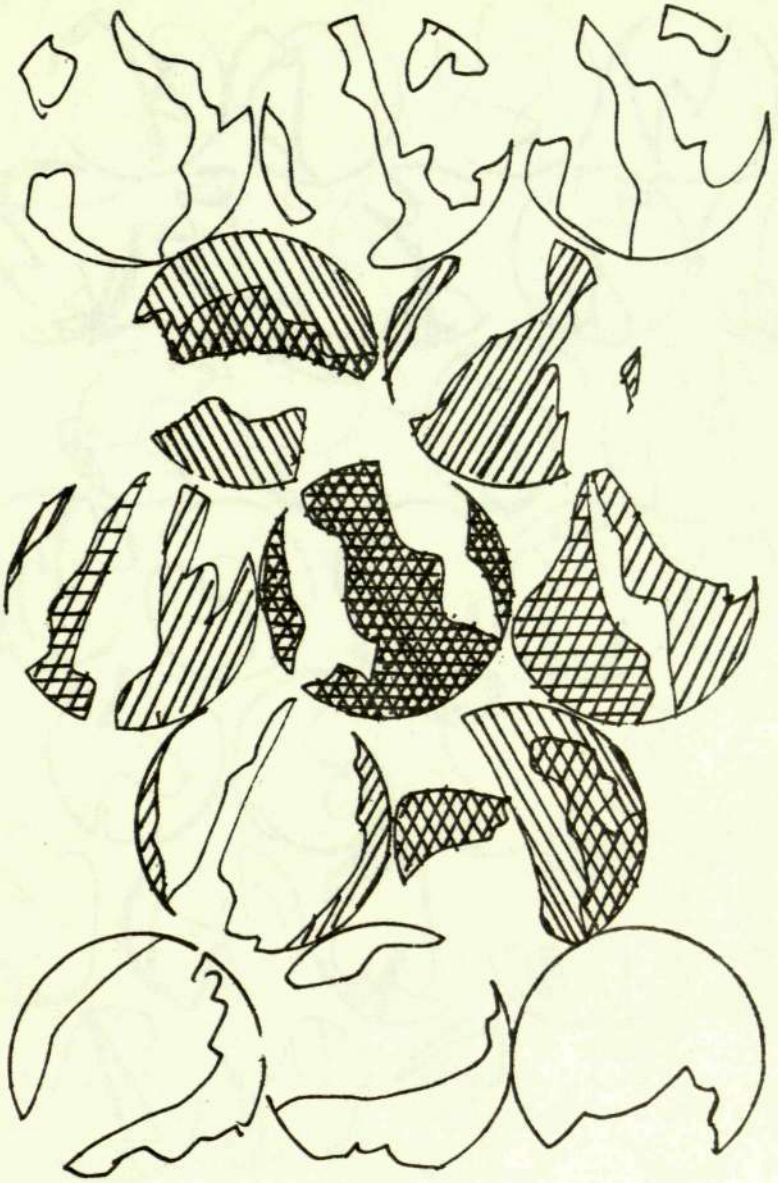

Uždaros formos santykis

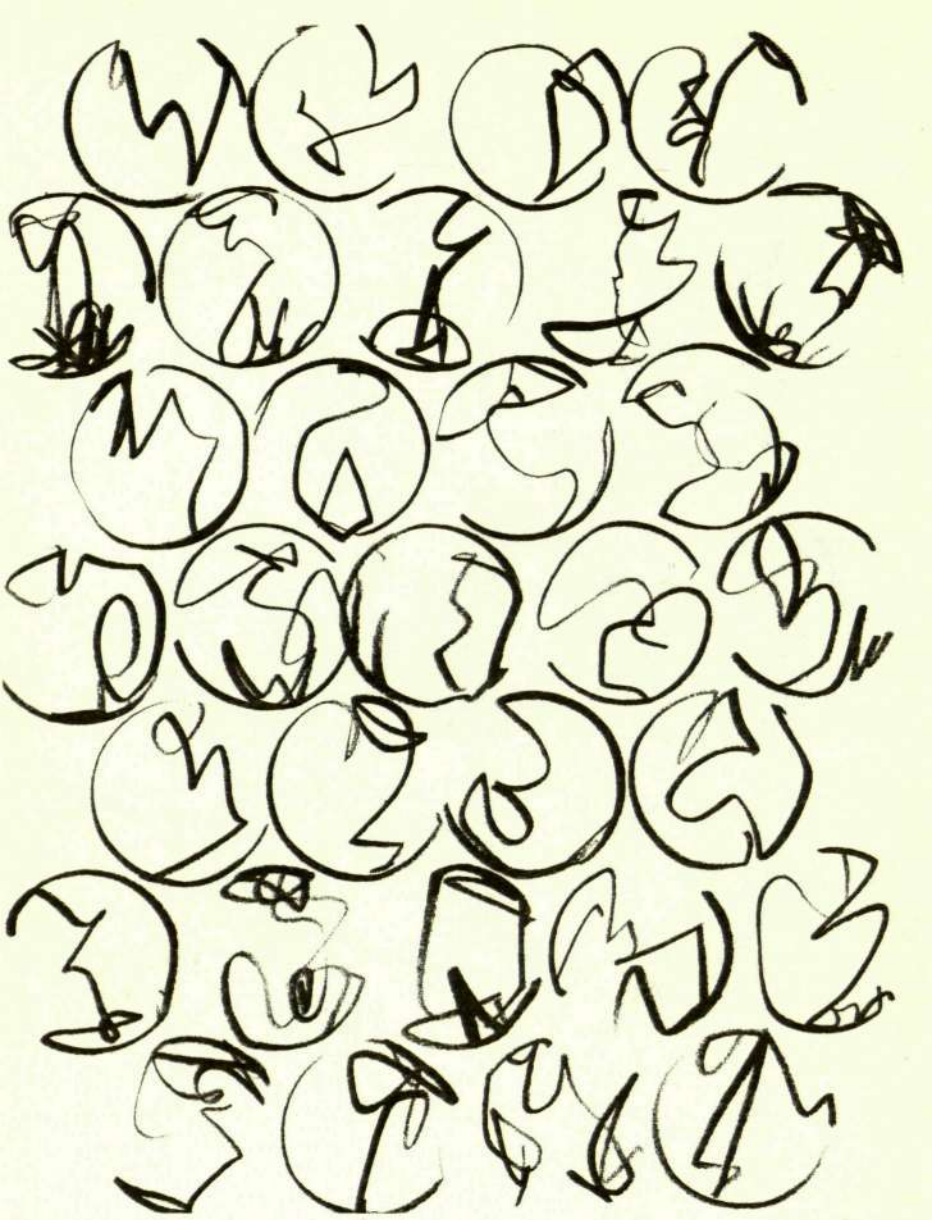

Apvalus judėsys

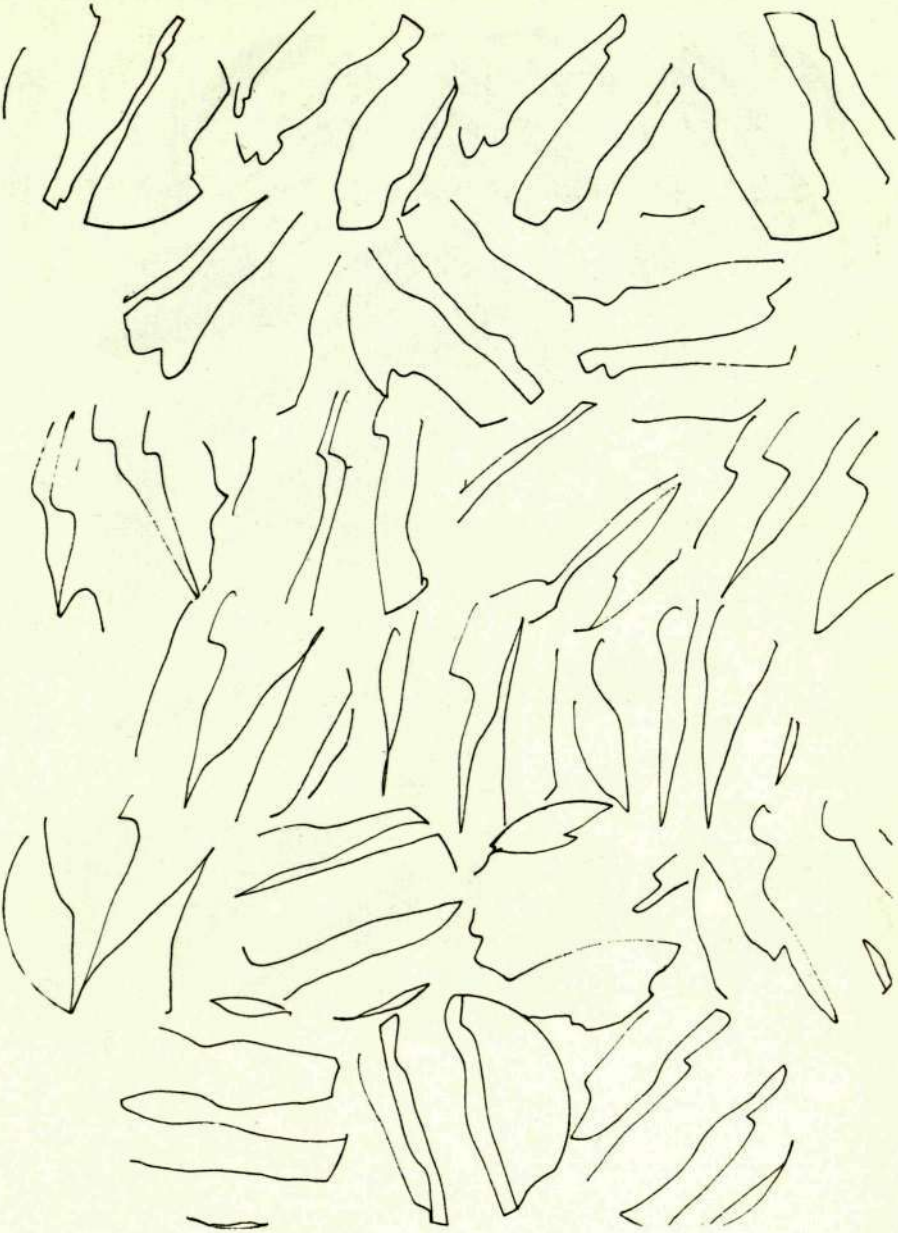

Apvalus spaudimas

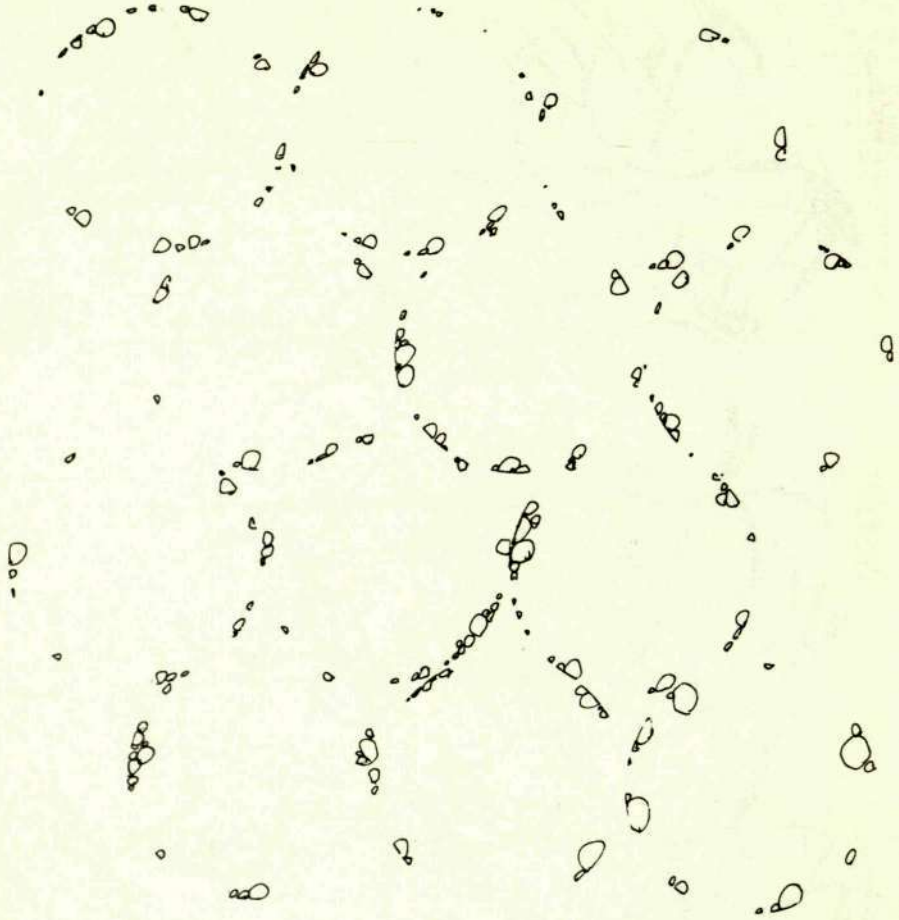

Be pavadinimo

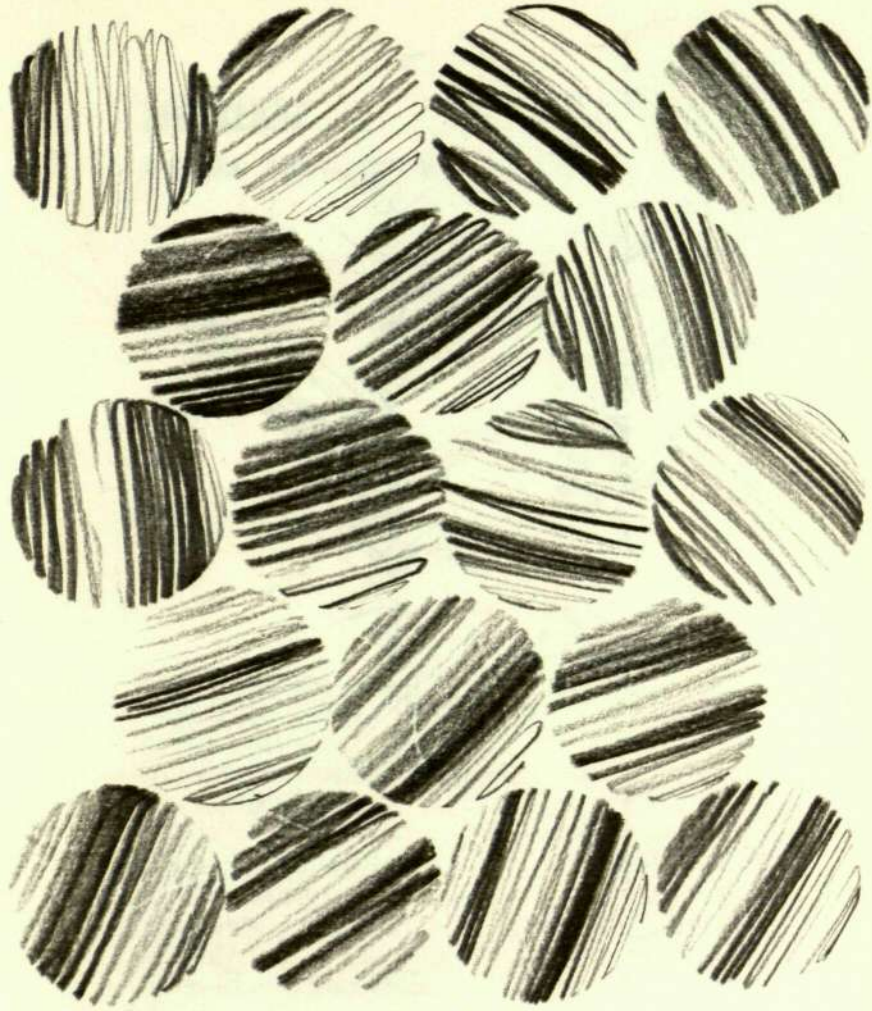

Apvalus akcentas

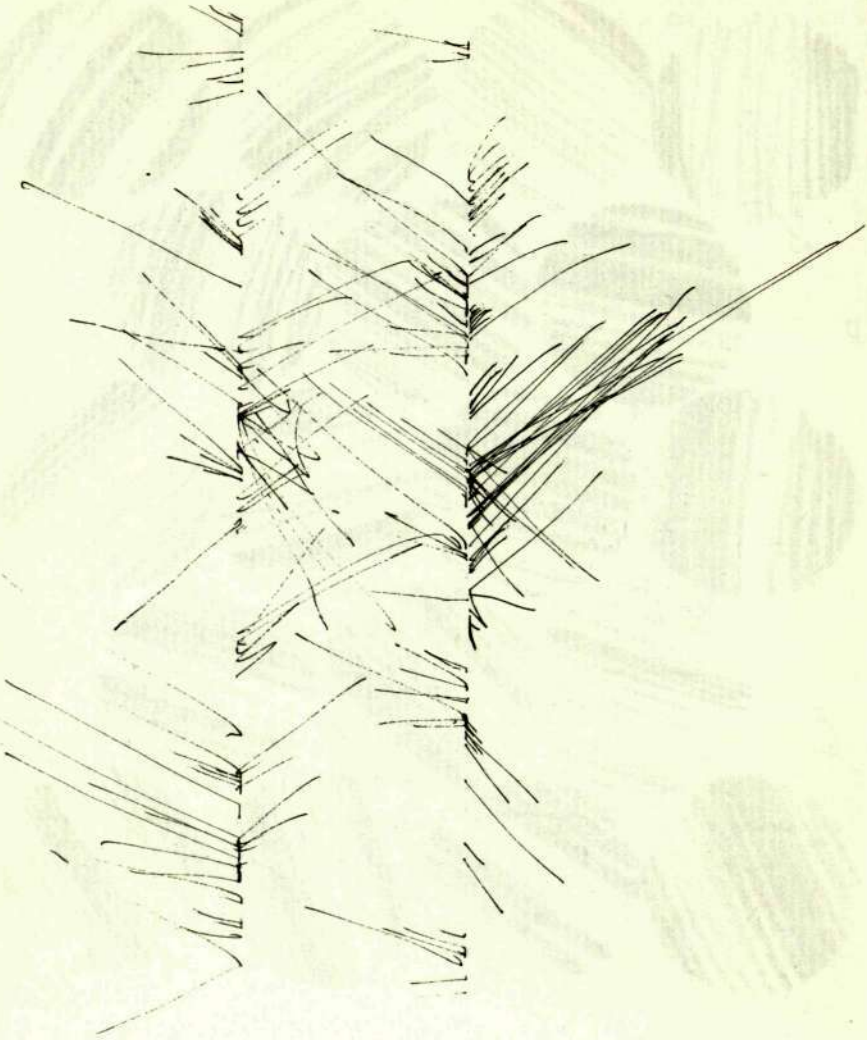

Vertikalė transformacija

DEMIAN

MARIJA SAULAITYTĖ

Tvirtai atsiremk į uolą.
Įkask kulnis į žemę.
Įtempk raumenis.
(Sustingusio veiksmo akimirka
jau yra šuolis.)

Geležis rūdija, tirpsta.
Tu būsi laisvas
kaip erelis,
paženklintas tik tuo,
kuo nori būti atpažintas.

Tu būsi
pavasaris visai kitoks:
po trijų dienų, trijų naktų
kelionės,
ketvirtosios nakties poilsis.

* * *

Geltoni mėnuliai seka
neišreiškiamas mintis
žemėje, kurios pavalgius
tris kart į dieną,
užsigeriama mėnesienos.

Tobulas rutulys
pasitaiko retai.
Jis žiūri į save
be veidrodžio.
Jis mato save
be dėmės.

Stalas padengtas naktimi.
Geltoni mėnuliai save dalina
pasigardžiuoti tiems,
kurie valgė ir liko alkani,
nesiskųsdami.

NENDRĖS

Nendrėje paslaptis.
Nendrėje ugnis.
Papūsk, ir sužėrės.
Sulaikys — uždus.

Nendrės stačios auga,
kol jėga nenulaužtos,
ir šlama linkdamos,
kol nesukapotos.

Kaip tu,
kaip tu.

VUKAS AKSTINAS

GIMIMAS

Metų laiko ištemptam lanke
iškreiptas po šiurkščiu dangum
kraujuojančioj vasaroj
smėlio šešėlyje
mano kūnas tebeseka saulę.
Mėnulio kape
Dangaus akyje
Sulaužyti ir iškreipti mano kaulai
Lietaus raudoje.
Tik nakties juodi pirštai
Man užsiuvo akis
Degė saulė mano kauluose
Degė šviesa
Ir vanduo išplovė mane
Iš lopšio kapo.

VIZIJA: AKYS OBUOLIŲ VEŽIME

Pirmoji žiema naujojo amžiaus, slenkančiam ryte.
Obuoliai uždengti šerkšnos.

Vėsi sniego ranka uždengia gėles.

Briedis kristaliném kanopom šoka girtam danguje.

Palaidūnas vėjas, su juoda kepure, laksto ir mušasi juodakėj tavernoj.

Susisukusi į savo ūsus geltonoj, vilnonėj kojinėj miega pelė.

Juodai degantis sekmadienis šliaužia besilsinčiu kūnu.

Iškalbumas lakuotų liežuvių žiba kaip triušio pėdos mėnulyj.

Melagis mėgstantis švarą sukosti trumpai į rankovę.

Ir Samsonas žemdirbis pasilenkęs po medžio našta išspiauna tabaką.

Prie stalo sėdžiu su tavim Valgau plonais rusvais pirštais vandeningus melonus.

MIESTO PEISAŽAS

Juokas ir purvas užmirštųjų,
žvaigždžių gentis
žiemos naktyj.
Murzini vaikai,
tamsiaakiai, raudonliežuviai
bėga siauromis gatvėmis
iškeisdami liūdnom akim saulę į centus.
Jie ieško meilės, piratai septynių jūrų,
jie ieško bulvių ir burokų linksmybių.

"Miss Amber," parduodanti kvepalus,
guli žąsies plunksnų guolyj,
paskendus raudonai siuvinėtoj pagalvėj.
Ji prakeikia vaikus ir beprotis vaikas
verkia joje — jai sapnuojant.

Žvirbliai, našlaičiai, valkatos dalinasi
saulės ostija ryto šviesoj.

"Mr. Gayphone", miegantis nišoje,
tabako lapuose žaidžia
kengūrų generolą,
įsakydamas, šaukdamas
balsu be garso

kava kvepiančiam ryte
nepastebi gelsvų plaukų sumintų po kojom.

Vaikai iš pasaulio krašto, žvaigždžių
apsvaiginti, muskulingos meilės našlaičiai
vaikšto saldainių ir nekaltybės krašte.
Greitai bėga, pulsuoja saulė
ir tyla teka ramiai
kaip medus gyslose.

VIZIJA

Aš mačiau pro vėją akyse,
dulkiname Egipte, kur teka Nilas,
auksinių imperijų žiedus subyrant į
bepročio dulkes;
mano rankose suėstose amžiaus
sutrupėjo didingi miestai
ir dangoraižiai krito
rėkdami nuo dangaus.

INDRA

Indra,
Kaip metai panašūs į kriaušes!

Mėnulis įsminga į tavo plaukus
Ir mažos tavo mėnulio nudažytos rankos!

Indra,
Tu panaši į kriaušes
Ir metai kaip mėnulis pinasi tavo
plaukuose!
Indra sukasi kaip kriaušės

Kai mėnulio plaukai šoka ant jų!

Iš anglų kalbos vertė Ilona Gražytė

KAMPAI

RIMAS VĖŽYS

Nevertėtų kalbėti apie buvimą. Mes visi esame, išskyrus tuos, kurių nėra. Tai yra, nevertėtų kalbėti apie buvimą tol, kol esame. Tai gal vertėtų kalbėti apie buvimą, kai nebūsime? Bet ar bus su kuo kalbėti, jei nieko nebus?

Nesvarbu.

Aš irgi kadaise buvau, egzistavau, o gal ir gyvenau. Dabar nesu tikras, bet prileiskim, kad buvau padėtyje, panašioj į gyvenimą. Tik atsimenu, kad tūnojau kambaryje, iš kurio niekad neišeidavau. Neišeidavau todėl, kad nenorėjau, o gal dėl to, kad nebuvo durų. Buvo tik penkios sienos be langų ir durų. Nebuvo net paveikslo. Nebuvo nieko.

Nieko?

Buvo penkios sienos ir penki kampai ir tai nėra nieko. Tai yra, tai buvo šis tas. Be abejo, galima iš to padaryti išvadą. Bet galima padaryti ir priešingą išvadą, nemažiau logišką už pirmąją. Tai reiškia logikos sužlugimą, arba mano sužlugimą logikoj.

Dvi galimybės.

Gali būti, bet tai ne esminis dalykas. Atsimenu, aš stovėjau kampe. Tai vienam kampe, tai kitam. Pirmiausia stovėjau kampe numeris pirmas, po to kampe numeris trečias. Po to, berods, kampe numeris ketvirtas. Dabar tiksliai negaliu atsiminti. Tik žinau, kad turėjau kaž ką daug pasakyti. Dabar jau ne. Ir ne todėl, kad būčiau pamiršęs, bet dėl to, kad priėjau išvados, kad viskas jau pasakyta. Viskas ir nieko. Ir niekad

nebus, nors niekad yra sąvoka, kurios nesuvokiu.

Nesuvokiu?

Gal būt. Bet kampai? Tiesa, kampai. Kad stovėjau kampe numeris pirmas, tikrai atsimenu. Atsimenu, nes turėjau tokią kvailą nuomonę, kad stovėjimas tame kampe būtų naudingas kūrybingumui. Faktiškai ten buvo parašytas vienintelis žodis ABSURDAS. Bet ar jis turėjo ką nors bendro su kūryba? Gal būt, o gal būt buvo bereikšmis. Dabar tai nesvarbu.

Anaiptol. Yra svarbu.

Aš jį pats parašiau. Ar prisimenu, kaip jį parašiau? Be abejo. Parašiau su vieninteliu palikusiu nagu. Bet man kainavo. Man kainavo nagą, kurį nutryniau. Ar verta buvo paskutinį nagą išmainyti į žodį sienoje? Nežinau. Abu menkaverčiai dalykai. Arba neįkainuojami. Todėl tas pats. Vietoje nago buvo žodis.

Apie ką kalbėjau?

Užmirštu, apie ką kalbėjau ir kam kalbėjau. Nuobodu yra kalbėti, jei niekas neklauso. Ir nuobodu yra kalbėti, jei kas klauso. Galutiniame rezultate yra tas pats. Žodis vistiek pradingsta kaip burbulas vandenyje. Tikriausiai tai yra gili mintis. Burbulų dėl to nereikia pūsti. Antra vertus, jų ir nebuvo.

Taigi, apie ką kalbėjau?

Apie kampus. Ar aš stovėjau kampe numeris trečias? Stovėjau ir tą faktą susekiau labai paprastu būdu: tą kampą, kuriame stovėjau, pavadinau kampas numeris trečias. Tai yra, po kampo numeris pirmas (*su žodžiu*), *stovėjau kitame kampe. Neprisimenu* kampo fizinės išvaizdos, bet chronologiškai tai buvo kampas numeris trečias. Atseit, antras kampas po kampo numeris pirmas buvo kampas numeris trečias. Romantiškas kampas. Ten bestovint man prisimindavo tavo akys. Jos buvo pilkos. Ne? Rudos? Ne? Žalios? Atsiprašau, bet kokios iš viso būna akys arklio galvoje?

Velniop su arkliais.

Po to, berods, stovėjau kampe numeris ketvirtas. Bet čia atsargiai. Labai atsargiai. Sakau „berods", nes nesu visai tikras! Kaip minėjau, stovėjau kampe numeris pirmas, o po to kampe numeris trečias. Paskui perėjau į sekantį kampą, kuris teoriškai galėjo būti kampas numeris ketvirtas. Sutinku, teoriškai taip galėjo būti. Bet iš tikrųjų aš tam kampui nedaviau jokio numerio. Nedaviau, nes jis man buvo visai neįdomus ir todėl nevertas dėmesio. Jis galėjo būt kampas numeris ketvirtas, ar kampas numeris penktas, ar bet koks kitas numeris.

Ne esminis dalykas.

Galima pavadinti gaidį višta, bet esmiškai jis vistiek bus gaidys, jei iš viso gali būti kokia nors esmė gaidyje. O, be to, yra ir neaiškios teorijos apie vištgaidžius. Bet čia komplikuotas reikalas ir aš nieko prieš sugrįžimą į kampą.

Vienu žodžiu, po kampo numeris ketvirtas (diskusijų dėliai prileiskim, kad tai buvo numeris ketvirtas), nutariau kampe nebestovėti. Nutarti, žinoma, viskas yra galima, bet praktikoje aš neturėjau kur kitur stovėti. Tiesa, galėjau stovėti kambario vidury. Niekas nedraudė taip daryti, bet ne tame problema. Kiek prisimenu, betgi, tada galvojau, kad yra baisiai kvaila stovėti tuščio kambario vidury. Negaliu paaiškinti, kodėl man tada atrodė kvaila, nes dabar taip neatrodo. Koks skirtumas, ar stovi kambario vidury, kampe, guli lovoj ar žiūri į kokią nors pasigailėjimo vertą skylę sienoje? Be abejo, skirtumo nėra. Bet tada tokio klausimo neiškilo ir aš nutariau visai ką kita.

Taigi, ką aš tada nutariau?

Kaip jau minėjau anksčiau, o gal truputį vėliau, kambarys buvo tuščias. Arba bent kad jame nebuvo nieko. Bet nenoriu įsileisti į ginčus. Kadangi kambarys **buvo tuščias**, todėl tokio pasirinkimo, kaip kad gu-

lėjimo lovoj ar žiūrėjimo į skylę — nebuvo. Nes jei kambarys tuščias, tai reiškia, kad lovos nėra. Puiku! Bet juk gali būti skylė? Taip. Skylė gali būti tuščiame kambaryje ir ji nieko bendro neturi su kambario tuštumu ar pilnumu. Ji, prileiskim, gali būti išgręžta sienose, grindyse ar lubose. Dar daugiau, visas kambarys gali būti skylėtas ir vistiek tuščias. Galimybė yra. Sutinku. Bet, deja, skylės nebuvo. O jei ir buvo — nepastebėjau, kas reiškia, kad ji buvo maža arba aš buvau labai nepastabus.

Vanitas vanitatum!

Tuščiame kambario vidury, tada galvojau, stovėti yra baisiai kvaila. Bet ką aš galvojau ir ką aš dariau nebūtinai turėjo sutapti. Ir nesutapo. Todėl atsistojau į vidurį kambario dviem minutėm. Laiko atžvilgiu, tarp kitko, nebuvau tikras, nes neturėjau laikrodžio. Laikas neegzistavo ir sakau dvi minutes vien dėl to, kad ką nors pasakyčiau. Faktiškai galėjau ten stovėti ir du šimtus minučių. Vienu žodžiu, aiškumo dėliai, aš ten stovėjau kur nors tarp sekundės ir amžinybės.

Nutarta.

Aš stovėjau vidury kambario tarp sekundės ir amžinybės ir stebėjau kampus, nes mano akys reikalavo mankštos. Viena akis žiūrėjo viršun, kita — žemyn. Taip, kad mačiau kartu lubas ir grindis. Ir jei būčiau turėjęs kilnesnių jausmų, sakyčiau, kad buvau akis užmetęs ant dangaus ir pragaro.

Dangaus ir pragaro?

Dangaus ir pragaro problemas palikim teologams. Gi aš buvau susidomėjęs kampais. Kampai buvo mano publika. Kampai ir sienos, bet aš kalbėjau kampams, nes tai įdomesnė publika. Atsimenu, kalbėjau apie gilumas. Man patinka gilumos. Iki tam tikro taško. Nes kiekviena giluma turi savo paviršių. Kaip giliai besiknistum į žemės vidurį — vėl išlystum į paviršių kitoj jos pusėj. Kaip toli beskristum į erdves — nežinotum,

ar skrendi į gilumą ar į paviršių.

Bet kampai nesiklausė.

Kampai nesiklausė arba negalėjo manęs girdėti, jei iš viso kampai turi klausą. Todėl aš grįžau į paskutinį kampą. Grįžau todėl, kad, kaip anksčiau minėjau, buvo labai kvaila stovėti kambario viduryje, o, be to, paskutiniame kampe dar nebuvau stovėjęs. Tai buvo mirusių sielų kampas. Mirusios sielos man visuomet primena tave. Kaip tu gulėjai ant smėlio ir mes sodinom rugiagėlę tavo bambutėj. Ir niekas neišdygo. Ir niekuomet neišdygs, nes mirusios sielos yra dykuma, kurioje neauga net kaktusai.

Kaktusai?

Nežinau, ką bendro kaktusai turi su kampais. Antra vertus, viskas, kas egzistuoja turi šiokį tokį ryšį tarp savęs. Dar daugiau, viskas, kas egzistuoja turi ryšį ir su tuo, kas neegzistuoja. Prileiskim, aš stovėdamas paskutiniame kampe įsivaizdavau, kad jame buvo skylė, kuomet faktiškai skylės ten nebuvo.

Ir vėl tos skylės.

Kalbant apie skyles, reikia būtinai įtaisyti skyles žmonių galvose. Įdėti dureles, kurias atidarius galima būtų padaryti periodišką smegenų inspekciją. Arba įtaisyt užuolaidėles. Cikt, patrauki virvutę, užuolaida atsiskleidžia, smegenys pliki, paruošti, taip sakant, patikrinimui. O karts nuo karto praverstų ir visai išimti, išplauti, atnaujint ir vėl atgal įdėti.

Užteks!

Po paskutinio kampo nebeliko naujų teritorijų užkariauti. Tiesa, galėjau grįžti atgal į vidurį kambario arba pradėti vaikščiot po kampus iš naujo. Vidury kambario stovėti manęs netraukė, tad pasukau atgal į kampą numerį pirmą.

Dabar man nebeliko jokios abejonės: aš labai mėgau keliauti.

MODERNISTIKA IR JOS POGRINDIS

Socialinio kitimo tendencijų įtaka asmenybei

VYTAUTAS KAVOLIS

Psichologinės modernizacijos teorija yra sukurta visuomeninių mokslininkų, kurie studijuoja psichologinius pakitimus, įvykstančius vadinamuosiuose atsilikusiuose kraštuose, kai juos pasiekia moderniosios įtakos — pramonė, laikraščiai, mokslas, ideologijos. Kol žvelgiame į šią teoriją iš besivystančių kraštų pusės, viskas atrodo tvarkoj: asmenybės iš tiesų kinta, ir kinta ta linkme, kurią modernizacijos teorija yra identifikavusi. Bet pažvelkime į psichologinės modernizacijos teoriją iš labiausiai modernizuotųjų pusės, ir tvarka sugriūva: visa eilė charakterio bruožų, kuriais matuojama asmenybės modernizacija atsilikusiuose kraštuose, tampa svetimi žymiai jaunimo ir intelektualų daliai labiausiai pažengusiuose kraštuose.

Alex Inkeles yra atradęs savo studijose Indijoje, Brazilijoje ir kitur, kad modernizuotiems žmonėms būdingas polinkis viską planuoti ir organizuoti; pajutimas, kad jie gali racionaliai sukontroliuoti įvykių eigą; tikėjimas į mokslą ir technologiją. Bet savo pačių studentuose pastebime įsivyraujantį norą būti spontaniškais, net chaotiškais žmonėmis, tik jau ne

racionaliais kompiuteriais; bejėgiškumo ir atsitiktinumo jausmą; naują susidomėjimą misticizmu, menais, religijomis už visų bažnyčių ribų, kažkokiom astrologijom ir velniais. Atrodo, kad „atsilikusieji" modernėja, o mes „numodernėjam".

Šiuos „numodernėjimo" reiškinius labiausiai modernizuotuose kraštuose būtų galima aiškinti, kaip atsitiktinį jaunimo — ir profesorių — sukvailiojimą, kuris nieko bendro neturi su pačiu modernizacijos procesu. Galima tačiau šiuos „numodernėjimo" reiškinius interpretuoti ir kaip būtiną modernizacijos fazę, kuri ateina kiekvienoje visuomenėje, kai toji jau yra pasiekusi pilnos modernizacijos — kai jos gyventojų dauguma gyvena miestuose, skaito laikraščius, prisikemša į galvas daug mokslinių pamokų ir dalyvauja politinių bei ideologinių sprendimų darymе. Galima pagaliau šiandieninius „numodernėjimo" reiškinius suvokti, kaip nuolatinę modernizacijos proceso pusę, kuri visada šiame procese egzistavo, bet išliko socialinių mokslininkų, — ypač amerikiečių, — nepastebėta.

Socialiniams mokslininkams psichologinė modernizacija dar ir šiandien tebereiškia tai, ką ji reiškė aštuonioliktajame ir devynioliktajame šimtmečiuose — asmenybės racionalizaciją, sekuliarizaciją, vidinę kontrolę. Bet kas jei modernizacijos eigoje, šalia racionalios kontrolės stiprėjimo, vyksta ir impulso atpalaidavimas? Iš vienos pusės, John Stuart Mill, sėkmingai įtikinėjąs pradedančius maištauti Londono darbininkus, kad, racionaliai pagalvojus, maištauti neapsimokėtų; iš kitos, William Blake eilutė „verčiau nužudyti kūdikį lopšy negu savy puoselėti neišreikštą geismą". Antroji, impulso atpalaidavimo tendencija yra išryškėjusi humanistinėje dokumentacijoje — literatūroje ir menuose, — kurios socialiniai mokslininkai tačiau nepažįsta. Iš

dalies dėl to, kad jie ignoravo humanistinę dokumentaciją, socialiniai mokslininkai ir nepajėgė pramatyti, kas šiandien Amerikoje vyksta — jaunimo suradikalėjimas, juodasis nacionalizmas, keisčiausi sielos ieškojimai, visa emocinės struktūros ir vaizduotės revoliucija, kurios niekas nepalikome nepaliesti.

Jei modernizacijos eigą nusako dvi kryptys — iš vienos pusės, racionalizacija, iš kitos — impulso atpalaidavimas, tai galima laukti, kad įtampa tarp racionaliųjų ir impulsyviųjų asmenybės elementų, mums modernėjant, stiprės. Šiąja prielaida ir remiasi čia pateikiamoji šiandieninio charakterio interpretacija.

Pagrindinė tezė būtų ši: asmenybės struktūra yra įtakojama socialinio kitimo tendencijų, bet asmenybė į jas, — kaip ir į bet ką kitą, — gali reaguoti dvejopai: arba jas „priimti" arba „atmesti". Asmenybė gali leistis savo aplinkos tiesiogiai formuojama, būti savo kintančios visuomenės veidrodžiu. Bet asmenybė gali ir tapti tikslia socialinio kitimo tendencijų priešingybe. Žmogus gali definuoti save tuo, kas jo visuomenė nėra, surasti ir įkurdinti savyje kaip tik tas savybes, kurių jis savo visuomenėje labiausiai pasigenda.

Pavyzdžiui, vis plačiau įsiveisianti visuomenės biurokratizacija. Šios tendencijos esmė yra gamybos, administracijos ir visokių kitokių socialinių procesų tvarkingas, neasmeniškas išskirstymas didžiulėse, racionaliai funkcionuojančiose aparatūrose. Šios socialinės tendencijos psichologinė pasėka galėtų būti biurokratinė asmenybė: racionaliai organizuota, funkcionuojanti objektyviai, be emocijos, be sąžinės, tiksliai pritaikanti logines ar įstatymines taisykles, nesirūpinanti galutinėmis žmogaus egzistencijos problemomis.

Bet, kaip reakcija prieš visuomenės biurokratizaciją, galėtų išsivystyti ir visiškas biurokratizmo priešingumas: kraštutinai neracionali asmenybė, linkusi į anarchišką romantizmą, ekspresionizmą, misticizmą, visokių rūšių ir pobūdžių ekstazes, — pasitikinti, kaip Jonas Mekas, vien savo subjektyvumu. Tokia asmenybė iš tiesų ir išsiskleidžia biurokratizacijos smarkiau paliestuose kraštuose — Vokietijoje **Wandervogelbewegunge** šio šimtmečio pradžioje, dabartinėje Amerikoje. Paskutiniu metu ji išryškėjo ir sovietinės Lietuvos literatūroje.

Kas čia yra įvykę, galėtų būti šitaip analizuojama: socialinio kitimo tendencija — visuomenės biurokratizacija — išjudina jai atitinkančią asmenybės dimensiją, šiuo atveju, racionalios kontrolės — emocionalumo sistemą. Anksčiau ši asmenybės dimensija buvo papročio stabilizuota ir todėl neproblematiška. Dabar ji tampa dėmesio centru, sukelia rūpestį, išprovokuoja vaizduotę. Bet toksai rūpestis gali būti išreikštas „pasirenkant" arba vieną arba kitą tos dimensijos ekstremą, arba, pagaliau, pergyvenant šių ekstremų įtampą. Modernizacijos teorikai, kaip ir utopiniai novelistai, klydo, teprileisdami tik vieną iš šių galimybių: būtent, kad žmogus bejėgiškai imituos socialinio kitimo tendencijas, joms pasyviai pasiduodamas.

Kita socialinio kitimo tendencija yra masinės visuomenės išaugimas: visuomenės, kurioje be galo daug žmonių, gyvenančių labai arti vienas kito ir užsiimančių perdėm panašiais dalykais. Asmenybėje ši tendencija išjudina pajutimą, kad viskas standartizuotai kartojasi, prekės, įvykiai, jausmai, — kaip laikraščių vedamieji. Bet antroji šio pajutimo pusė yra sustiprėjęs individo ir grupės vienkartiškumo pareikalavimas; suvokimas, kad žmogui reikia būti skirtingu.

Modernizmas, kaip jis buvo suvoktas aštuonioliktajame ir devynioliktajame šimtmečiuose, — labiausiai standartizuojanti istorijos fazė. Standartizacijos dėka modernizmas užtikrino veiksmingą ekonominių gėrybių gamybą ir valstybės administravimą. Bet modernizmo paveldėtojams ekonominės gerovės ir administracinės tvarkos nebeužtenka: nebeužtenka kaip tik todėl, kad modernizmas šias gėrybes jiems jau užtikrinęs. Jie atidengia socialinio, emocinio, „mitologinio" įvairumo būtinybę.

Vienas iš prancūzų antisemitizmo šaltinių bus buvęs Apšvietos amžiaus filosofų nepasitikėjimas žydais dėl to, kad jie nenorėjo būti „žmonėmis ir piliečiais apskritai", bet stengėsi išsaugoti savo specialiai žydišką identitetą. Dėl panašių priežasčių žydų nemėgo ir Marksas. Modernistai dar turėjo universalaus išganymo — vienodo visiems— viziją, paveldėtą iš pagrindinės nuodėmės, glūdinčios organizuotosios krikščionybės pamatuose. Šiandien universalios doktrinos laikomos totalitarizmo kaukėmis. Šiandienis žmogus ne tik nesistengia visų sujungti universalion bažnyčion (ar partijon), bet jis jaučia reikalą išsaugoti visus skirtingumus, kurie egzistuoja, ir sukurti naujus. „Galiojantis vienkartiškumas" — **a valid uniqueness** — jam tiesos definicija.

Niekur šio vienkartiškumo nėra taip sunku pasiekti, kaip didžiosiose tautose. Uniformavimo jėgos jose stipriausios, modernizacija jose giliausiai išravėjusi istorinių šaknų daugialypiškumą. Tose šalyse aiškiausiai ir pajuntama, kad praradęs galimybę būti įtikinančiai skirtingu, žmogus suserga. Psichiatras, logoterapijos mokyklos įkūrėjas Viktor Frankl neseniai pastebėjo, kad Šveicarijoje, Vokietijoje ir Austrijoje apie 40 procentų studentų prisipažįsta kada nors pergyvenę egzistencinę tuštumą, o Amerikoje — aštuoniasdešimt. Gal tai iliustracija tezės: ku-

rios tautos save efektyviausiai standartizuoja, laimi ankstyvesnėje modernizacijos fazėje, kada problema — ekonominių gėrybių gamyba; pralaimi vėlyvesnėje, kada problemos lokalizuojasi žmogaus vaizduotės dykumoje.

Trečia socialinio kitimo tendencija — visuomenės praturtėjimas. Ekonomiškai pasiturinčioje visuomenėje išsivysto vartotojų mentalitetas, kurio pagrindinės prielaidos yra, kad visa, kas egzistuoja, skirta suvartojimui, ir kad visko, kas egzistuoja, ištekliai neišsemiami. Šitokią prielaidą padarius, ne tik automobiliai, bet ir draugystės, meno kūriniai, vedybos, religijos ir revoliucijos pavirsta objektais, skirtais žaismingam suvartojimui. Jie nebėra kažkas, dėl ko reiktų ištvermingai dirbti, kad juos pagamintum, ir kuriuos todėl visom pastangom ir dideliu rūpesčiu (kaip įprasta, sakysim, ūkininkų kultūrose) saugoji ir brangini. Rinka visų šių prekių pilna, jų pasiūla neišsemiama, kiekvienas gali nusipirkti išbandymui, kaip tiks prie jo buto dekoracijų, ir už savaitės išmesti.

Bet kada dėl nieko nereikia sunkiai dirbti, niekas neturi išliekančios vertės. Pajutimas, kad bet kas turi išliekančią vertę, nėra žmogui prigimtas. Nėra jo nė į žmogiškumą nuvedusiose, bet dar nepasiekusiose evoliucijos pakopose. Gal šis pajutimas kyla iš darbo, kuriame gamintojas pajunta savo paties reikalingumą? Vartotojų visuomenėje, — ne gamybos, bet vartojimo procese susiformavusiam žmogui — niekas, net jo paties jausmai, veiksmai ir asmenybė, neturi išliekančios vertės. Kaip ir jo prekės, taip ir jis pats atrodo sukurtas trumpam panaudojimui ir lengvam išmetimui. Net ir potencialiai kūrybingiems sunku sukurti išliekančias vertybes, nes ir jie nebepajėgia pajusti, kad tokios vertybės galėtų egzistuoti. Ši psichologija, man rodos, ir slypi už dabartinės „kūrybiškumo krizės" New Yorko dailės ir teatro avangarde.

Aš betgi vaizduojuos, kad tokia padėtis ilgainiui pasirodys nepriimtina, kad ir pasiturinčių vartotojų visuomenė atidengs darbo reikšmę, — darbo jau nebe už atlyginimą, ne dėl Dievo garbės ar kitų pagarbos, bet **darbo, kaip reikšmių šaltinio;** kaip būdo įgyti pajėgumą pajusti, kad egzistuoja išsaugotinos vertybės ir kad pats žmogus, — kaip ir tai, ką jis pagamina, — turi išliekančią vertę. Dar labiau praturtėjusiose ateities visuomenėse žaidimas, kurį Huizinga laikė išlaisvinančiu ir civilizuojančiu pergyvenimu, gali tapti visokių semi-mechanizmų užsiėmimas, o laisvai pasirinktas, ištvermingas darbas — gilesnės vaizduotės ir jautresnio charakterio išraiška.

Ketvirta šiandieninio socialinio kitimo tendencija yra spartus mokslo vystymasis. Žmogaus asmenybėje mokslo vystymasis iššaukia intensyvėjančią įtampą tarp abstraktaus, teorinio sistemų pažinimo ir sensualaus konkrečių detalių pajutimo. Juo daugiau susikaupia abstraktaus sistemų žinojimo, juo labiau žinojimas tampa žmogiškai nereikšmingu, atitolusiu, pernelyg komplikuotu, o dažnai net pavojingu. **Science** magazine Robert Morison neseniai komentavo, kad mokslas suteikia vis mažiau intelektualinio pasitenkinimo, kad studentai juo (ypač fiziniais mokslais) pradeda bodėtis, kad auganti antipatija prieš racionalias sistemas, įgalinusias žmonijos susinaikinimą atominių ir biologinių ginklų pagalba. Mokslinių Religijos Studijų Draugijos suvažiavime Robert Bellah kalbėjo, kad sociologijoje visi teigimai pasirodė esą arba aliuzijomis arba iliuzijomis. Žmogus palieka sistemas tiems, kurie už sistemų manipuliavimą gauna algą, — o pats gyvena konkrečiomis detalėmis, kurias jis gali savo pojūčiais apčiuopti. Egzistencijos sistemos, definuotos praeities filosofų ir moralistų, suskyla į pojūčių fragmentus ir jausmų injekcijas.

Penktoji socialinio kitimo tendencija yra pats ki-

timo tempo pagreitėjimas. Viena iš šio pagreitėjimo psichologinių pasėkų — reikalavimas, kad visi troškimai būtų tuoj pat, nieko nelaukiant ir ilgai nesiruošiant, patenkinti. Žmonės tampa nebepajėgūs laukti: greičiau negu anksčiau nusiviliama ir politinių programų pažadais, ir savo sąmonės ir svajonės potencialu. Bet antroji šio pagreitėjimo pasėka yra pajutimas, kad, baisiai greitai judant, niekur nenueinama: visuose aerodromuose hamburgeriai tie patys, niekur nėra namų, nei istorijoje, nei universe, į kuriuos šis patrakęs judėjimas nuvestų.

Kita dilema, kurią socialinio kitimo pagreitėjimas yra vaizduotėje išjudinęs, yra, iš vienos pusės, noras nuolat eksperimentuoti su vėliausiais, dar neišbandytais dalykais **vien** dėl to, kad jie neišbandyti, — neklausiant, kam jie „geri" ir kam „netikę", — ir, iš kitos pusės, ilgesys atrasti kažką archaiško, primityvaus, žemiško ir paprasto — liaudies dainą, indėnišką galvos papuošalą ir t.t. Ši dilema būdinga lietuviams ekspresionistams — Antanui Škėmai, Dariui Lapinskui, — ir tai gal viena priežasčių, dėl ko jie intymiau negu dauguma mūsų rašytojų ar muzikų įstringa į jaunus žmones.

Paskutinė socialinio kitimo tendencija, kurios psichologinius rezultatus čia panagrinėsiu, yra elektroninių masinės komunikacijos priemonių išaugimas. Radio ir televizijos pasėka charakteriui, kaip pastebėjo Marshall McLuhan, gali būti tendencija pajusti realiais tik laikinus nepastovumo momentus, tik procesus, o ne jų galutines pasėkas ar pasirinkimo kriterijus. Iš televizijos ekrano šešėlių iššoksta šešėliškos asmenybės, kuriose viskas nuolat kinta, neįgydamas pastovios formos, kurios nieko nepradeda ir nieko neužbaigia.

Bet McLuhanas nesuvokė, kad bet kokią socialinę įtaką galima arba priimti, leistis jos formuojamam, —

arba ją atmesti, pasirinkti būti jos priešingybe, dialektiškai kalbant, paneigimo paneigimu. Televizijos šešėliai ne tik formuoja šešėliškas asmenybes, bet provokuoja naujuosius dogmatikus bei ritualistus. Elektroninių komunikacijų tvanas yra sukėlęs vidinio sustingimo siaubą, nutilimo ir negalėjimo jausti baimę. Naujoji kairė ir hippiai žymia dalimi yra reagavimas prieš šią savyje pajustą emocinio ir moralinio sustingimo baimę (kurios visiškai nepajusti gali tik niekada nesimaudančios galvosenos). Triukšmo ir spalvų potvyniai šiandieninėje muzikoje, teatre ir apsirengime irgi turi tikslą, kaip primityvi magika, išblaškyt šešėlius — iš tų potencialiai šešėliškų egzistencijų, kurias padeda formuoti moderniosios masinės komunikacijos priemonės.

Modernizacijos procesas pagilino ir išryškino šias ir panašias psichologines dilemas asmenybėje ir šiandieninės kultūros gaminiuose. Psichologinė modernizacija (jei šiame straipsnyje esama teisybės) nėra vienakryptis procesas; nei žmogaus racionalizacija, nei impulsų atpalaidavimas; šio proceso rezultatas nėra nei „specialistai be dvasios", nei „sensualistai be širdies", kaip Max Weberis vaizdavosi žmogų paskutinėse industrinės revoliucijos fazėse. Psichologinis modernizavimas yra dilemų aštrėjimo, įtampų gilėjimo procesas. Bet ne visi šias dilemas sąmoningai pajunta.

Pagal tai, kaip modernizacijos proceso paveiktieji į jį reaguoja, galima išskirti tris asmenybės tipus. **Modernistinė** asmenybė susiformuoja socialinio kitimo tendencijų tiesioginėje įtakoje, jas savo psichikoje imituodama. Ši asmenybė racionaliai organizuota, neemociškai funkcionuojanti. Jai rūpi taisyklių pritaikymas, bet ne galutinės egzistencinės problemos. Tokiai asmenybei būdinga vidinė fragmentacija: kiekviena sielos funkcija veikia atskirai; žmogus — funkcijų enciklopedija. Viskas suorganizuota, kaip skridimas į mė-

nulį, — sistemomis. Daiktai, įvykiai ir jausmai standartizuotai kartojasi. Kas egzistuoja, egzistuoja, kad būtų suvartota, ir niekas neturi išliekančios vertės. Visi troškimai privalo būti iš karto patenkinti. Jis eksperimentuoja tuo (ir tais), kas naujausia, kadangi tai naujausia. Jis nesirūpina galutinėmis savo veiksmų pasėkomis ir pasirinkimo kriterijais. Jo gyvenimas srovena laikinais nepastovumo momentais. Istorinių šios asmenybės šaknų gal reikėtų ieškoti aštuonioliktajame amžiuje — anglų Racionalizmo ir prancūzų Apšvietos perioduose.

Antrasis asmenybės tipas, kurį aš pavadinčiau **pogrindine** asmenybe, atmeta savo laikotarpio socialinio kitimo tendencijas, — kokios jos bebūtų, — formuoja save reakcijomis prieš šias tendencijas. Jis pasitiki tik tuo, kas subjektyvu. Nuolat ištirpsta viename ar kitame ekstatiškame chaose, judėjime, įvykyje. Tikslia kalba nepasitiki. Definicijos jam tik priemonės atskirti žmogų nuo žmogaus. Kiekvienas įvykis, žmogus, vaizdas, garsas yra vienkartinis (abiem šio žodžio reikšmėm: unikalus ir tuoj pradingsiąs), ir todėl brangintinas. Šio žmogaus pasaulis — pojūčių fragmentai. Bet jam rūpi pagaminti ką nors apčiuopiamo, kame pajustų išliekančių vertybių užuominą ir savo paties reikalingumo nuojautą. Jis ieško kažkokių bevardžių namų greitai judančioje istorijoje ir kamuoliais besisukančiame universe, kažkokių primityvių, archaiškų, žemiškų ir paprastų dalykų nuolatinio eksperimentavimo įkarštyje. Jį ima siaubas, kad jis gali sustingti, nutilti, nebepajėgti reaguoti. Ir dėl to jis ieško ryšio su naujosiomis dogmomis ir ritualais, kuriuose formuojasi pogrindinės asmenybės charakterį išreiškiąs kolektyvas ir jo kultūra. Šis asmenybės tipas, man rodos, ryškiau istorijoje susiformavo devynioliktajame šimtmetyje — romantikos herojuose, prancūzų bohemoje, konservatyvaus istorinės psichologijos profeso-

riaus Dostojevskio veikaluose.

Trečiasis asmenybės tipas savyje pajunta visas šias dilemas. Save jis definuoja jų įtampa ir vidine būtinybe šių įtampų prieštaravimus savyje sutalpinti, savo gyvenimo būde ir kūryboje juos spręsti. Šį žmogų pavadinčiau **post-moderniuoju žmogum.** Jame įžvelgčiau ateities civilizacijos — techniškai efektyvios, bet „su žmogišku veidu" — kūrėjo galimybę. Tik jis gali neutralizuoti patologijas, būdingas tiek modernistinei asmenybei, tiek pogrindinei, paimtoms atskirai. Arba gal ne tiek neutralizuoti patologijas, — nes ar ne per daug tuo atveju būtų įsivaizduojama turint savyje „dieviškojo elemento"?—, kiek tarpininkauti tarp vertybių, kurių jis randa ir modernistuose, ir pogrindininkuose.

Čia išskirtieji asmenybės tipai, žinoma, nėra vieninteliai, kurie tikrovėje egzistuoja. Jie labiausiai būdingi pramoninių kraštų vidurinėse klasėse. Šiuose visuomenės sluogsniuose galią turintieji dažnai išsivysto modernistinėmis asmenybėmis, galios neturintieji — pogrindinėmis. Labiau atsilikusiuose kraštuose, Egipte, Rytų Europoje, o pagaliau ir lietuviškoje išeivijoje dar tebėra stiprus ankstyvesnis **archainės asmenybės** tipas. Analizė ir sentimentas šio žmogaus asmenybėje dar nėra aiškiai atsiskyrę. Dažnai jis dar net sugeba pasitikėti paveldėtu tikėjimu ir legalizuota prievarta.

Modernistinė ir pogrindinė asmenybės yra archainio žmogaus suskaldymo, kurį įvykdė pramoninė revoliucija, pasėka. Post-modernusis žmogus — vaizduotė, reaguojanti į šį suskilimą, kaip į įvykusį faktą ir į moralinį uždavinį. Kiek, evoliucine prasme, archainis žmogus atsilikęs ir nuo modernistinės ir nuo pogrindinės asmenybės, tiek post-modernusis žmogus turėtų, evoliucine prasme, prasiskverbti už jas toliau.

(Plačiau, ir dokumentacija — 1970 m. *Social Problems* žurnale).

BRUTALIZMAS ARCHITEKTŪROJE

KĘSTUTIS PAULIUS ŽYGAS

Brutalizmas — įdomus ir nelauktas modernios architektūros reiškinys, plačiai išsivystęs paskutiniame dešimtmetyje. Šis poslinkis svarbus ne tik architektam, bet visiem, kurie jautrūs savo fizinei aplinkai, ir visiem, kurie domisi vizualiniu menu. Brutalizmas nėra privati abstraktinė kalba, suprantama tik keliem architektam, bet kryptis, analogiška atavistiniams reiškiniams kituose menuose. Įdomu, o gal net giliai reikšminga, kad ne vien architektūroje brutalizmo tendencijos pasirodė tame pačiame penktajame dešimtmetyje. Kada architektas Le Corbusier išgarsino terminą *le beton brut*, dailėje Michel Tapié aptarė savo *un art autre*, Jean Dubuffet savo *art brut*, anglosaksai tapė *action paintings*. Eduardo Paolozzi ir Mirko skulptūros analogiškos brutalizmui, o muzikoje atitikmuo ar tik nebus John Cage ir *musique-concrete*.

Šitie, jau pastebėti giminiški polinkiai kituose menuose perša įvairias spekuliacijas apie post-modernaus žmogaus psichinius poreikius. Ar įmanoma technologiškai sofistikuotom kultūrom apsieiti be atavistinių reiškinių? Kodėl primityvizmas mums taip patrauklus? Ar neišvengiama, kad kiekviena nauja dabartinės mechanizuotos kultūros karta ieškos primityvesnės už ankstyvesnių kartų išraiškos, nors ji pati kitais atžvilgiais bus pažangi ir paliks naujas vertybes, įžvalgas bei atradimus būsimom kartom?

Kaip bebūtų su šiais platesniais klausimais, brutalizmas architektūroje yra viena rūšis reakcijos į klausimus ir angažamentus, užvaldžiusius architektų dėmesį nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos. Brutalistai naudoja specifišką modernios architektūrinės kalbos tarmę, ir užtat neapsieisim neperžvelgę tos kalbos atsiradimo, jos išsivystymo ir gramatikos niuansų bei neaiškumų.

Brutalizmas yra išaugęs iš vadinamojo Tarptautinio Stiliaus ir CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) stilistinių prielaidų ir siekių. Tarptautinio Stiliaus terminą meno kritikai pristatė 1932 m. apibūdinti tarpkarinės moderniosios architektūros stilistinėms ypatybėms, o CIAM iškilo pačių architektų 1928 m. susiorganizavime, pastebėjus jau egzistuojantį idėjinį ir angažamentinį giminiškumą tam tikrų architektų tarpe. (Brutalizmo terminas oficialiai gimė 1955 m. Londono *Architectural Review* panaudojus jį apžvalginiame straipsnyje). Šiuo momentu detalės mums nesvarbios, bet naudinga prisiminti kelis pasaulėžiūrinius momentus, svarbius CIAM ir Tarptautinio Stiliaus architektams.

Tuo metu Pirmasis pasaulinis karas buvo Europos inteligentijai neseniai pergyventas idėjinis ir emocinis lūžis. Nihilistinė reakcija į visas vakarietiškos kultūros vertybes buvo vienas reakcijos sparnas: prisiminkim Dada meno judėjimą. Kitas reakcijos sparnas optimistiškesnis, ir jam priskirtinas CIAM architektų susigrupavimas. Jie tikėjo, kad dar viskas nepražuvo ir nauja, racionali, žmogiška, atsigaivinusi civilizacija galės pakilti kaip feniksas iš griuvėsių ir pelenų, jeigu žmonija sutiks nukreipti savo išradingumą ir technologiją teigiama kryptim. Aplinkraštyje, kuriuo architektai buvo kviečiami į pirmutinį CIAM suvažiavimą, tarp kitko, sakoma: „Šis pirmutinis kongresas organizuojamas su tikslu nustatyti veiklos gai-

res, kurių laikantis architektūra būtų ištraukta iš akademinės akligatvės ir būtų atstatyta į jos tinkamą socialinę ir ekonominę aplinką". Sau pasiskirtoji išsigelbėjimo misija rėmėsi šia (sutrumpinta) programa. Praėjusio šimtmečio architektūrinių stilių atgaivinimai nukreipė architektų dėmesį į beprasmes stilistines polemikas, kurios ne tik neišvystė autentiško, devynioliktąjį šimtmetį atspindinčio stiliaus, bet dar svarbiau — ignoravo aktualias visuomenę kamuojančias problemas. Stilistinio ir visuomeninio atsakomingumo frontai šio šimtmečio pradžioje atsirado chaotiškoje padėtyje. Užtat CIAM architektai pasiryžo visus architektūrą slegiančius reikalus galutinai sutvarkyti. Jie konstatavo, kad būtina architektūron įvesti šiandieniškumą ir pagrįsti atstatymo darbą amžinais ir universaliais principais. Jiems esama padėtis, *Zeitgeist* charakterizuojama mokslu, įmonėm, ir technologija. Užtat jie projektuos biologiniams ir fiziologiniams žmogaus poreikiams, naudos tobuliausias esamo laikotarpio statybines priemones, ir planuos rajonus ir naujus miestus funkciniais principais. Kadangi biologiniai žmogaus poreikiai universalūs, kadangi CIAM suprojektuoti miestai, pastatai ir baldai pagal „mokslišką" funkcinę procedūrą ir kadangi mašininės statybinės priemonės bei medžiagos turėtų būti šitame šimtmetyje naudojamos visuose pasaulio kraštuose, — CIAM tikėjo ir mesianiškai skelbė savo konstatavimų universalų tinkamumą.

Žinoma, nusakytoji schema simplifikuoja komplikuotus CIAM judėjimo siekius ir eigą, tačiau per toli nuo tiesos su šia schema nenuklydome. Kaip tik iš šių samprotavimų išaugo architektų technologinė *mystique*. Prileidžiant ryžtą įsijungti į technologinio amžiaus *Zeitgeist*, atsiranda problema, kokiu būdu ir kokiom priemonėm įrodomas įsijungimas į istorijos nesulaikomą ir, savaime aišku, tik tobulėjančią tėk-

mę. O CIAM ir Tarptautinio Stiliaus architektai jautė svarbą kaip tik įrodyti savo pranašumą ir išsiskirti nuo tų, kurie klausė, kaip atpažįstama *Zeitgeist*, jeigu ji iš viso atpažįstama, nuo tų, kurie nesutiko su jų istorijos raidos interpretacija, nuo tų, kurie kvestionavo būtinumą įsijungti į *Zeitgeist*, jei ji ir būtų atpažinta, ir nuo tų, kurie laikė visą bandymą beprasmišku.

Tarptautinis Stilius yra CIAM architektų stilistinė išraiška, pabrėžianti savo technologinį pranašumą naudojant vadinamas modernias medžiagas — plieną, stiklą, chromą, gelžbetoną. Šios medžiagos buvo naudojamos beveik ekskliuzyviai, nes joms buvo priskirtas modernizmo simbolizavimas. Mašinų gamyba taip pat buvo idealizuojama, ir tie patys architektai traktavo kolonas, grindis, sienas, lubas, lyg jos būtų buvę mašinų išlietos ar pastatytos. Retkarčiais, kada panaudota plyta ar medis, buvo taip pat siekiama perduoti mašinų, o ne rankų apdirbimo įspūdį. Kartu su mechanizuotos gamybos idealizavimu, net ten, kur jo nebuvo, iškilo inžinierių idealizavimas, nes jie būk tai tobuliausi technologinio *Zeitgeist* įkūnytojai. Šitam polinkyje kilo architektų bandymai imituoti inžinierių darbo tikslą, aprėpti maksimalinius atstumus minimaliniais medžiagos bei darbo ištekliais. Architektūrinio sprendimo tobulumas tuo būdu pasidarė įvertinamas tam tikrų medžiagų minimaliniu panaudojimu, ir tų medžiagų nulygintu, kartais grakščiu arba net elegantišku apdirbimu.

Ligi šiol minėti keli CIAM pasaulėžiūriniai momentai ir iš jų kylančios priežastys tam tikrų medžiagų pasirinkimui ir manieringam jų apdirbimui neišsemia moderniai architektūrai būdingų ypatybių. Nebuvo nagrinėtos modernios architektūros kompozicinės prielaidos. „Kubistinis" erdvės organizavimas iš esmės svarbus moderniai architektūrai, ir prie jo rei-

kės ilgiau sustoti. Bet pirma — schematiška apybraiža apie ankstyvesnį erdvės organizavimo būdą.

Renesanso architektams simetrija, hierarchija, ašis buvo naudingos priemonės jų erdvės organizavimo metodikoje. Manierizmo, Baroko ir Neo-klasicizmo architektai šiuo atžvilgiu giminiški Renesanso architektam, nors paviršiaus traktavimas, antikinės referencijos, struktūrinės sistemos, žodžiu, stilius aiškiai kitas. Tačiau svarbu pabrėžti, kad jeigu pastabus asmuo seks pagrindinę ašį bet kurio iš šių stilių pastate, jis galės suprasti pastato organizuojančią schemą. Nėra reikalo nueiti nuo pagrindinės ašies, nes visuma matoma ir suprantama pagrindinį taką besekant. Žinoma, galim nukrypti ir priartėti prie įdomesnių detalių ir vaizdų, bet tokios inspekcijos ir nukrypimai neprideda naujų žinių apie visumos išplanavimą ar organizuojančią tvarką. Pasiekus klimaktinę erdvę, viskas susumuota, ir ekskursija baigta. Architekto Andrea Palladio suprojektuota Villa Tiene (1 pav.) iliustruoja šitą erdvės organizavimo būdą. Be abejo, MacLuhan jį vadintų „linеariniu".

Šio šimtmečio pradžioje šitoks erdvės organizavimas visai eilei architektų pasidarė absoliučiai nepriimtinas. Jiem atrodė, kad tikrovė komplikuotesnė, negu ligi šiol buvo tikima, ir ankstyvesnis būdas nesugeba apimti naujų įžvalgų bei tikrovės išvaizdų. Psichinė tikrovė, laiko ir judesio sąryšingumas, nesimetriški funkciniai reikalavimai, pasąmoninės asociacijos nebuvo tinkamai reprezentuojamos ankstyvesnėse tikrovės atvaizdavimo analogijose. Kubistai savo tapybą atitinkamai pakeitė. Tarptautinio Stiliaus ir CIAM architektai pasiskolino Frank Lloyd Wright erdvės organizavimo manierą, kurią jis pats buvo pasiskolinęs iš *Shingle Style* architektų, priėmė kubistų teorinius samprotavimus ir paneigė vienalytę „linearinę" architektūrinės tikrovės atvaizdavimo schemą.

Atmestą schemą jie vadino atgyventa, nebetinkančia, o savąją pristatė modernia, šiandieniška. Šitas „kubistinis" erdvės organizavimas esminis modernios architektūros supratimui. MacLuhan jį pristatytų „decentralizuotu" arba „mozaikišku" regėjimo būdo pavyzdžiu.

Bauhaus nuotrauka, paimta iš lėktuvo 1925-26 m. (2 pav.), bus panaudota tipišku modernios architektūros organizavimo būdo pavyzdžiu. Įsidėmėkime, kad žiūrovo akis nesugeba apimti šio ansamblio vienu žvilgsniu. Žiūrovas priverstas apžiūrėti pastatą iš visų pusių; praėjimas viena kryptim nesuteiktų užtenkamai žinių suprasti architektūrinę visumą. Colin Rowe apibūdino Bauhaus kompoziciją šitaip: „Žiūrovo akys susiduria su neraminančia problema — vienalaikišku susidūrimu su plačiai atskirtais, prieštaraujančiais elementais. Dominuojantis, centrinis elementas pašalintas, šalutiniai vienetai *negali* turėti pagalbinio vaidmens, jie palikti autonomiškame vienišume ir išbarstyti aplink centrinio tilto tuštumą, kuris jiems neparūpina vaizdinės reikšmės ir neleidžia pasidaryti atskiriems savarankiškiems vienetams... būdinga, kad tik abstraktus vaizdas iš lėktuvo sugeba padaryti Bauhaus kompoziciją suprantama žiūrovui... Šitas noras jaudinti, užuot davus malonumą akim, yra modernios architektūros žavesys. Intensyvi precizija arba perdėtas detalių grubumas pristatomas planuotai neaiškaus ansamblio ribose; pristatoma intelektualinė schema, kuri frustruoja akis, nes ji pabrėžia atskirų epizodų vaizdinį malonumą, kurie gali pasidaryti savyje suprantami tik protui dalyvaujant".

Kalbama reliatyviai. Renesansinės kompozicijos taip pat nesuprantamos, protui nedalyvaujant. Taigi, kur skirtumas? Skirtumas tas, kad šimtmečiais buvo naudojama ta pati klasikinė architektūrinė kalba. Jos gramatika ir sintaksinės taisyklės visiems architek-

tams buvo žinomos. Ta kalba buvo architektų *lingua franca* su ryškiom tautinėm ir rajoninėm tarmėm, kuriose kūrybingų architektų stilistinės ypatybės buvo visiems kitiems ryškios ir užtat atpažįstamos ir suprantamos. Modernios architektūros kalba tačiau nėra analogiška esperanto kalbai. Buvo lūžis, ir staiga atsirado nauja, sintetinė architektūrinė kalba CIAM ir Tarptautinio Stiliaus architektų darbuose. Besiformuojanti gramatika vėliau buvo iššifruota ir kodifikuota, bet aiškėja, kad atskiri architektai net ir steigiamajam laikotarpyje tą gramatiką radikaliai modifikavo funkciniais ar asmeninio stiliaus sumetimais. Užtat reikia įsigilinti į kiekvieno atskiro architekto, jeigu ne kiekvieno atskiro projekto, savybes, norint suprasti, kas darosi. Moderni architektūra kol kas neišvysčiusi savo esperanto, bet yra užtenkamai panašumų tarp atskirų architektų ir atskirų projektų, kad stilistiniai sugrupavimai būtų įmanomi.

Bet atsiminkim, kad tarpkarėj naujos architektūrinės kalbos išradimas sutapo su CIAM architektų fantazijom apie tyros, modernios, žmogiškos, technologiją apvaldančios civilizacijos gimimą. Jie nepastebėjo konstatuotos architektūrinės gramatikos trūkumų ir neaiškumų, kurie išryškėjo po Antrojo pasaulinio karo ir išsišakojo į kelis architektūrinius stilius, jų tarpe brutalizmą. Šis optimizmas ar pasitikėjimas naujos architektūrinės gramatikos pilnu tinkamumu atlaikė trisdešimtuosius metus, kada Europoje politinė situacija nebuvo palanki menininkų bandymam; modernios architektūros importavimą į Angliją ir JAV tame pačiame dešimtmetyje; ir net Antrojo pasaulinio karo skerdynes, kurios, manytume, būtų pakirtusios ir akliausio optimisto pasitikėjimą žmogumi. Karui pasibaigus, architektai griebė atstatyti sugriautus miestus ir projektavo darbus, kurie karo metu buvo atidėti. Niekas nematė reikalo nuodugniai pergalvoti

savo profesijos neseniai konstatuotas radikalias prielaidas ir formas. Moderni architektūra nuo pat pradžios buvo tikyba su savo dogmom, šūkiais, savo ideologine katedra. Po karo, keturiasdešimtuosiuose metuose, modernios architektūros kunigai, rabinai ar politrukai (priklausomai nuo skaitytojo neapykantos) įsistiprino universitetų fakultetuose ir architektūrinių žurnalų redakcijose. Jie skelbė tas pačias prieškarines modernios architektūros dogmas ir įvaizdžius. Ir jiems pasisekė. Jų įtaka pasklido ir patiko statybininkam, rangovam, pramonės braižytojam ir, svarbiausia, įvairių populiarių „dream-house" žurnalų redaktoriam. Nors kartais dogma buvo ne visai taisyklingai suprasta ar pritaikyta, tai rūpesčio nekėlė, nes moderni architektūra populiarėjo. O taip ir „turėjo būti", nes ji buvo laikoma universaliai, demokratiškai, visur pritaikoma. Tačiau su laiku, neišvengiamai ji tapo *kitsch*; konstatuotosios kalbos rėmai pasirodė per siauri, architektūrinė gramatika išsisėmė, ir moderni architektūra pradėjo pati save satyrizuoti.

Architektai pasibiaurėjo šita išdava. Formų nuvertinimas — rimtas galvosūkis architektams. Technologiniai radikalai, ekspresionistai, romanticistai, klasicistai, formalistai ir brutalistai skirtingai bando šios akligatvės išvengti. Prisiminkime anksčiau minėtas savybes, kuriomis tarpkarės modernistai save definavo: nauja erdvės samprata, funkcinė analizė ir projektavimas, naujos medžiagos ir „mašininis" medžiagų apdirbimas. Prieškarinės moderniosios architektūros gryniausi pavyzdžiai meistriškai sujungė visas tas charakteristikas. Walter Gropius tą junginį įvykdė savo Bauhaus projekte, kuris aptartas ir iliustruotas (2 pav.) šitame straipsnyje. Mies van der Rohe savo Barcelonos Pavilijone 1929 m. ir Le Corbusier savo Villa Savoye 1929 m. šedevriškai tą patį junginį savo asmeniškuose stiliuose taip pat įkūnijo. Šių dviejų pa-

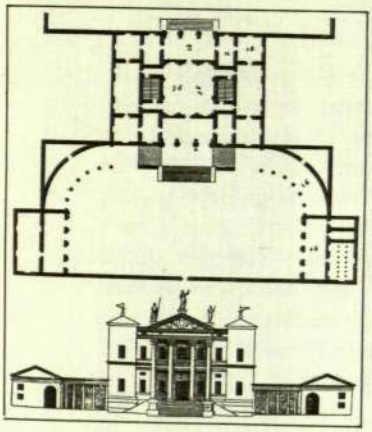

1 pav. Villa Tiene — Andrea Palladio.

2 pav. Bauhaus (1926) — Walter Gropius.

3 pav. Crown Hall (1952) — Mies van der Rohe.

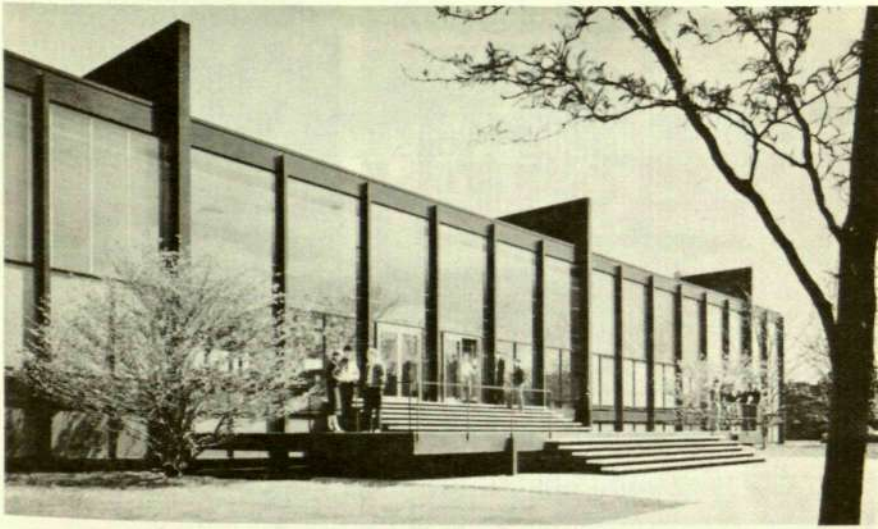

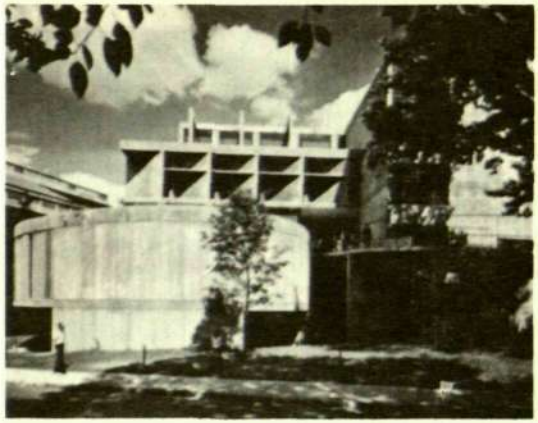

4 pav. Carpenter Center (1964) — Le Corbusier.

5 pav. Seagram Building (1958) — Mies van der Rohe.

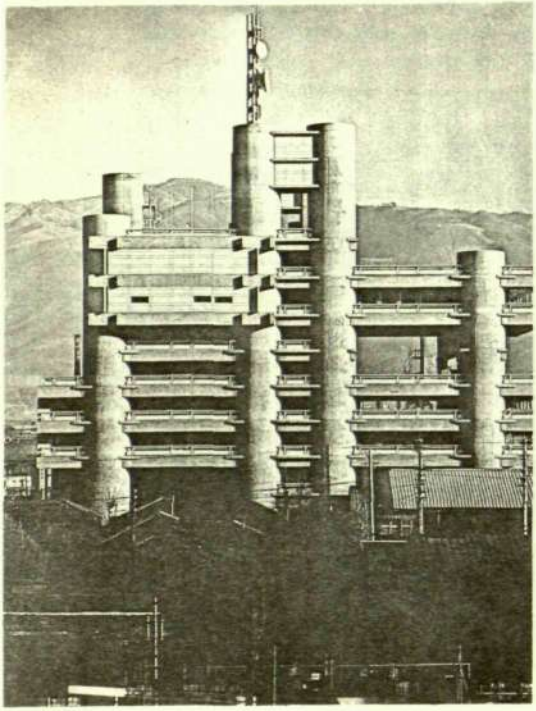

6 pav. Yamanashi Spaudos ir Radijo Centras (1967) — Kenzo Tange.

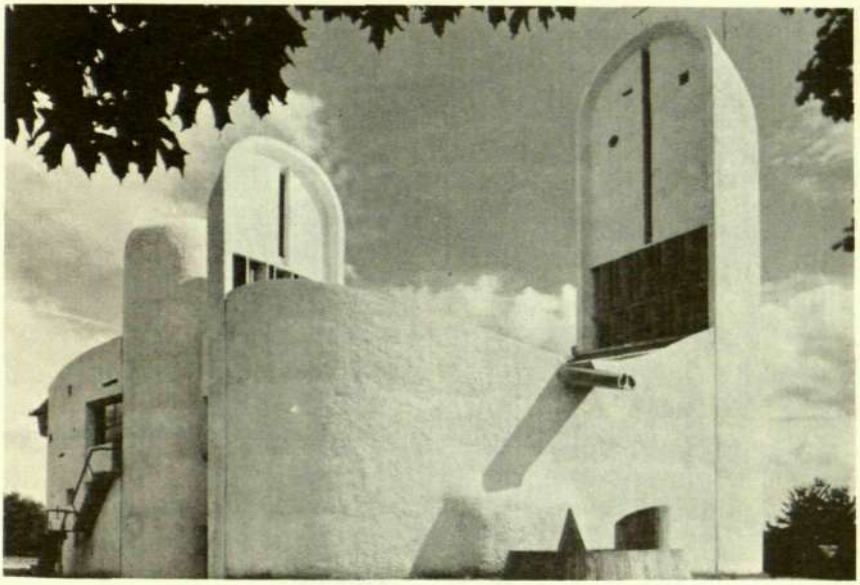

7 pav. Ronchamp Koplyčia (1954) — Le Corbusier.

8 pav. Kyoto Tarptautinių Konferencijų Centras (1965) — Sachio Otani.

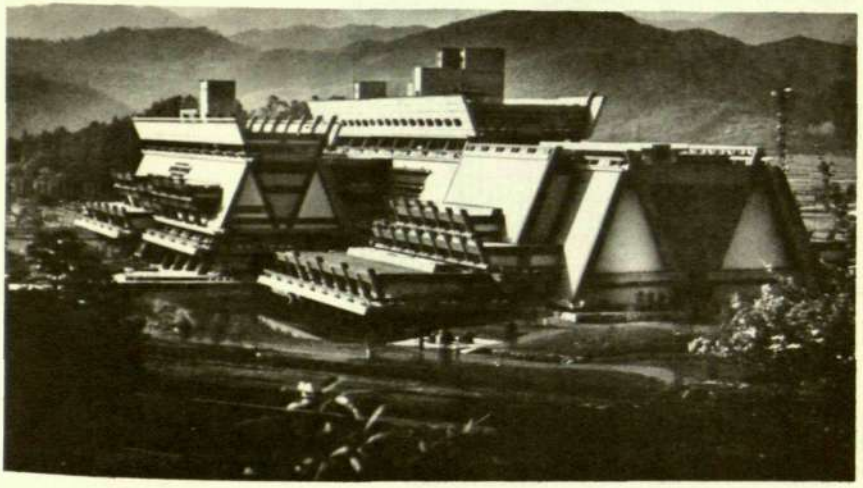

9 pav. Maeght Fundacijos Muziejus (1964) — St. Paul de Vence, Prancūzija — Sert, Jackson & Gourley.

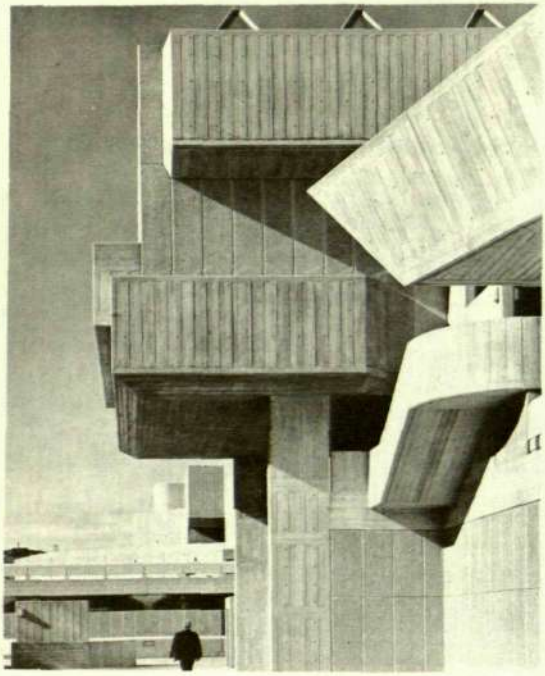

10 pav. Pietinio Kranto Meno Centras (1968) — Londone — Hubert Bennett .

11 pav. Torres Blancas (1968) — Madride — Francisco J. Saenz-Oiza.

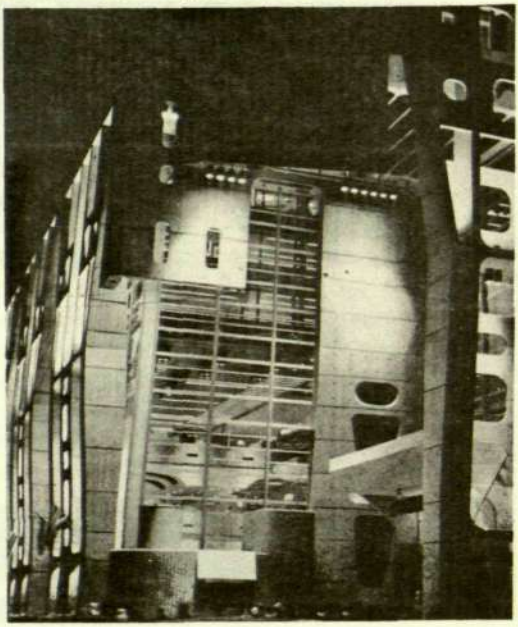

12 pav. Londono ir Pietų Amerikos Bankas (1967) — Buenos Aires — Sanchez, Elia, Perralta Ramos, Agostini y Clorindo Testa.

13 pav. Leicester Universiteto Inžinerijos Laboratorijos (1964) — James Stirling & James Gowan.

14 pav. Living Pod (1966) — David Green.

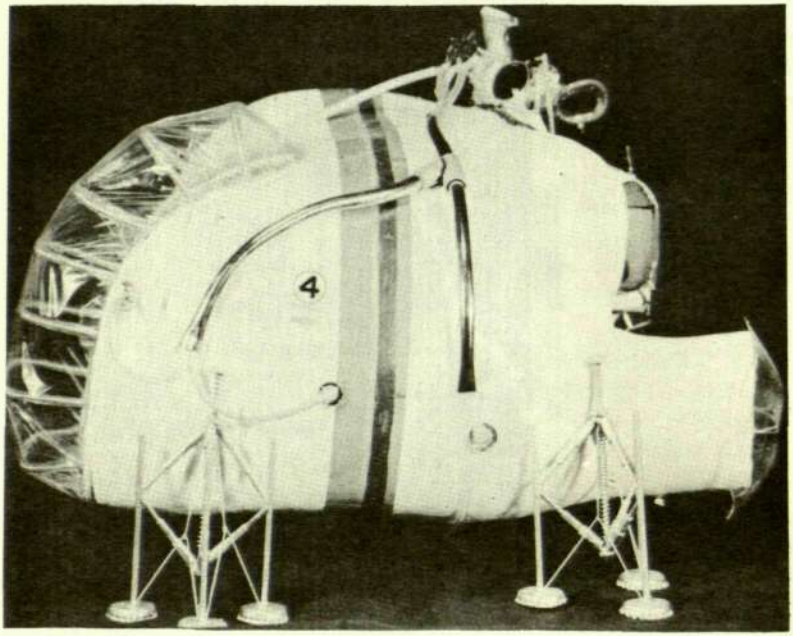

statų iliustracijos randamos beveik bet kokioje knygoje apie modernią architektūrą.

Nors architektai formaliai neatsiribojo nuo pagrindinių Tarptautinio Stiliaus ir CIAM prielaidų, vis dėlto iškilo pastatai, įrodą atitolimą nuo „griežtos linijos", įkūnytos minėtuose trijuose šedevruose. Buvo architektų, jaučiančių, kad Tarptautinis Stilius pasidarė dogmatiškas, šaltas, taisykliškas. CIAM dogmos perėmė rolę, kurią anksčiau turėjo archeologinių iškasenų tikslus kopijavimas. Moderni architektūra pradėjo atrodyti nuobodi, šabloniška, *kitsch*, reiškia, atsirado rimta vaizduotės krizė. Ne tik architektai tai pastebėjo. Šešiasdešimt ketvirtais metais amerikietis rašytojas Norman Mailer komentavo: „turėtų būti aišku, kad trisdešimties metų laikotarpyje estetinis judėjimas gali pasikeisti iš jėgos, kuri atidaro galimybes į jėgą, kuri jas uždaro...". Jis modernią architektūrą net pavadino totalitarine, nes ji „nuplauna skirtumus... ir sumažina asmens tikrovės pajutimą, suniekindama tokius jausmus kaip pagarbą, baimę, grožį, pasigailėjimą, siaubą, ramybę, biaurumą ir harmoniją į žargono švininius išsireiškimus". Robin Boyd, recenzuodamas Reyner Banham skubiai parašytą knygą *The New Brutalism* (1966), šitaip atsimena pokarinį modernios architektūros stovį: „...nebebuvo tas pats reikalas. Tyrumas pranyko. Principai paeiliui atidėti, ir praktika greit nusmuko į įvairių rūšių reliatyvią dekadenciją... Pasisekimas sugadino modernią architektūrą... Iš visų bandymų atstatyti modernios architektūros originalų integralumą ir stiprybę, Naujasis Brutalizmas tikrai buvo aiškiausias". O tų bandymų netrūko. Naujasis Empiricizmas, Direktyvizmas, Trečioji Karta, Ornamentuotas Modernizmas — tai pokarinių dešimtmečių bandymai išvengti *kitsch*, iššaukti ištrūkimo architektūrą, išvengti standartizaci-

jos, atmesti technologinius įvaizdžius, apeiti simbolinį skurdumą.

Formalistai ir brutalistai — šiame straipsnyje vartojami terminai, taip pat naudojami Jurgen Joedicke raštuose šiuo metu ryškiai besireiškiančių priešingų modernios architektūros stilistinių variacijų sugrupavimui. Abidvi naudoja eklektinę architektūrinę kalbą. Abi naudoja fonetinius elementus, paimtus iš modernios ir klasikinės architektūrinės kalbos. Formalistai dažnai atmeta kubistinę erdvės sampratą, tos sampratos implikuojamas kompozicines priemones, ir jų vietoj naudoja klasikinę erdvės organizavimo metodiką. Tačiau ši srovė visko nerevizionuoja, nes ji mėgsta naudoti modernias medžiagas, o kada panaudoja netaip naujas medžiagas, apdirba jas taip, kad perduotų mašininio apdirbimo įvaizdį. JAV pasireiškią architektai šioj Formalizmo arba Neoistoricizmo srovėje būtų Eero Saarinen, Edward Durell Stone, Philip Johnson, Mies van der Rohe, Minoru Yamasaki ir t. t. Čikagoje, Illinois Institute of Technology rajone stovįs Crown Hall (3 pav.), šedevriškas Mies van der Rohe 1952 m. kūrinys, skiriamas formalistų sąrašan.

Brutalistai *neatmeta* kubistinės erdvės sampratos ir implikuojamos erdvės organizavimo metodikos. Tuo jie įrodo savo skolą tarpkarės modernios architektūros pradininkam. Bet jie skiriasi tuo, kad „nemodernios" medžiagos mielai vartojamos ir kad jos dažnai *nėra* perdirbamos perduoti mašininio pagaminimo ir apdirbimo įspūdį. Anaiptol, medžiagų tekstūra — šiurkšti, grubi. Reiškia, kompoziciniai principai modernūs, bet jų medžiagos ir apdirbimas „nemodernūs". Le Corbusier, Alvar Aalto, Kenzo Tange, Vittoriano Vigano, Paul Rudolph, Alison ir Peter Smithson ir gal Louis Kahn garsiausiai atstovautų brutalis-

tų sparną. Le Corbusier 1961-64 m. Carpenter Center for the Visual Arts (4 pav.), Harvardo Universitete, — brutalistų architektūros pavyzdys.

Abiejų pastatų funkcija-paskirtis panaši, būtent, parūpinti studijas ir kambarius menininkų, architektų, fotografų, skulptorių, braižytojų ir filmininkų poreikiam. Bet stilius aiškiai skiriasi. Viename sienos stiklinės, kitame mūrinės. Viename struktūra neigiama, slepiama, sumažinama, o kitame struktūrinių medžiagų perteklius. Pirmame paviršius lygus, antrame — šiurkštus. Vienas preciziškai sudėtas, antras —grubiai. Pirmo detalės vienodos, antro skirtingos — susidomėjusios akys jose pasimeta. Stilistiniai skirtumai kilo ne iš pastato paskirties, bet iš architekto vaizduotės. Šis Mies van der Rohe ir Le Corbusier palyginimas nėra izoliuotas pavyzdys. Palyginkim kitą Mies van der Rohe kūrinį, New Yorke 1958 m. Seagram Building (5 pav.) su Kenzo Tange 1967 m. Yamanashi Spaudos ir Radijo Centru (6 pav.), pastatytu Kofu miestelyje Fuji pakalnėje 75 mylių nuotolyje nuo Tokyo. Kontrastas irgi aiškus, nors paskirtis identiška: talpinti sofistikuotos bendrovės tarnautojus, dokumentus bei instrumentaciją tinkamoj architektūrinėje aplinkoje. Kontrastų ir niuansų yra daugiau, kaip ir kitų pavyzdžių, bet mūsų kontekste naudingiau bus atidėti formų analizės diskusijas ir aptarti priežastis, kodėl brutalistai vertintų Le Corbusier ir Kenzo Tange kūrinius.

Pagrindinis išeities taškas būtų kitokia brutalistų architektūrinės tikrovės samprata. Jie kritikuotų Crown Hall ir Seagram Building su pastaba, kad juose nėra sąryšio tarp tikrovės ir įvaizdžio. Abu pastatai daro įspūdį, lyg robotai būtų juos pastatę. Atrodo, kad statybos procesas būtų pilnai mechanizuotas, griežtai apskaičiuotas. Iš tikrųjų statyba tebėra didžiumoje žmogaus rankų darbas. Brutalistai tiki, kad netinka

simbolizuoti, ko dar kol kas nėra. Modernios architektūros pradininkai pavadino šį šimtmetį „mašinų amžium", bet brutalistam šitas pakrikštijimas rodosi ankstyvas ir nelegalus. Brutalistam svarbiau tiksliai išreikšti šiandieninę tikrovę, kokia ji bebūtų, vietoje išreiškus fantazijas apie mums nežinomas ateities išvaizdas.

Užtat vienas argumento punktas liečia patį statybos procesą. Jeigu statyba tebėra rankų darbas, tai ir turime rankdarbyje ieškoti architektūrinio ekspresyvumo galimybių. Jeigu mašinos neapdirba medžiagų išorės, tai žmogaus rankos apdirbimo netikslumai ne tik toleruotini, bet ir išnaudotini. Jeigu betonas pilstomas į formas, tai rodykim tų formų žymes išorėje. Jeigu krosnis kartais deformuoja ar perdegina plytas, tai visvien ir tokias plytas panaudokim. Jeigu sienos plytinės, tai kam jas gipsu dengti? Šitokia galvosena ir nuvedė brutalistus į poziciją, kurioje jie žavisi ir gina neapdailintus paviršius ir grubias, neišdirbtas detales.

Iš minėtos pozicijos kyla ir daugiau įdomių išvadų. Pavyzdžiui, dekoracijos tebėra nereikalingos brutalistam. Jiems pačios statybinės medžiagos, tų medžiagų apdirbimas ir sudėjimas sudarò galimybes akim parūpinti įdomių paviršių bei tekstūrų. Brutalistų apdirbti paviršiai nėra pliki ar nuobodūs; anaiptol, jie šiurkštūs ir nelygūs. Tarpkarės modernios architektūros paviršiai būdavo griežtai nulyginti ir visai neapdailinti. To laiko publikai tai nepatiko ir ji žiauriai modernistus kritikavo. Gal užtat atsirado pokaryje architektų, kurie ieškojo pritarimo ir klientų, dekoracijomis ornamentuodami savo kitais atžvilgiais modernius kūrinius. Brutalistai apsieina be dekoracijų, ir, atrodo, klientų netrūksta, nes pagrindinių meno elementų užtenka brutalistų estetiniams tikslams.

Nors šis straipsnis ribojasi dabartinės architektū-

ros stilistinėm savybėm, neapsieisim nepalietę brutalistų bendražmogiškų tikslų bei polinkių, kurie iš tikrųjų verti platesnių ir išsamesnių diskusijų. Minėta, kad CIAM architektai bandė išspręsti tarpkarėje iškilusias problemas, ypatingai miestų planavimo problemas. Tačiau paaiškėjo, kad ši organizacija nepajėgi įveikti sau pasiskirtus uždavinius, ir 1956 m. CIAM susilikvidavo. Team X, Archigram ir Metabolistai yra keli geresni architektų-urbanistų sambūriai, kurie perėmė CIAM siekius ir bandė juos įkūnyti savo projektuose ir darbuose. Gal jungiantis panašumas tarp šitų trijų grupių bus jų bandymai išgalvoti „rėmus" tolimesniam ir nenumatytam rajonų, miestų bei pastatų augimui. Paskelbtuose projektuose matyti originalūs miestų augimo galvosūkių išsprendimai, pritaikyti specifikuotų vietovių antstatam. Šių grupių siūlymai dažnai panaudoja sekančią formulę: megastruktūriniai griaučiai nešą žmonių ir mašinų judėjimą, parūpina elektrinius, vandentiekinius ir pan. aptarnavimus ir taip pat sudaro atramą, kurioje ateityje bus įstatyti butai ir pastatai. Brutalistai analogiškai projektuoja, tik siauresniu (pastato dydžio) mastu. Brutalistam svarbu konstatuoti bendrą schemą, kurioje nežinomi ateities priedai, remontai, pakeitimai natūraliai išaugs iš pastatytų „šaknų". Brutalistai supranta, kad įdomiausia ateities išdava yra jos užsispyrimas paneigti pranašystes. Brutalistai tą priima ir bando palikti sąlygas būsimiem, nežinomiem, skirtingiem gyvenimo būdam rasti savą išraišką. Šita prasme brutalistų pastatai nebaigti.

Anksčiau būdavo kitaip. Architektai suplanuodavo kliento aplinką iki smulkmeniškiausių detalių. Būdavo, kad net paveikslai negalėjo būti pakeisti ar nukabinti ir baldai pajudinti be architekto leidimo. Žinoma, žmonės tą vistiek darė, nekreipdami dėmesio architektų protestus. Dažniausiai tokie pakeitimai iš

tikrųjų ir pagadindavo vaizdą. Tačiau kaip turėtų būti? Ar būtina, kad žmonių aplinka būtų iki paskutinės detalės, totalitariškai suplanuota? Prileidžiam, kad kiekvienas suaugęs asmuo turi teisę savo gyvenimo prasmę savaip suprasti ir nuspręsti. Architektūrinė analogija būtų, kad kiekvienas asmuo, įskaitant neturtingiausius bedarbius, gyvenančius valdžios parūpintose patalpose, turi neginčijamą teisę savaip savo aplinką tvarkyti, reiškia, būti savo architektu. Profesionalų architektų rolė tuomet tampa pagalbinė: jie parūpina patarimus, planuoja bendriem visuomenės poreikiam, ir nustato ribas, kur prasideda kito asmens teisės. Brutalistai kovoja prieš anonimiškumo, standartizacijos, skirtumų nuplovimo tendencijas. Jie nesikrimsdami priima gyventojų priedus jų pastatam. Jie provokuoja anti-anonimiškumo gestus ir bando sukurti sąlygas ir aplinką, kur realizuotųsi architekto nenumatytos, nesuplanuotos išraiškos. Bet brutalistai nėra chaoso šalininkai. Užtat jie taip „stipriai" suorganizuoja išorinę ir vidinę visumą, kad koks nors neplanuotas priedas, kaip pvz. cigarečių ar kavos pardavimo automatas nieko nepagadina. Architektūra atsilaiko, nes ji „kieta" ir gali lengvai pernešti tokius menkavertiškus įsiterpimus, kurie tačiau baugindavo ir baugina silpnesnio polinkio architektus. Neplanuotų įsiterpimų dėka įvyksta nenumatytas įtemptas virpėjimas tarp įsibrovusio daikto ir talpinančios erdvės. Brutali atbaidanti erdvė tuo tampa silpnesnė, mums priimtinesnė.

Brutalistų visuomeniniai ir stilistiniai siekiai ryškiausiai perduodami pačiuose pastatuose. Tačiau mums teks pasitenkinti tom antraeilėm priemonėm, nuotraukom ir žodžiais, priartėti prie brutalistų stilistinių ypatybių. Palyginkim brutalistų pastatų išores, ypatingai 9-12 pav., su formalistinio sparno pavyzdžiais. Gal vaizdingiausias skirtumas šis — forma-

listai įvairias erdvines dalis ir struktūrinius elementus *sutraukia* į vieną formą, o brutalistai *išreiškia* ir *pabrėžia* tuos pačius pastato komponentus. Brutalistai argumentuotų, kad formalistai persimplifikuoja tikrovę, formalistai atkirstų, kad brutalistai jos neapvaldo. Brutalistų akyse formalistai ignoruoja funkcinius ir simbolinius skirtumus, iškeldami totalinės apimties vienos formos primatą. Formalistai pradeda su forma, kuri patalpina įvairius funkcinius reikalavimus. Brutalistai pradeda su reikalavimais, kuriem atrandamos tinkamos formos ir paskiau suorganizuojamos į unikalią kompoziciją. Abi grupės duotą problemą „išsprendžia", skirtumas tas, kad sprendimo procesas pradėtas priešinguose galuose. Brutalistų sprendimai suprantami, įsigilinus į projektų planus ir skerspiūvius, formalistų projektai to būtinai nereikalauja. Žiūrovas regi patrauklią formą ir prileidžia, kad vidinės funkcijos išspręstos, nes išorinė totalinė forma tokia aiški ir patraukli. Brutalistai nesutiktų; jiems žmonių socialiniai ir instituciniai susigrupavimai per įvairūs. Kelios formos negali apimti visų variacijų. Jeigu viena forma naudojama įvairiuose kontekstuose ir sąlygose, tai brutalistam tai būtų lygu kosmetikai, jeigu ne melagystei. Brutalistai radikaliai skirtingus projektus sugalvotų Jungtinėm Tautom, bendrovių įstaigom ar gyvenamų butų dangoraižiams New Yorke. Kai kurie formalistai, pvz. Mies van der Rohe, visom trim problemom būtų siūlę tą patį neutralų „package" (paketą).

Įdomu, kad brutalistai atmetė technologinę *mystique* tuo metu, kada JAV architektai pradėjo meistriškai valdyti ir naudoti to krašto įmonių techniką bei gaminius. Tos praktikos įvaizdis, minėtasis formalistų skoningas „paketas", taipgi tuo pačiu metu buvo atmestas. Atrodo, kad pasiekus vienos revoliucijos tikslus, buvo konstatuotos priešingos gairės ir pradėta

kita revoliucija. Faktas, kad kitų kraštų sąlygose JAV kristalinių pastatų įvaizdžiai dėl finansinių ir statybinių priežasčių neprigytų publikos ir architektų vaizduotėse. Tačiau šita ekonominė ir technologinė tikrovė nepaaiškina, kodėl brutalistų revoliucija pasisekė. Taigi, kodėl ji pasisekė ir kokia brutalizmo ateitis?

Man atrodo, brutalizmas palyginant greitai prigijo dėl dviejų pagrindinių priežasčių: pirma, įvyko architektų pojūtinis persiorientavimas, ir antra, architektams atsidarė platesnė plastinių galimybių skalė.

Architektų tarpe pasikeitė technologijos svarbos pajutimas. Brutalistai sutiktų su Max Frisch, kuris su architektūra nesusijusiam kontekste tarė: „Technologija...įgudimas taip sutvarkyti pasaulį, kad mums nebereikia jo pergyventi". Brutalistai įsitikinę, kad ankstyvesnis apeliavimas į technologiją per siaurai apibrėžė architektūros ribas. Ankstyvesnis ekskliuzyvinis apribojimas, bendrai paėmus, ignoravo ekologinius, socialinius, topografinius ir psichinius poreikius, kurie nėra tie patys visiem kraštam ir visai žmonijai. Vadinami „funkciniai" sprendimai neįtraukė šių poreikių jų įvairiausiose variacijose į savo analizės ir sprendimo procesą. Kadangi buvo kreipiamasi tik į vieno tipo architektūrinę problemą, tarptautinio stiliaus pastatai vienodėjo ir tapo vadinamais „paketais". Tokie vienodi, anonimiški, ryšuliniai architektūriniai sprendimai naikino gyventojų susidūrimą su jų gamtine ir fizine aplinka. Tokie pastatai taip pat naikino skirtumus tarp atskirų vietovių ir gyvenviečių. O ta kryptis veda į žmonių suvienodėjimą, transformavimą į robotus. Brutalistų reakcija humanistinė. Skirtumai tarp žmonių jiem yra ne vien toleruotini, bet brangūs, ir užtat turi būti saugomi ir vertinami. Brutalistai praplėtė architektūros sąvoką: ji tapo rūpesčiu apie gyvenvietę, apie *habitat* plačiausia tų žodžių prasme. Dalykiški vietovių skirtumai buvo lyg

iš naujo atrasti ir įtraukti į architektūrinį sprendimą. Susirūpinta pastato susiderinimu su esamu miestovaizdžiu, jeigu jo dar buvo likę. Šis persiorientavimas atspindi architektų prisipažinimą, kad jie iš dalies įjungti į žmonių standartizavimo aplinkybių sistemą. Atpažinę savo atsakomingumą, brutalistai praplėtė savo dėmesio akiratį ir atitinkamai keitė savo kūrinius. Jų tikslas buvo pabrėžti asmens pergyvenimą aplinkos, kurioje jis gyvena. Priemonės tam tikslui buvo išryškinimas gyvenvietės ir statybos specifikos.

Šito pojūtinio persiorientavimo pasėkoje brutalistai atitinkamai keitė savo architektūrinę kalbą. Jie praturtino modernią architektūrą įtraukdami medžiagas, kurios tarpkarėje buvo moderniai architektūrai nepriimtinos ideologiniu atžvilgiu, ir jie praplėtė plastinių galimybių skalę, kuri buvo palyginant ribota. Žodžiu, brutalistai sužmogino griežtas „fabriko estetikos" linijas ir nuplikintas formas. Pasidarė įmanoma įtraukti net tradicines tautines ar rajonines statybos formas, kas tarpkarėje būtų buvę laikoma aiškia herezija. Le Corbusier savo 1950-54 m. Ronchamp koplyčioje (7 pav.) transformavo Vidužemio vietines statybines formas sakraliniam tikslui. Japonas Sachio Otani transformavo liaudies architektūrines formas 1963-65 m. Kyoto Tarptautinių Konferencijų Centre (8 pav.), sukurdamas lygiai neužmirštamą įvaizdį.

O kokia brutalizmo ateitis?

Patys architektai ambivalentiški brutalizmo atžvilgiu. Yra tokių, kurie jį absoliučiai atmeta, ir tokių, kurie savęs nelaiko brutalistais, nors jų pasaulėžiūra brutalistams giminiška. Antrųjų grupei priskirkim Jacob Bakema ir Aldo van Eyck, kuris kartą pajuokė tuos architektus, kurie lyg apsėsti kartoja iki įkyrumo, kas skirtinga mūsų amžiuje, nebepaliesdami to, kas pagrinde nepasikeitė. Taip pat įtraukim Robert Venturi, kuris bando sukurti „kompleksinę ir

atkirstinę architektūrą, išaugančią iš dabartinio gyvenimo būdo turtingumo ir neaiškumų..." Jis kartu su brutalistais tiki, kad „mūsų pastatai turi ištverti cigarečių pardavimo mašinas". Atrodo, Christopher Alexander priešingame sparne. „Dabartiniai architektai atsiremia į savo ‚menininko' rolę, į šūkius, į asmenines ydas ir intuiciją — nes visi šitie ramsčiai palengvina jo atsakomybę spręsti ir apkerpa jo racionalizavimo uždavinį. Priverstas remtis savo sugebėjimais, bet nesugebėdamas apvaldyti komplikuotų antstatų, kuriuos jis turi suorganizuoti, jis slepia savo nesugebėjimą besaikiškoje menininko individualybėje. Jo pajėgumui išrasti aiškiai sugalvotas, tinkančias formas išsisemiant, pasitikėjimas intuicija ir individualybe beprotiškai didėja". Pabrėžtina, kad C. Alexander laiko stilistinius formalistų ir brutalistų skirtumus antraeilės svarbos reikalu. Vienodu griežtumu jis smerkia abidvi grupes. Jo argumentas taiko į pagrindinę architektūrinio sprendimo prielaidą, kur stilistiniai polinkiai bereikšmiai. Jo nuomone, architektai nepajėgūs aiškiai suvokti uždavinių, kurių išsprendimu bazuojasi visa profesija, nes „vieno asmens integruojanti vizija nesugeba intuityviai išspręsti šiandieninių architektūrinių uždavinių". Užtat jam svarbiausia architektūrinė problema yra išvystymas architektūrinių problemų konstatavimo ir išsprendimo metodikos. Jis ne vienintelis, nagrinėjąs šį uždavinį. IBIS, CLASP, NENK — tai kelių grupių veikiančių Anglijoje, sutrumpinimai. Jos taip pat nagrinėja sistemingą, racionalų architektūrinio sprendimo su statybinėm priemonėm suderinimą. Yra daugiau panašių bandymų kituose kraštuose, bet sąrašas mums neįdomus. Svarbu pastebėti, kad pastarieji bandymai dažnai pradeda su kokia nors statybine sistema ir paskiau ją modifikuoja pagal architektūrinius reikalavimus. Šio metodo trūkumas tas, kad gyvenimo poreikiai iš anksto apribo-

jami statybinio paketo naudai. Turėtų būti atvirkščiai.

Tačiau metodologiniai svarstymai ir tyrinėjimai architektams svarbūs, nes parinkta metodologija, jos prielaidos, jos ribos ir pats sprendimo procesas turi implikacijų galutinei formai. Brutalistų prielaidos ir siekiai išvardinti; jų sprendimo metodas intuityvinis. Esminis klausimas būtų šis: ar intuityvinis sprendimo būdas sugeba išspręsti šiandieninius architektūrinius uždavinius? Parodyta, kad šiuo intuityviniu būdu bent originalios formos gali būti sukurtos. Kokios formos atsirastų, jeigu būtų bandoma griežtu būdu spręsti architektūrines problemas ir nekreipti dėmesio į dabartines statybos sąlygas? Palyginkim 1964 m. James Stirling ir James Gowan sukurtas Leicester Universiteto Inžinerijos Laboratorijas (13 pav.) su Archigram grupės nario David Greene maketu „Living Pod" — Gyvenamu Lukštu — (14 pav.), sukurtu 1966 m. Gyvenamas Lukštas būk tai sukurtas griežtesniu metodu, ir jo forma turinti būti atsiribojusi nuo visų tradicinių architektūrinių formų. Pats Lukštas reprezentuoja pilnai mechanizuotą namą, įrengtą „su visais moderniausiais patogumais". Galim argumentuoti, kad Lukšto įvaizdis nepriklausomas nuo architektūrinių formų, bet visvien nėra originalus, nes jis kilęs iš šiuo metu madingų oru pripučiamų plastikinių baldų. Palyginime su Lukštu brutalistai atrodo konservatyvūs, tradiciniai architektai. Kad ir būtų įmanoma sukurti originalias, iš esamų objektų nekilusias formas, klausimas kiltų, ar tos formos patenkintų atavistinius asmens poreikius. Brutalistai, gal būt, yra įrodę, kad ir atavistiniai poreikiai turėtų būti patenkinami. Atrodo, kad ateities architektai turės rasti būdą įjungti tą atavistinę funkciją į ieškomą sistemizuotą, racionalią architektūrinio sprendimo metodologiją. Jeigu reikėtų pasirinkti tarp brutalistų ir Ar-

chigram įvaizdžių, daugumos žiūrovų simpatijos tikriausiai būtų su brutalistais. Dabar brutalistai atrodo priimtinesni ir, gal būt, dabar suprasim ir pritarsim Alison ir Peter Smithson susumavimui: „Brutalizmas bando atsižvelgti į masiškos gamybos kultūrą ir bando išsunkti šiurkščią poeziją iš besireiškiančių galingų ir susipainiojusių jėgų".

Esminio pobūdžio klausimai balsavimu tačiau neišsprendžiami. Anksčiau nagrinėtas ryšys tarp architektūrinės formos ir tinkamumo paskirčiai bei sukūrimo būdo yra kaip tik problema, kuri tokiu būdu neišsprendžiama. Gal šio galvosūkio supainiotos dalys išryškėjo ir išvados užtat bus sąlyginės. Neužmirštamas formas brutalistai atrado bespręsdami architektūrinius uždavinius intuityviniu būdu. Jie priėmė esamą padėtį ir sukūrė „šiurkščią poeziją", nesiremdami nei praeities nei ateities fantazijų įvaizdžiais. Jie taip pat nesirėmė technologine *mystique*, atmetė tą stabą ir pabrėžė, kad šalia technologinių komponentų yra kitų, lygiai svarbių, jei ne svarbesnių. Bet definuojant architektūrą plačiausia prasme, brutalistai atsiranda ironiškoje padėtyje. Jie neapsieis be sistematizuotų analitinių priemonių, nes kažin ar vieno asmens intuityvinė integruojanti vaizduotė pajėgi išspręsti komplikuotą architektūrinį uždavinį, ypač jeigu architektas užsispirs, ką brutalistai kaip tik ir daro, spręsti tą uždavinį plačiausia jo prasme.

1970

BIBLIOGRAFIJA:

Knygos:

Alexander, Cristopher *Notes on the Synthesis of Form* (Cambridge, 1966).

Banham, Reyner *The New Brutalism* (New York, 1966).

Joedicke, Jurgen *Architecture Since 1945-Sources and Directions* (New York, 1968).

Landau, Royston *New Directions in British Architecture* (New York, 1968).
Smithson, A. & P. (*ed.*) *Team 10 Primer* (London, 1968).
Venturi, Robert *Complexity and Contradiction in Architecture* (New York, 1966).

Straipsniai žurnaluose chronologine tvarka:

Rowe, Colin „Mannerism and Modern Architecture," *Architectural Review*, May 1950, psl. 289 - 99.
Kennedy, Robert W. „After the International Style — Then What?", *Architectural Forum*, Sept. 1953, psl. 130-33.
Banham, Reyner "The New Brutalism," *Architectural Review*, Dec. 1955, psl. 355-61.
Langsner, Jules "Ornamented Modern and Brutalism," *Zodiac* #4, 1959, psl. 68-72. Tam pačiam numeryje: „Conversations on Brutalism" su A. & P. Smithson, Jane Drew, E. Maxwell Fry (psl. 73-81).
Van Eyck, Aldo „TEAM 10 Primer" A.& P. Smithson (*ed.*), *Architectural Design*, Dec. 1962, psl. 560.
Mailer, Norman & Vincent Scully „Mailer vs. Scully," *Architectural Forum*, (April, 1964), psl. 96-97.
Boyd, Robin „Sad End of New Brutalism" *Architectural Review*, July 1967, psl. 9-11.
Tentori, Francesco „Phoenix Brutalism," *Zodiac* #18, 1968, psl. 31-42. Tam pačiam numeryje: „English Brutalism — Selection of Writings," psl. 43-50.

LATVIO INDRIKIO PASTABOS LIVONIJOS KRONIKOS PARAŠTĖJE

VIZMA BELŠEVICA

BUVO TAI 1212-TAISIAIS VIEŠPATIES GIMIMO /METAIS
IR VYSKUPO KETURIOLIKTAISIAIS
SU ŠVENTAISIAIS KELIAUNINKAIS
DŽIAUGĖSI VISA LYBIŲ GIMINĖ

Seniai teisybės šuliniuos vanduo apkarto,
Melu atmiežtas troškulio nebegesina.
Ir per anksti nuskintas pažinimo medžio vaisius
Dantis atšipino.

Nusivylimas ir dvejonės liejas per kraštus.

O Roma prašo, tartum pavydi žmona
Prisiekti meilę jai kas žingsnyje
Viešai... ir skaito seklio akimi budria
Tarp mano paraščių, kad nebe jai skirta
Šita širdis, kadais tokia naivi ir paklusni.
Vertėjas tapo nebyliu. Ir susimąstęs juokdarys.
Į Rygą plaukia sapnuose kuršių laivai.

. . . . . .

. . . . . .

Žinau — jie neatplauks. O jei atplauks,
Bus kraujo praliejimas. Bus klyksmai už mūrų.
Iki ugnies kape nieks nebešauks.
Ir sukąsti žandikauliai į pelenų žiupsnelį
Subyrės.

IR VYSKUPAS SIUNTĖ PASIUNTINIUS
Į VISAS LATGALIŲ IR LYBIŲ PILIS
IR Į VISAS ŽEMES
KURIOS PRIEINA PRIE DAUGUVOS IR GAUJOS
IR SUBŪRĖ *DIDELĘ* IR STIPRIĄ KARIAUNĄ

O laivai supas plaukdami, ir moterys dainuoja.

. . . . . .
. . . . . .

Mūsų upės senka.
Mūsų vyrai bailiai.
Rauskite, sūnūs maži,
Seniai neberausta tėvai.

Mūsų kraujas nuteka,
Akys maitina kranklius.
Svetimas vėliavas neša tėvai,
Gina svetimus pulkus.

Liaunas beržo baltumas.
Kirvio kirtis aštrus.
Tiktai rankos mostas —
Svetimieji, išgirskit mus!

Lengva medį nukirsti.
Sunku išrauti šaknis.
Neapykanta mūsų — vanduo.
Jūsų galia — akmuo.

. . . . . .
. . . . . .

Noriu sudegti. Sukraukit laužą man!
Ilgai gyventa. O pabudimas toks ūmus.
Garbė didžiausia būtų protėviam

Stačia liepsna pasiekt skliautus
Ir ten išklykti neteisybę, kurioje
Mano tauta iššudoma geležimi liepsnojančia.
. . . . . .
. . . . . .
Ar neteisybę?
. . . . . .
. . . . . .

TAČIAU IR LYBIAI IR LATGALIAI
DAŽNAI NEGAILESTINGESNI UŽ KITAS TAUTAS
NESUPRASDAMI KAD TARNAS EVANGELIJOJE
GAILĖDAMASIS SAVO BENDRĄ NUŽUDĖ
NESUSKAITOMAI DAUG ŽMONIŲ IŠŽUDĖ
TARP JŲ KELIAS MOTERIS IR VAIKUS
IR NENORĖJO NEI VIENO PASIGAILĖTI
NEI LAUKUOSE NEI SODYBOSE

O išdavikų tu tauta, ar verta
Būt tavimi, už tave galvą dėt?
Šunų tauta! Kraujuje mirko
Tau šeimininkas akmenį vietoje duonos.

Ryk savo kraują! Ir akmenį kartu!
Ir vizgink uodega! Tu užsitarnavai.
O kumečių tauta! Saldžiu džiaugsmu
Tau virpa nugara, kai ponas nemuša tavęs,
Bet tavo brolius. Laukdamas tu prašiepi dantis,
Kad pultum prie kraujuoto brolio guolio,
Nes pono rankoj spindi atžymys,
Kurį ant kaklo tau kabins,
Kai geležinių pančių nebejausdamas
Kūnas trūkčiot nustos.

Ir vėl vešli šaka
Bus atkirsta iš gyvo tavosios stiprybės medžio.

Linksmumas mano kardo brolio!
Jis gali
Tau padedant, nukaldint kirvį tau pačiai.
Kai tavo veidu nuolankiu pasišlykštėsiu,
Kur Judo drebulė, kad pasikart galėčiau,
Tavo, vergų tauta, patsai žemiausias vergas,
Priklausantis kryžiuočiams su kardu ir su daina.
. . . . . .
. . . . . .

IR ĮTEIKĖ VYSKUPUI AKONO GALVĄ KAIP PERGALĖS ŽENKLĄ IR KUPINAS DŽIAUGSMO JIS PADĖKOJO DIEVUI

Meduje klimpdamas bėga
mano viešpaties žirgas risčia.
Šiąnakt raudonam meduje
mirks tėvo galva.

Mano viešpaties kardas,
sidabru ir auksu žėrįs,
Spindėdamas sušvytruos,
priešais motinos krūtis.

Mano viešpaties apsiaustas
šilko, lyg sniegas skaistus.
Kaip aidės po tamsiom obelim
sesers klyksmas šiurpus...
Genant žirgą, į šonus sminga
pentinų aštrumas.
Pasiliks mano viešpaties pėdose
degėsių kartumas.

Pasiliks pergamente
tarno užrašai,
Koks Jisai yra buvęs
gailestingas mums,
O taip pat Šventoji Marija —
Lelija nekalta.
Ak, kaip klykia po tamsiom obelim sesuo mana!

IR TOKIU BŪDU
NESUVALDOMA IR PAGONIŲ BURTAMS
ATSIDAVUSI TAUTA
KRISTAUS BALSO VEDAMA
ŽINGSNIS PO ŽINGSNIO
ARTĖJO PRIE VIEŠPATIES JUNGO
IR PAMETUSI SAVO TAMSYBĘ
JI SU TIKĖJIMU ŽVELGĖ
Į TIKRĄJĄ ŠVIESĄ
KURI YRA KRISTUS

. . . . . .
. . . . . .

Rašau, o kraujas nelaša iš žodžių,
Ir lakštas nedega nuo geliančio raidžių kartumo.
Tu, Jėzau Kristau, skaitai man per petį,
Kiek dievobaimingai tavo vardu meluota buvo.

Ateis tavoji karalystė, Kristau,
Bus vienas Dievas ir kalba. Taip pat viena tauta.
Ir aš matau, kaip latvių žemė kryžiaus vinimis
Prie tavo švento nuolankumo sienos kalama.

Ir ką gi tau, švelnusai, mūsų liūdnos dainos,
Ką *Joninių* žiedų margumas daro?
Erškėčių kruvinam vainikui — ne žiedų
Apraizgyt galvą... Ietimis jie aria
Viešpaties vynuogynus mūsų kauluose
Ir smegenyse. Nei minties daugiau, nei noro.

Ir mūsų pražūtis — tik dar viena saulės laida,
Kad neklaidingoje idėjoje nušvistų Roma

Visam pasaulyje...
. . . . . .
. . . . . .

Ak, leiski, kad ištvertų
Tavo ištikimas tarnas. Aš bijau,
Kad prieš tave sukilsiu, Kristau.
Nuplėštas nuogas nuo veidmainiškojo kryžiaus,
Tu subyrėsi puvenom po savo vergo kojom.
. . . . . .
. . . . . .

Iš pelenais išvėdytų namų
Ateis jie kartą ir paklaus manęs: ir kam
Grūmoju savo tautai ir skliautam?
Ar permažai dar nedalios, kad mūsų gėdą sėte

Pasaulin sėja? Ar nesityčioja iš mūs
Visi ir be tavęs? Ir atsakysiu aš.
. . . . . .
. . . . . .

Šauki, mano tauta! Raitykis! Tau į žaizdas
Aš bersiu druską dar, kad neužmirštum
Nieko. Tu auki skausmo neapykantoj, kuri šventesnė
Už atleidimo palaimą. Mirštu
Su tavimi, kad tu atgimtum. Tu kaupki
Savyje mirtį, pragaištį, pažeminimą, gėdą!
Raudoki! Ašaros geležimi pavirs,
Atėjus laikui. Ir geležinis lietus
Blogį užplaks. Mano ranka silpna
Ir nuo skriaudų tavęs apgint nespėja.
Bet žodžiai — žodžiai, kalavijas dviašmenis
Virš jų pilių ir virš tavų namų.

PAGAL GERIAUSIĄ SAVO SUPRATIMĄ
IR SAVO SĄŽINĘ
NIEKO KITO KAIP TEISYBĘ
NESU SAKĘS
NIEKAM UŽ GERĄ
NIEKAM UŽ BLOGĄ

Iš latvių kalbos: Zina Katiliškienė

APIE ALEGORIJĄ

Vizmos Belševicos poema „Latvio Indrikio pastabos Livonijos kronikos paraštėje“

GUNARS SALINŠ

Ši poema išspausdinta Vizmos Belševicos ketvirtajame eilėraščių rinkinyje *Gadu gredzeni* („Metų grandys“), išleistame 1969 m. Rygoje. Jau tada autorė, būdama 38 metų amžiaus, buvo pripažinta ne tik savo tėvynėje, bet, galima sakyti, ir „visasąjunginiu“ mastu, ką liudija jos antrojo rinkinio *Zemes siltums* („Žemės šiluma“) 1960 m. laida rusų kalba, tik metams praėjus po latviškojo leidimo. 1955-1961 m. Belševica studijavo Maksimo Gorkio Literatūros Institute Maskvoje, kur kartu su tokiomis įžymybėmis kaip Andrejus Voznesenskis lankė literatūros seminarą pažengusiems. Latvių spaudoje paskutinį dešimtmetį jai buvo prikaišiojama už kai kurias „nesveikas, pseudomodernistines tendencijas“[1])

„Livonijos kronikos“, paminėtos poemos pavadinime, lotyniškasis originalas vadinasi *Heinrici Chronicon Livoniae*. Joje aprašomas vokiečių įsigalėjimas Livonijoje 1180-1227 m. laikotarpiu. Parašymo data laikomi 1225-1227 metai. Iš jos teksto galima padary-

1) *Latviešu literātūras darbinieki.* Biografiska vārdnica. Riga, 1965, psl. 37.

ti išvadą, kad autorius, vadinamasis „Henricus de Lettis", dvasiškis, kroniką rašė tarnaudamas oficialiu Rygos vyskupo Alberto sekretoriumi, ir parašė šį veikalą pastarajam reikalaujant. XIV amžiaus Zamoskio Varšuviečio Kodeksas, išlikęs tik fotokopijose Melburne, yra seniausias išlikęs kronikos rankraštis, ir dažniausiai iš šio rankraščio[2]) daryta dauguma vertimų į vokiečių,[3]) latvių,[4]) rusų,[5]) ir anglų[6]) kalbas.

„Latvio Indrikio pastabos Livonijos kronikos paraštėse" tėra viena iš daugelio istorinių poemų, pasirodžiusių Rygoje pastaraisiais metais. Vyraujantys Rygos literatūros kritikai sveikino šį antplūdį kaip tarybinės poezijos „praplatintą patriotinę-istorinę dimensiją".[7]) Šios formulės autorius, Vitolds Valeinis, pastebi: „Poezija apie praeitį (su mažomis išimtimis) nepasineria į praeitį, ji pakyla virš jos ir perauga į dabartį, kaip integrali tautos gyvenimo dalis".[8]) Kitaip tariant, tarybinio autoriaus rašoma istorinė poezija nėra istorinio realizmo šaka. „Poezija negali pilnai atlikti savo paskirties formuojant dabartį ir nurodant ateitį, jeigu ji neranda atramos praeities demokratinių ir socialistinių lobių posluogsnyje"[9]) — tvir-

2) Rankraščio galutinė redakcija šiuo metu laikoma Leonid Arbusowo ir Albert Bauerio *Scriptores Rerum Germanicarum*, Hannover, 1955.

3) J. G. Arndt, *Der Liefländischen Chronik*. Halle, 1747; A. Hansen, *Scriptores Rerum Livonicarum*, Riga & Leipzig, 1853; H. Hildebrand, *Die Chronic Heinrichs von Lettland*. Berlin, 1865; E. Pabst, *Heinrichs von Lettland Livländische Chronic*. Reval, 1867.

4) J. Kripėns, *Indrika Livonijas Chronika*, Riga, 1936.

5) S. Anninskiy, *Genrich Latvieskiy, Chronika Livonii*, Moskva-Leningrad, 1938.

6) J. A. Brundage, *The Chronicle of Henry of Livonia*, Madison, 1961.

7) V. Valeinis, „Dzejas gultne padzilinās", *Literatūra un Māksla*, Nr. 11(1270), 1969.

8) *Ibid.*

9) *Ibid.*

tina Valeinis. Taigi, tarybinė poezija neturi žiūrėti į istoriją kaip į dirvą poetiniams ieškojimams, kurių rezultatai nenumatyti; ji privalo ieškoti ten kaip tik tų „demokratinių bei socialistinių" lobių, praverčiančių „formuojant dabartį ir nurodant ateitį". Kai iš poeto reikalaujama tokia specifinė ir ekstrameninė intencija traktuojant praeitį, jam belieka, paklustant nuostatams, rašyti tai, kas apibendrinančiai kalbant, galėtų būti vadinama alegorine poezija.

Alegorinės poezijos interpretavimas nevisuomet lengvas žaidimas. Štai kaip aiškina jo taisykles vienas patyrusių žaidėjų, Angus Fletcher:

> Kadangi alegoriniai kūriniai turi estetinę dangą, reikalaujančią įsakmios, tematinės, „teisingos" interpretacijos, bandančios panaikinti visas kitas galimas interpretacijas — skaitytojo laisvė tuose kūriniuose sąmoningai apribojama.[10])

Kas pasakyta, neprieštarauja ir Northrop Frye pastabai, kad pats stilius, kuriuo rašo alegorijos autorius, „bando nurodyti, kaip tas kūrinys turi būti komentuojamas".[11])

Neprižadu griežtai sekti šių taisyklių, analizuodamas Vizmos Belševicos poemą. Ir nemanau, kad tai būtina, kadangi šis Belševicos kūrinys vargu ar gali būti laikomas alegorija klasiškąja to žodžio prasme. Tebandysiu susekti tik kelias iš visų galimų poemos prasmių, remdamasis pačiomis akivaizdžiausiomis Belševicos užuominomis, kaip ją reikia interpretuoti, būtent, jos citatomis iš kronikos. Jeigu tokiu būdu rasime poemoje kai kurių ekstrameninių tendencijų, tikiuosi, kad drauge išryškės ir grynai poetiniai šio kūrinio privalumai. Pirmoje straipsnio dalyje ir mėginsiu iškelti kaip tik šiuos, meninius ir psichologinius aspektus.

10) Angus Fletcher, *Allegory — The Theory of a Symbolic Mode*, Ithaca, 1964, psl. 305.
11) Kaip Fletcherio cituota, *op. cit.*, psl. 304.

Prieš bandant apibendrinti Belševicos poemą, norėčiau pradėti nuo detalių, būtent, kokios tautybės būta Henriko, istorinio asmens, parašiusio kroniką, paimtą poemos pagrindu.

Nors vienoje kronikos vietoje autorius vadina save „Henricus de Lettis" (XVI, 3), lieka neaišku, ar šia prielinksnine konstrukcija pažymima autoriaus tautinė kilmė, ar tik kunigo sutapatinimas savęs su savo parapijiečiais latviais, (t. y. latgaliais). Istorikų, kurie, išsijoję tekstą, žinoma, rado visokių užuominų, nuomonės nesutinka. Kai kurie yra tvirtai įsitikinę, kad jo būta latvio, „gal būt, atsivertusio latvių didiko sūnaus";[12]) kiti gi — lygiai tvirtai įsitikinę, kad jo būta gryno vokiečio. Fronto linija tarp bekariaujančių akademikų nesutampa su tautinėmis sienomis. Yra ir latvių, ir vokiečių abejose argumento pusėse.[13])

Belševicos poemos pavadinime Henrikas apibūdinamas latviu, tačiau ir čia visa frazė palikta gana painia ir daugiaprasmiška. Pačioje poemoje, sprendžiant iš cituojamų kronikos ištraukų, Henrikas veikiau gali būti laikomas lybiu, kilusiu iš ugro-finų genties, gyvenusios Rygos įlankos pakrantėje, kurią pirmąją iš visų baltų žemių puolė vokiečiai.

Trochėjiniai ketureiliai, kuriais Henrikas aprauda „tėvo galvą", „motinos krūtis" ir „sesers klyksmą", seka ištraukas iš kronikos X skyriaus, kuriame apra-

12) Alfreds Bilmanis, *A History of Latvia*, Princeton, 1951, psl. 55.

13) Dėl chronologinės šio argumento apžvalgos ž. Arbusow ir Bauer, 1955, *op. cit.*, psl. VI. Gana įdomu, kad Henriko tautybės neaiškiausią paaiškinimą užtikau *Sovietų Latvijos Mažojoje Enciklopedijoje*. Joje sakoma, kad Henrikas buvo „suvokietėjęs katalikų dvasiškis" („parvacojies katolu garidznieks" — *Latvijas PSR Mazā Enciklopēdija*, I, Rīga, 1967, psl. 634). Ką tai reiškia, kalbant apie genealogiją? Reiškia bent tai, kad tarybinė enciklopedija klasifikuoja Henriką nevokiečiu. Klausimas, ar jo būta latvio, palieka neatsakytas.

šoma kerštinga vokiečių kontrataka po nesėkmingo lybių sukilimo. Šiame mūšyje vokiečiai nužudo lybių vadą Ako, kuris, kaip sako kronika, „buvo visų išdavyščių ir blogio kūrėjas".[14]) Ako galva buvo padovanota vyskupui Albertui karo laimikiu — ar Belševica nebando mums pasakyti, kad tai paties Henriko tėvo galva? Poetė verčia mus tai priimti viena iš poetinių galimybių. Kartą ją priėmus, poemos psichologinės galimybės žymiai prasiplečia. Mums patikima paslaptis, kad Henrikas jaučiasi bendrininku ne tik kruvinam*e* savo tautos pavergime, bet ir savo tėvų nužudyme. Tik suvokę tėvžudystės aspektą Henriko kaltės jausme, tegalime pilnai suprasti jo kančios komplikuotumą. Tačiau Belševica toliau vaizduoja Henriką žmogumi, kuris, nesuklupęs po savo kaltės svoriu, išauga į rūstų savo tautos pranašą. Žvilgterkime į šios prielaidos poetines implikacijas: kol nežinojome Henriko ir Ako giminystės, eilutės

Šiąnakt raudonam meduje
mirks tėvo galva

galėjo praslysti eiline poetine priemone, reiškiančia, kad kris Livonijos tėvų galvos — bet kurių Livonijos tėvų. Tačiau šiuo atveju Belševicos žodžiai „tėvo galva" nebėra sinekdocha, bet vartojami pačia konkrečiausia prasme.

Tokiu pat drastišku konkretumu Belševicos Henrikas kalba apie „ugnies kapą". Pirmu žvilgsniu tie žodžiai taip pat gali pasirodyti retorine puošmena. Ir vėl tai būtų klaida. „Ugnies kapas" pasirodo pastabose po to, kai Henrikas prisipažįsta, kad jo sapnuose „į Rygą plaukia... kuršių laivai". Tai yra neabejotina užuomina į nesėkmingas kuršių pastangas 1210 m. užimti Rygą, plačiai aprašytas XIV kronikos skyriuje.

14) Brundage, *op. cit.*, psl. 59.

Po aršaus mūšio kuršiai, kaip sako kronika, „pasitraukė iš miesto, surinko savo žuvusiuosius ir grįžo prie laivų. Perplaukę Dviną (Dauguvą), jie ilsėjosi tris dienas, *degino ir apraudojo savo žuvusiuosius*".[15]) Grįžkime prie Henriko pastabų:

> Iki ugnies kape nieks nebešauks.
> Ir sukąsti žandikauliai į pelenų žiupsnelį
> Subyrės.

Mums aišku, kad tos eilutės neturi būti skaitomos kaip metafora. Jose vaizduojami tikri įvykiai. Tame didele dalimi ir slypi Belševicos poemos jėga. Ji tarsi laikosi Ezra Pound taisyklės, kad „natūralus objektas yra pats *tinkamiausias* simbolis. Kuo jis nuogesnis, tuo visuotinesnė jo apimtis".[16])

Su įžvalgumu parinktos detalės bei Henriko, kaip unikalios ir sudėtingos asmenybės, individualizavimas išvaduoja poemą iš Angus Fletcherio vadinamųjų „įprastinių alegorinių intencijų"[17]) kiauto. Kur tai pavyksta, „poemos paviršius priimamas visiškai tiesiogine prasme... ir egzistuoja savo teisėmis".[18]) Alegoriją, suvoktą ir išbaigtą tokiu būdu, gal teikimės pripažinti esant teisėta meno šaka, o ne „kažkuo akivaizdžiu ir senamadišku, tarsi sekmadieninės mokyklos religija" — kaip juokais baksnoja aršius alegorijos priešus Edwin Honig savo knygoje *Dark Conceit: The Making of Allegory*.[19])

O vis dėlto alegorija yra „tamsus įsivaizdavimas", nes, dar kartą cituojant Fletcherį „jie (alegoriniai kūriniai) nuolat kalba vieną, bandydami pasakyti kažką

15) Brundage, *op. cit.*, psl. 98; mano pabraukta.
16) John Wain, "The Prophet Ezra V. ‚The Egotistical Sublime'," *Encounter*, August 1967, psl. 63-70.
17) Angus Fletcher, *op. cit.*, psl. 317.
18) *Ibid.*, psl. 317.
19) Cambridge, 1960, psl. 3.

daugiau".[20]) Tenka sutikti, kad, matuojant tokiu „dviprasmės kalbos" kriterijumi,

> Alegorinis išraiškos būdas charakteringas nepaprastai literatūros žanrų gausybei: riteriniams bei pikareskiškiems romanams ir jų moderniai versijai, *The Westerns*, utopinėms politinėms satyroms, quasi-filosofinėms anatomijoms; asmeninėms atakoms epigramų formoje, visokių rūšių pastoralėms, apokaliptinėms vizijoms, enciklopediniams epams, natūralistiniams „demaskuojantiems" romanams, kurių tikslas propaguoti socialinius pakitimus, fantastinėms kelionėms..., detektyviniams apsakymams..., pasakoms... debatinėms poemoms...[21])

Jei šį sąrašą, Fletcherio pavyzdžiu, dar pratęsime, pridurdami viduramžių dramas, Ionesco ir Becketto surrealistinę dramą, Brechto „epinį teatrą", metafizinę poeziją drauge su kai kuriais imagistiniais eilėraščiais, — galime rimtai suabejoti, ar visoje literatūroje liko koks svarbesnis kūrinys, kurį galima vadinti nealegorišku. Ryšiuosi pasakyti, kad galėtų būti tokiais atvejais, kai autorius, vedamas pačios literatūrinės medžiagos vidinių reikalavimų, nebėra tikras, ką jo romanas, drama, ar poema turi „reikšti". Tada ištisas kūrinys tampa nebe praplėstu ženklu, „tikslia rodykle į kažką apibrėžto", o praplėstu simboliu, „tikslia rodykle į kažką neapibrėžto", naudojant William Tindallio ženklo ir simbolio apibrėžimus.[22]) Tas gali atsitikti net tokiam autoriui, kuris sąmoningai ir sąžiningai imasi rašyti alegorijas. Kaip aną „burtininko mokinį", jį gali taip įtraukti atsivėrusios galimybės, kad jo ketintas arba privalomas pasiekimas lieka užgožtas arba visai nuvertintas netikėtų ir nesiektų šalutinių produktų gausybės.

Ar kažkas panašaus neatsitiko su Belševica?

Tegalime bandyti atskleisti jos alegorines intenci-

20) Angus Fletcher, *op. cit.*, psl. 4.
21) *Ibid.*, psl. 3.
22) William York Tindall, *The Literary Symbol*, New York, 1955, psl. 6.

jas, remdamiesi pačiu kūriniu; būtent, tuo, kaip laisvai autorė traktuoja istorinę medžiagą.

Jau minėjome, kad kronikos Henrikas yra lybis; gi poemoje jis aiškiai kalba visų latvių vardu. Beje, tai ne pirmas kartas mūsų poezijoje, kai lybis sulatvinamas ir paverčiamas tautos didvyriu. Bene bus tai mūsų ypatingas pomėgis.[23]) Ši šypseną iššaukianti literatūrinė pastaba daugiau tiktų į išnašas, jeigu ne faktas, kad visoje kronikoje, tik su viena išimtimi, nėra nei vieno latgalio, kuris būtų stojęs prieš vokiečius ir tuo būdu būtų galėjęs įkvėpti Belševicą.[24]) Tikrovėje Latgalės latviai taikiai priėmė iš vokiečių krikščionybę ir nuo to laiko ištikimai ir narsiai kariavo jų pusėje, suvedinėdami sąskaitas su savo istoriniais priešais estais, rusais ir kitomis kaimyninėmis gentimis. Istorinių faktų šviesoje nenuostabu, kad Henrikas, kokį jį aprašo Belševica, yra kilęs iš lybių, o ne iš diplomatiškai paklusnių latgalių. Kolaborantų, tiesa, netrūko ir tarp lybių. Atvirkščiai, nemažas jų skaičius, ypač valdant karaliui atsivertėliui Kaupo, tapo patikimiausiais vokiečių bendražygiais. Todėl, kai poemos Henrikas keikia „savo" tautą kaip „išdavikų tautą", „kumečių tautą", „vergų tautą", — jo žodžiai skamba pilnu istorišku autentiškumu. Henrikas giliai kenčia kaip patriotas, tačiau jo patriotizmas Belševicai atrodo, turi platesnę prasmę: Henrikas tampa kolosa-

23) Toks likimas, pavyzdžiui, ištiko Ymaut, kitą lybį iš tos pačios kronikos, kuris, XVIII a. vokiečių poeto bei latvių draugo Garlieb Merkel perkrikštytas Imantu, tapo legendos herojumi, o vėliau tautinio atgimimo poeto Andrejs Pumpurs poemoje „Imantas nemirė" buvo išaugštintas Latvijos laisvės karžygio simboliu.

24) Tarp latvių, vienintelis kandidatas į tokią garbę galėjo būti Visvaldis, Jersikos karalius, kurio raudos dėl sunaikintos pilies ir tautos, aprašytos Livonijos kronikoje (XIII, 4), įkvėpė kitus latvių poetus, pavyzdžiui, Veroniką Strėlertę. (Poema „Jersikos žlugimas").

liniu XIII amžiaus vokiečių feodalizmo priešu. Jeigu ne tai — jis tebūtų alegorinė marionetė.

Belševica iš tiesų paguldė Henriką į Prokrusto lovą, darydama jį šios rūšies patriotu.[25]) Tačiau jos galutinis produktas pasirodė priimtinas net sovietų cenzoriams. Jie, matyt, atpažino Henrike ankstyvą istorinio žygio prieš feodalinius pavergėjus protagonistą. Cenzoriams taip pat galėjo patikti tai, kad Henriko patriotizmo rūšis peržengia tautines sienas, apimdama ne tik lybius ir latvius, bet ir estus. Tai puikiai sutinka su marksistine ideologija.

Todėl ypač stebėtina kad Belševicos poema sukėlė keistus kai kurių Rygos poetų įtarimus. Pavyzdžiui, Mirdza Kempe, Liaudies Poetė ir nauja Lenino premijos laureatė, nepaprastai ilgoje tiradoje, kurios pagrindinis taikinys aiškiai yra kita Belševicos poema, tokiomis eilutėmis kapoja Henriko poemą:

> Ar tegalime skaityti Livonijos Henriką,
> Sėti dviprasmybes senojon istorijon,
> Džiuginti smulkiąją buržuaziją?[26])

Kaip ir kiekvienos geros alegorijos (ir sovietų teorikai su tuo sutiktų), Belševicos poemos reikšmė neturi būti apribota jos istoriniu kontekstu. Tačiau ar jos mažiau malonios reveliacijos tinka dabartiniam sovietų režimui ir žmonėms ar ne, atsakymas priklauso nuo

25) Kai kurie šiuolaikiniai vokiečių istorikai charakterizuoja Henriką turėjusiu „stiprų vokiško nacionalizmo jausmą" („stark ausgeprägtes deutches Nationalgefühl" — Arbusow ir Bauer, Hannover, 1955, *op. cit., psl. VI).* Net nacionalistiškiausiai nusiteikęs latvių istorikas Arvēds Švābe („Latviesu Indrikis und vina chronika," *Straumes un avoti,* II, Nebraska, 1963, psl. 121-220) niekada nekėlė klausimo dėl Henriko lojalumo vokiečiams ar Romos katalikų bažnyčiai. Švābe kalba apie jį kaip apie patriotą tik ta prasme, kad Henrikui nebuvo svetima užuojauta ir palankumas vietiniams gyventojams.
26) Mirdza Kempe, "Riga neklusēs," („Ryga netylės"), *Cina,* 20.VI.1969.

stebėtojo akies.[27])

Šalia kitų šiuolaikiškumo bruožų, Belševicos poemoje paminėtinas konspiracinis primygtinumas, kuriuo jos Henrikas užangažuoja skaitytoją. Toks Belševicos priėjimas prie istorinės medžiagos ryškiai skiriasi nuo kitų latvių poetų. Kai tradiciniai herojiniai epai ir baladės, kad ir kaip gerai parašyti, linkę vaizduoti praeitį kažkuo atmintinu, tačiau tolimu ir negrąžinamu, Belševicos poema istoriją perteikia taip betarpiškai, kaip žinių transliacija apie vykstančią politinę — ir asmeninę — krizę.

Savo motyvų sudėtingumu ir istorinės misijos suvokimu Belševicos Henriką galima gretinti su Jānio Rainio, to „tamsaus įsivaizdavimo" meistro latvių literatūroje, istorinių dramų herojais.

Vertė Angelė Šimaitytė

27) Keletas bruožų, atsispindėjusių poemoje, atrodo kiek anachronistiškai, pavyzdžiui, kai Henrikas sako: „O, Kristau, ateis tavo karalystė, / vienas dievas ir viena kalba". Kokia visuotinė kalba, galime klausti, turėta omenyje, kalbant apie vyskupo Alberto Livoniją? Lotynų kalba tapo *oficialia* Livonijos kalba ir buvo vartojama „visuose oficialiuose dekretuose, sutartyse, valstybinėje korespondencijoje". (Alfreds Bilmanis, *op. cit.*, psl. 55). Tačiau negali būti nė klausimo, kad lotynų kalba būtų siūloma piligrimams, jau nekalbant apie vietinius gyventojus. Taip pat neužtikta įrodymų, kad jie būtų verčiami mokytis savo ponų gimtosios kalbos. Tokia politika, kaip žinome, buvo įvesta vėlesnių Latvijos užkariautojų.

Ir vis dėlto kronikoje užtinkame vieną užuominą, kad latvių kariai iš tiesų kartais buvo mokinami sušukti bent keletą žodžių vokiškai. Tas epizodas skirtas mūšio su lietuviais aprašymui, ir, cituojant iš Brundage daryto angliško kronikos vertimo, „Kadangi kelias buvo siauras, o miškas netoliese, vokiečiai ėjo pirmieji į mūšį, o latviai sekė juos, šaukdami, *kaip jie buvo vokiškai išmokinti* „grobk, siautėk, mušk". (Brundage, *op. cit.*, psl. 202-203, mano pabraukta). Kai skaitau tai, rodos, girdžiu Belševicą sušunkant: „Štai, prašau!" — lyg tai turėtų kokios reikšmės.

MOKSLAS IR MOKSLININKAI LIETUVOJE SOVIETINĖS SANTVARKOS RĖMUOSE

B. V. MAČIUIKA

Šiame straipsnyje bandysime trumpai apibrėžti pagrindines mokslo ir mokslinio personalo vystymosi kryptis 1944-68 m. laikotarpyje, apžvalginėje formoje patiekti turimus duomenis, iliustruojančius esminius pasiekimus, bei įvertinti mokslinio darbo veiklos visumą jos žymesnių pasiekimų srityse.*)

Po 1941-44 m. mokslinio darbo atstatymas bei išplėtimas okupuotoje Lietuvoje vyko nepavydėtinai sunkiomis sąlygomis. Karo metu įvykę bibliotekų, aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų pastatų bei įrengimų sunaikinimai, daugelio studentų ir mokomojo personalo išsisklaidymas bei į Vakarus pasitraukimas, pokarinė rezistencija ir su ja susijęs politinis persekiojimas, vis tai buvo aplinkybės, trukdančios greitesnį aukštųjų mokyklų ir mokslo tyrinėjimo įstaigų atstatymą bei joms reikiamo personalo sukomplektavimą. Be to, naujų, sovietinių standartų ir reikalavimų primetimas, vakarietiškos mokslo literatūros stoka, sunkumai su rusų kalba, kurioje dauguma naudotinos mokslinės literatūros buvo patiekiama, šį procesą dar daugiau sunkino.

* Šio straipsnio ankstyvesnė versija buvo skaityta 1969 m. lapkričio 27 d. Mokslo ir Kūrybos Simpoziume Čikagoje.

Kitą vertus, reikia prisiminti, kad sovietų valdžiai nereikėjo pradėti mokslinės veiklos bei mokslinių įstaigų įkūrimo darbo visiškai iš naujo. Tas darbas buvo atliktas pirmaisiais po Lietuvos nepriklausomybės atstatymo metais, ir šioje srityje nemaža jau buvo pasiekta. Prieš Antrąjį Pasaulinį Karą Lietuvoje 1938/39 m. veikė šešios aukštosios mokyklos, kuriose dėstė 481 dėstytojai ir studijavo iš viso 3,924 studentai.[1] 1940/41 metais, Vilniaus universitetą vėl atidarius, aukštųjų mokyklų skaičius pakilo iki septynių ir jose studijuojančių skaičius iki 5,986.[2] Visos šios mokyklos 1922-1944 m. būvyje išleido apie 5,000 aukštąjį mokslą baigusių studentų.[3] Nors aukštųjų mokyklų pastatai bei laboratorijos karo veiksmų metu nukentėjo, ir jos iki 1944 m. galo prarado apie pusę savo dėstomojo personalo, vistik šios mokyklos sudarė gan svarbią, materiališkai bei patyrusiu personalu nors iš dalies aprūpintą bazę, kuria naudojantis sovietinės valdžios tikslai aukštojo mokslo srityje buvo lengviau pasiekiami.

Aukštųjų mokyklų bei mokslinio tyrimo įstaigų Lietuvoje vystymas tuoj pat po karo buvo, ir dabar tebėra, diktuojamas aukštąsias mokyklas tvarkančių visasąjunginių organų bei TSRS interesų primato. Tai, ką šiuo metu, tai yra po 25 metų mokslinės veiklos Lietuvoje, matome yra daugiausia visasąjunginių direktyvų bei lėšų, skirtų aukštojo mokslo tikslams vietiniam panaudojimui, išdava. Šie tikslai, kaip visų Sovietų Sąjungos mokslo vystymąsi studijuojančių vakariečių pabrėžiama, buvo ir tebėra iš esmės pragma-

1) *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.* (Kaunas, 1939), psl. 71.
2) *Ostland in Zahlen* (Riga, 1942), psl. 149.
3) *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, toliau *MLTE* (Vilnius, 1968), II, psl. 99-100.

tiniai ir utilitariniai, kreipią daugiausia dėmesio į griežtuosius mokslus, jų pasiekimų praktišką įgyvendinimą, bei didesnio skaičiaus gan siaurų, bet savo srityse užtektinai gerai paruoštų specialistų parengimą.[4] Tad nenuostabu, kad ir okupuotai Lietuvai buvo nustatytos panašios gairės bei tolygūs prioritetai, ir dėl to pagreitintas mokslo vystymas tam tikromis kryptimis visos Sovietų Sąjungos plotmėje turėjo savo atgarsį bei pasėkas ir Lietuvoje.

Esant tokiam dideliam spaudimui iš viršaus, bei tam tikram finansiniam parėmimui visos TSRS mastu, nenuostabu, kad aukštosiose mokyklose studijuojančių skaičius Lietuvoje gan greitai pradėjo augti. Ž. lentelę Nr. 1). Reikia taip pat prisiminti, kad studijuoti ragino ir labai žmogiška, visiškai suprantama motyvacija įsigyti specialybę, nes tik aukštesnio mokslo siekiant buvo galima greičiau pagerinti savo bei savo artimųjų ekonominę padėtį ir tikėtis sau įdomesnio bei patrauklesnio darbo.

Lentelė Nr. 1

BENDRAS AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ STUDENTŲ SKAIČIUS LIETUVOJE[5]

(Mokslo metų pradžiai; tūkstančiais; visuose, t.y. dieniniuose, vakariniuose ir korespondenciniuose skyriuose)

	1940/41	*1945/46*	*1950/51*	*1960/61*	*1965/66*	*1969/70*
Visuose skyriuose:	6.0	5.7	11.4	26.7	46.4	57.0
t.t. Stacionare:	visi	5.5	9.4	15.6	22.8	apie pusę

4) Plg. E. Zaleski ir kt., *Science Policy in the USSR* (Paris, 1969); S. M. Rosen, *Higher Education in the USSR* (Washington, D. C., 1963) in N. DeWitt, *Education and Professional Employment in the USSR* (Washington, D.C., 1961).

5) Įvairūs Tarybų Lietuvos statistiniai leidiniai; be to, *Tiesa*, 1969 rugpiūčio 31 d.

Kartu su didėjančiu studentų skaičiumi greitesniam kvalifikuotų mokslinių kadrų sudarymui Lietuvoje platesnį pamatą padėjo taipogi greitai augąs specialistų skaičius, kurie universitetus bei kitas aukštąsias mokyklas baigė jau pokario metais ir įsijungė į darbą gamyboje, mokslo bei kitose įstaigose (Ž. lentelę Nr. 2). Kadangi profesinė specializacija Tarybų Sąjungoje yra žymiai didesnė ne tik už amerikietišką, bet ir už kur kitur randamą, tad iš universitetus baigusių bei jau dirbančių specialistų buvo galimas didesnis pasirinkimas ne tik tolimesnėm studijom tęsti pilnu laiku, bet ir ruoštis aukštesniems — mokslų kandidato bei mokslų daktaro — laipsniams kitur bedirbant. Sovietine praktika sekant, žymi aukštesnėse mokyklose studijuojančių bei aukštesnių laipsnių Lietuvoje siekiančių dalis studijuoja „nepilną laiką": vakariniuose aukštųjų mokyklų skyriuose bei korespondenciniu būdu.

Lentelė Nr. 2

BENDRAS AUKŠTĄSIAS MOKYKLAS BAIGUSIŲ IR LIETUVOJE DIRBANČIŲ SKAIČIUS[6]

(tūkstančiais)

	1941	*1945*	*1950*	*1955*	*1960*	*1966*	*1968*
Bendras baigusių skaičius:	7.2	n.d.	10.2	17.7	37.2	58.9	n.d.
Tais metais baigiančių skaičius:	n.d.	0.9	1.7	2.9	3.4	4.3	5.6

Pagrindinių mokslinių tyrimų vedėjų bei vyresniojo dėstomojo personalo — mokslų kandidatų bei mokslų daktarų*) disertacijos šiuo metu leidžiamos

6) Įvairūs Tarybų Lietuvos statistiniai leidiniai; *Tiesa*, 1969 sausio 28 d.

*) Sovietinis mokslų kandidato laipsnis savo lygiu apytikriai stovi tarp amerikietiško *Master of Arts* ir *Ph.D.* Moks-

Lietuvoje ginti Vilniaus Valstybiniame Universitete, Kauno Politechnikos Institute, Kauno Medicinos Institute, Žemės Ūkio Akademijoje, Eksperimentinės Medicinos Institute bei keliuose Lietuvos TSR Mokslų Akademijos institutuose. Aukštesnių mokslo laipsnių siekiančių studentų — aspirantų — skaičius pastaruoju metu Lietuvoje irgi sparčiai auga: 1958 m. aspirantų buvo 160; 1960 m. — 247; 1964 m. — 727; ir 1967 m. gale 992 aspirantai.[7] Šiuo metu tikriausiai yra virš 1,000 aspirantų, neskaitant keliasdešimties, studijuojančių už LTSR ribų. Lietuvos aukštosios mokyklos šiuo metu ruošia aspirantus 113 specialybėse, kurių dauguma yra techninėse bei tiksliųjų mokslų srityse.[8]

Tarpe universitetinio pobūdžio aukštojo mokslo įstaigų Lietuvoje — kurių šiuo metu yra dvylika, o su atskirais mokslinio tyrimo institutais, jų skyriais bei filialais skaitant virš 80[9] — didžiausia yra Kauno Politechnikos Institutas (KPI), kuriame 1966 m. buvo 17,900 studentų, 1,043 mokomojo personalo, ir biblioteka su virš 1 miliono tomų. Ši mokslo įstaiga 1951-66 m. būvyje yra parengusi virš 10,000 inžinierių.[10]

Be minėtųjų mokslo institucijų Lietuvoje tam tikrą specialistų bei mokslininkų paruošimo darbą Lietuvai atlieka ir Tarybų Sąjungos aukštosios mokyklos, ypač Maskvoje, Leningrade ir Kijeve. 1959-65 m. už Lietuvos ribų buvo pasiųsta į aspirantūrą 247 studentai bei mokslininkai. 1961-65 m. už Lietuvos ribų buvo

lų daktaro laipsnis šiek tiek svaresnis už amerikietišką *Ph.D.* Jis gaunamas ne tik už disertacijos apgynimą, bet ir už paskelbtų mokslinių darbų bei veikalų visumą.

7) *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1967 g.* (Moskva, 1968), psl. 816; *Komunistas* (1966, gegužis), psl. 67.

8) *Tiesa*, 1969 gruodžio 10 d.

9) *Tiesa*, 1969 rugsėjo 3 d.

10) *MLTE*, II, psl. 97.

dar pasiųsti studijuoti 433 studentai, didžiausia jų dalis griežtųjų mokslų studijoms.[11] Apskritai laikoma, kad šiuo metu tik apie vienas nuošimtis Lietuvai reikalingų specialistų (t.y. apie 50-60 žmonių kasmet) paruošiami ne Lietuvoje; tai daugiausia specialistai sričių, kurioms pritaikymo galimybės yra labai ribotos.[12]

Minėtųjų veiksnių pasėkoje per paskutinius 25 metus mokslo darbuotojų skaičius Lietuvoje žymiai išaugo. Iš viso mokslinių darbuotojų 1968 m. pabaigoje buvo apie 7,500. [13] Iš jų apie pusė dirbo dėstytojais ir moksliniais tyrinėtojais aukštosiose mokyklose, o kita pusė užsiėmė išimtinai moksliniais tyrinėjimais įvairiose mokslo įstaigose, ypač LTSR Mokslų Akademijos institutuose. Mokslo darbuotojų bei mokslininkų su aukštesniais mokslo laipsniais Lietuvoje skaičiaus augimą pokario metais parodo lentelėje Nr. 3 patiekti duomenys:[14]

Lentelė Nr. 3

MOKSLO DARBUOTOJU IR MOKSLININKŲ SKAIČIAUS AUGIMAS LIETUVOJE

[(1), (2), (3) tūkstančiais; (4) ir (5) vienetais]

	1940	*1950*	*1955*	*1960*	*1965*	*1966*	*1968*	
Viso mokslo darbuotojų (be antraeilininkų):	0.6	1.4	2.1	3.3	6.4	6.5	7.5	(1)
T.t. aukštosiose mokykl.:	n.d.	1.1	1.5	1.7	2.8	3.3	n.d.	(2)
mokslo įstaigose:	n.d.	0.3	0.6	1.6	3.1	2.9	n.d.	(3)
Su m. daktaro laipsniu:	n.d.	35	32	31	58	82	131	(4)
Su m. kandidato laipsn.:	—	107	384	758	1,349	1,556	2,100	(5)

11) A. Jablonskis, *Tarybų Lietuvos ekonomika ir jos ryšiai* (Vilnius, 1968), 119-120.

12) H. Zabulis, *Higher Learning in Lithuania* (Vilnius, *1968*), psl. *53*.

13) *Tiesa*, 1969 sausio 28 d.

14) Įvairūs LTSR ir TSRS statistiniai leidiniai; be to *MLTE*, II, psl. 626; *Tiesa*, 1969 sausio 28 d., ir 1969 rugsėjo 3 d.

Viena iš geresnių iliustracijų pagrindinėms mokslinės veiklos vystymosi kryptims Lietuvoje nustatyti yra mokslo darbuotojų skaičiaus pasiskirstymas savo specialybėmis. Pažvelgę į duomenis, liečiančius 1958-66 m. laikotarpiu vykusią bendrą mokslo darbuotojų specializacijos raidą (Ž. lentelę Nr. 4), ir į duomenis, liečiančius aukštesnių mokslo laipsnių pasiekusių Lietuvos mokslų kandidatų bei mokslų daktarų specialybes 1967 metais (Ž. lentelę Nr. 5), aiškiai matome, kad pagrindinės mokslo tyrinėjimų bei naujo prieauglio Lietuvos mokslininkų tarpe sritys yra griežtieji bei pritaikomieji mokslai, ir kad humanitarinės sritys yra daugmaž nuo jų atsilikusios. Pagrindinė šio reiškinio priežastis yra technikinių bei pritaikomųjų mokslų visokeriopas puoselėjimas Sovietų Sąjungoje, humanitarinius mokslus, tuo tarpu, laikant daugiau antraeiliais, menkavertiškais.

Lentelė Nr. 4

MOKSLO DARBUOTOJŲ PASISKIRSTYMAS LIETUVOJE MOKSLO ŠAKOMIS[15]

(Be specialistų pramonės įmonėse bei projektavimo įstaigose, kurie mokslo šakomis nėra paskirstyti).

	1958m.	*1962m.*	*1966m.*
Bendras mokslo darbuotojų skaičius:	2,547	4,491	6,527
Tame tarpe mokslo šakomis:			
fizika-matematika	178	412	616
chemija	115	167	299
biologija	121	270	385
geologija-mineralogija	23	36	73
technika	417	1,078	1,829
žemės ūkis	225	328	412
istorija	172	316	300
ekonomika	95	203	356

15) 1958 ir 1962 metams: *Lietuvos TSR liaudies ūkis 1965 metais* (Vilnius, 1966), psl. 243-244; 1966 metams: *Ekonomika i kultura Litovskoi SSR* (Vilnius, 1967), psl. 268.

filosofija	46	52	110
filologija	304	396	558
geografija	34	58	54
teisė	28	44	63
pedagogika	228	388	507
medicina	264	382	461
farmacija	23	15	22
veterinarija	68	55	63
menotyra	148	234	289
architektūra	41	29	60
kitos šakos	17	28	70

Lentelė Nr. 5

MOKSLININKŲ SU AUKŠTESNIAIS MOKSLO LAIPSNIAIS LIETUVOJE SPECIALYBĖS[16]

(1967 metų pradžioje; žmonių kiekvienoje šakoje).

Šaka	*Mokslų kandidatų*	*Mokslų daktarų*
technikos mokslų	279	6
medicinos	226	25
žemės ūkio	177	1
biologijos	161	15
filologijos	128	3
fizikos-matematikos	121	10
chemijos	113	7
ekonomikos	86	7
istorijos	78	2
pedagogikos	41	—
veterinarijos	33	1
filosofijos	31	1
geologijos-mineralogijos	27	2
geografijos	24	1
teisės	16	—
architektūros	10	1
meno	10	—
farmacijos	6	—

Mokslinis personalas Lietuvoje dėsto aukštosiose mokyklose, dirba tyrimo darbus universitetuose,

16) *MLTE*, II, psl. 626.

moksliniuose ir pramoniniuose institutuose bei projektavimo organizacijose, įsteigtose prie didesnių gamyklų.

Turimi duomenys apie Lietuvos studentų socialinę kilmę bei mokslinio personalo tautybę rodo kad 1964/65 m. iš aukštosiose mokyklose pilną laiką — tarybine terminologija šnekant — "stacionare" studijuojančių 28,075 studentų: 9,497 buvo darbininkų, 10,305 kolūkiečių ir 8,273 inteligentų bei tarnautojų vaikai.[17] Panašūs duomenys turimi ir iš Kauno Politechnikos Instituto, didžiausios Lietuvoje mokslo įstaigos, kurioje 1965 m. iš 14,279 studentų: 4,870 buvo darbininkų, 4,708 kolūkiečių, ir likusieji 5,706 inteligentų bei tarnautojų vaikai.[18] Tad socialine kilme apytikriai pasiskirstoma po trečdalį, nors šiuo metu yra vis daugiau pagrindo teigti, kad kolūkiečių vaikų, siekiančių aukštesnio mokslo, palyginamieji skaičiai turi tendencijos mažėti, o tarnautojų bei inteligentų didėti — šiuo atžvilgiu okupuota Lietuva daug nebesiskiria nuo kitų Sovietų Sąjungos tautų.

Tautybės atžvilgiu didžiausia mokslinio personalo bei aukštųjų mokyklų studentų Lietuvoje dalis yra lietuviai: 1967 m. iš 7,067 Lietuvos mokslinių darbuotojų 6,383 arba 90.3 nuošimčių buvo lietuviai.[19] Tarpe 1965/66 m. Lietuvos aukštosiose mokyklose bestudijuojančių 46,383 studentų 39,652 arba 85.5 nuošimčiai buvo lietuvių tautybės.[20]

Įdomu pastebėti, kad komunistų partijos narių bei komjaunuolių skaičius tarpe studijuojančių ir aukštuosius mokslus baigusių Lietuvoje dar nesudaro žymios daugumos. Iš 50,700 studentų, 1967/68 mokslo

17) *Komunistas* (1966, gegužis), psl. 65.
18) Ten pat.
19) *N. Kh. SSSR v 1967g.*, psl. 811-812.
20) *Lietuvos TSR liaudies ūkis 1965 metais*, psl. 238.

metais studijavusių Lietuvos aukštosiose mokyklose, 1967 m. sausio 1 d. buvo 21,687, arba apie 43 nuošimčius komjaunuolių.[21] Iš 1968 m. pradžioje Lietuvoje dirbusių 63,000 specialistų su užbaigtu aukštuoju mokslu 17,000, arba apie 27 nuošimčiai, buvo komunistų partijos nariais bei kandidatais.[22] Panašus partijos narių santykis pastebimas ir mokslo darbuotojų bei mokslininkų su aukštesniais mokslo laipsniais tarpe. Iš 1968 m. pradžioje Lietuvoje dirbusių 7,067 mokslo darbuotojų 1,979, arba apie 28 nuošimčiai, buvo partijos nariais arba kandidatais į partijos narius. Iš tuomet Lietuvoje buvusių 105 mokslų daktarų 40, ir iš 1,832 mokslų kandidatų 660, buvo partijos nariais arba kandidatais į partijos narius.[23] Komunistų partijos narių lyginamasis skaičius tarp visų Sovietų Sąjungos mokslininkų yra žymiai didesnis, šiuo metu jis siekia apie pusę jų bendro skaičiaus, kas įtaigoja nominaliai didesnę ir efektyvesnę partijos kontrolę TSRS mokslininkų tarpe.

Pagrindinės mokslinių tyrinėjimų sritys bei kryptys, kuriose Lietuvos TSR Mokslų Akademija bei kitos mokslinių tyrinėjimų įstaigos koncentruoja savo veiklą, yra šios: tikimybių teorija bei matematinė statistika; matematinė kibernetika bei techniškos kibernetikos problemos; teorinė atomų bei molekuliarinė spektroskopija; puslaidininkių fizika; aukštos temperatūros fizika; išdirbimas teorijos bei praktikos metalų korozijos kontrolės srityje; nagrinėjimas biologinių pagrindų augalų bei gyvulių gamybiniam pajėgumui padidinti; širdies bei koronarinių ligų problemos medicinoje; Lietuvos ekonominės bazės tolesnis vystymas.

21) *MLTE*, II, psl. 391

22) Specialistų skaičius išskaičiuotas iš praėjusių metų augimo ratų; partijos narių skaičius iš *MLTE*, II, psl. 386.

23) *N. Kh. SSSR v 1967 g.*, psl. 812 ir *MLTE* II, psl. 386.

Visuomeniniuose bei humanitariniuose moksluose didžiausias dėmesys kreipiamas į Lietuvos istoriją, lietuvių kalbą bei literatūrą.[24]

Vadovaujančių Lietuvos mokslininkų nuomone, Lietuvos matematikai, fizikai, medikai bei kalbininkai jau yra peraugę "siaurus provincialinius rėmus" ir "jų darbai žinomi visame pasaulyje."[25] Nemaža Lietuvos mokslininkų parašytų veikalų bei straipsnių išleista rusų kalba, keliolika išversta į anglų kalbą Izraelyje bei Amerikoje. Iki maždaug penktojo dešimtmečio pabaigos Lietuvoje vyravusi taikomojo pobūdžio mokslo kryptis yra vis daugiau, bet toli gražu dar ne visiškai sukama bendrų, teorinio pobūdžio tyrinėjimų bei teorinių formulavimų linkme. Tačiau ir pastarasis teorinis mokslo vystymas taipogi turi ilgalaikių praktiškų pritaikymų, kaip teorinei kibernetikai matematikoje; instrumentų miniatiūrizacijai bei precizinių matavimo aparatų konstrukcijai fizikoje; galvaninių dangų panaudojime chemijoje; mikroelementų panaudojime biologijoje bei ultragarso praktiškame panaudojime pramonėje.[26]

Lietuvos mokslo į platesnius vandenis išplaukimą galima pailiustruoti padidėjusiu Lietuvos mokslininkų abipusiu ryšiu bei abipusiu bendradarbiavimu ne tik su TSRS, bet ir su kitų šalių mokslininkais. Pavyzdžiui, 1960-64 m. laikotarpiu 1,217 Lietuvos mokslo darbuotojų dalyvavo kvalifikacijos kėlimo kursuose kitose Sovietų Sąjungos respublikose; 8,677 buvo mokslinėse komandiruotėse bei mokslinėse konferencijose kitose respublikose. Tuo pat laikotarpiu Lietuvoje buvo su-

24) Plg. Zaleski, psl. 244; Lietuvos TSR Mokslų Akademija, *Lietuvos TSR Mokslų Akademija XXV* (Vilnius, 1967), psl. 124-138; taip pat *Tiesa*, 1970 sausio 8 d.

25) J. Kubilius, *Tiesoje*, 1969 rugsėjo 3 d.

26) Ten pat.

organizuotos 83 tarprespublikinės mokslinės konferencijos su bendru 11,461 dalyvių skaičiumi, jų tarpe su 3,933 mokslininkais svečiais iš kitų respublikų ir 13 iš užsienio šalių. 1960-64 m. laikotarpyje 137 lietuviai mokslininkai dalyvavo mokslinėse konferencijose užsienyje.[27] Minėtieji skaičiai neapima taip pat gan svarbaus techninio-gamybinio bendradarbiavimo. Pavyzdžiui, 1963-65 m. 141 mokslo-technikos specialistas buvo komandiruotas į užsienį techninių-gamybinių priemonių nagrinėti.[28] Ši didesnio bendradarbiavimo su užsieniu tendencija, atrodo, ir toliau vystosi. 1967 m. mokslo tikslais užsienyje buvo 42 vien tik Lietuvos Mokslų Akademijos darbuotojai, ir pačią Akademiją tais pat metais aplankė 26 užsienio mokslininkai.[29]

Yra pripažįstama, kad visuomeninių bei humanitarinių mokslų srityse Lietuvoje mokslinė veikla, tyrinėjimų skaičius bei jų vertė yra daugiau ribota nei griežtųjų mokslų srityse.[30] Iš dalies tai būtų galima paaiškinti marksistinės ideologijos reikalaujamų teorinių koncepcijų visuotinu ir beatodairišku šioms sritims primetimu, kas, žinoma, neduoda, vakarietišku mastu matuojant, moksliškai objektyvių bei teoriškai svarbių rezultatų. Tačiau siauresne prasme ir čia Lietuvos humanitarų darbai yra mums, kaip lietuviams, ganėtinai svarbūs: ypač kiek tai liečia istorinių, archeologinių, etnografinių ir kitų, Lietuvos praeitį bei dabartį liečiančių faktų bei medžiagos surinkimą, susistemizavimą ir išsaugojimą.

Baigdamas šią bendrą apžvalgą, norėčiau pastebėti, kad suminėti kiekybiniai dabartinės Lietuvos moks-

27) Jablonskis, psl. 121.
28) Jablonskis, psl. 123.
29) *Ezhegodnik Bolshoi Sovetskoi Entsiklopedii 1968* (Moskva, 1968), psl. 150.
30) A. Žukauskas, *Komunistas* (1966, spalis), psl. 30-31.

lo laimėjimai nebuvo pasiekti be didelio jėgų įtempimo, nugalint įvairiausius sunkumus bei problemas aukštųjų mokyklų funkcionavime bei mokslinių kadrų paruošime. Įvairūs trūkumai bei problemos dar ir šiuo metu gan plačiai pasireiškia, ir tai atsispindi okupuotos Lietuvos spaudos puslapiuose, kuriuose randame nemaža pasisakymų šiais klausimais.

Sąryšyje su kliūtimis — kurios nėra specifinės vien Lietuvai, bet sutinkamos ir kitose TSRS dalyse — gan dažnai minimas tinkamų universitetinių pastatų, laboratorijų, bibliotekų bei bendrabučių trūkumas, neleidžiąs priimti visų norinčių įstoti pilną laiką studijuoti aukštosiose mokyklose. Vidutiniškai į kiekvieną vietą studijuoti Lietuvoje paduodami 2-3 prašymai. Kadangi visų priimti galimybės nėra, dalis studentų verčiami studijuoti žymiai sunkesnėse sąlygose vakarais arba korespondenciniu būdu, o tai reikalauja iš jų daug ištvermės bei pasiryžimo.

Tarp lietuvių studentų pastebimas nenoras stoti į kai kurias "sunkias" specialybes: ypač tiksliųjų mokslų bei įvairiose su matematika surištose srityse, kurių šiuo metu yra kaip tik labai didelis pareikalavimas. Taip pat skundžiamasi nepakankamu aspirantų skaičiumi įvairiose modernios technikos specialybėse, pvz. skaičiavimo technikos, matematinių ekonominių tyrimo metodų ir pan., bei tuo, kad nemažas skaičius aspirantų, baigę išklausyti kursus ir išlaikę kandidatinio minimumo egzaminus, nebesirūpina užbaigti ir apginti savo disertacijų.

Taipogi pastebimas gan didelis į aukštąsias mokyklas patekusių studentų "nubyrėjimas". Iš pilną laiką studijuojančių tarpo dėl visokių priežasčių "nubyra" apie 5 nuošimčiai per metus; tarp vakarais bei korespondenciniu būdu studijuojančių nubyra apie 10 nuošimčių studentų per metus.[31] Tai reiškia, kad Lie-

31) *Tiesa*, 1969 spalio 25 d.

tuvoje iš visų aukštosiose mokyklose studijuojančių kasmet savo studijas nutraukia apie 4,000 studentų.[32]

Mokslinis darbas Lietuvoje taip pat iš dalies sunkinamas vis dar žema pagalbinio personalo — laborantų bei laboratorijos mechanikų kvalifikacija, bei nepakankamomis jiems mokamomis algomis, kurios nepritraukia gerai kvalifikuotų asmenų į šias mokslinius tyrinėjimams taip svarbias pagalbines sritis. Vis tebesikartoją mokslinių įstaigų perorganizavimai, bei jų priklausomybės nuolatiniai kaitaliojimai, taip pat trukdo pradėtų ir jau įpusėtų mokslinio tyrimo darbų normaliai eigai.[33]

Lentelė Nr. 6

STUDENTŲ SKAIČIUS AUKŠTOSIOSE MOKYKLOSE[34]

Kraštas	*Metai*	*Bendras studentų skaičius (tūkst.)*	*Tenka studentų 10,000 gyventojų*
Sov. Sąjunga	1966/67	4,123	176
Lietuva	1966/67	51	168
Latvija	1966/67	36	157
Estija	1966/67	22	169
JAV	1965/66	4,044	208
Vak. Vokietija	1964/65	254	45
Prancūzija	1963/64	340	84

Nepaisant žymių pasiekimų aukštojo mokslo srityje, ypač studijuojančių aukštosiose mokyklose skaičiaus padidėjime, 1966-68 m. duomenys rodo, kad Lietuva vis dar šiek tiek atsilieka nuo visasąjunginio, ir ypač nuo savo artimų kaimynų — Latvijos ir Estijos—

32) *Komunistas* (1969, balandis), psl. 50.

33) Plg. šiais klausimais pasisakymus: *Tiesoje*, 1969 rugsėjo 2 d., spalio 12 ir 25 d.d., gruodžio 25 d.; *Literatūroje ir Mene*, 1968 rugpiūčio 31 d., rugsėjo 14 d.; *Komuniste* (1966, spalis), psl. 30-32.

34) *Strana Sovetov za 50 let* (Moskva, 1967), psl. 278-279.

pasiekto bendro aukštajame moksle lygio (Ž. lenteles Nr. 6-9).

Lentelė Nr. 7

AUKŠTOSIOSE MOKYKLOSE 10,000 GYVENTOJŲ TEKO STUDENTŲ[35]

	1940/41	*1950/51*	*1960/61*	*1967/68*
Sov. Sąjungoje	41	69	111	182
Lietuvoje	20	45	95	174
Latvijoje	52	73	101	169
Estijoje	45	80	111	174

Kaip minėti duomenys rodo, Lietuva yra beveik pasivijusi TSRS vidurkį bendru studentų skaičiumi, ir yra gan žymiai pralenkusi šiais vidurkiais kai kuriuos svarbius Vakarų Europos kraštus. Tačiau, kaip kiti duomenys (Ž. lenteles Nr. 8 ir Nr. 9) rodo, Lietuva yra vis dar gan daug atsilikusi nuo Sovietų Sąjungos ir kitų Pabaltijo kraštų aspirantų bei mokslininkų su aukštesniais mokslo laipsniais vidurkiu. Atrodo, kad šiame "mokslinių tyrinėjimų sprogimo amžiuje" reikia labai greitai skubėti, kad nebūtum paliktas lyg bestovįs vietoje.

Lentelė Nr. 8

ASPIRANTŲ, SIEKIANČIŲ MOKSLŲ KANDIDATO LAIPSNIŲ 1967 M. GALE, SKAIČIUS[36]

	Gyventojų (tūkst.)	*Iš viso aspirantų*	*100,000 gyventojų aspirantų teko*
Sov. Sąjunga	236,689	96,779	40.9
Lietuva	3,064	992	32.4
Latvija	2,298	890	38.8
Estija	1,304	583	44.7

Kokie rezultatai įvairiose mokslo srityse bus pasiekti okupuotoje Lietuvoje, kada jos mokslų daktarų

35) *N. Kh. SSSR v 1967g.*, psl. 794.
36) Ten pat, psl. 816.

Lentelė Nr. 9

MOKSLO DARBUOTOJŲ, MOKSLŲ KANDIDATŲ, MOKSLŲ DAKTARŲ 100,000 GYVENTOJŲ 1967 M. GALE TEKO[37]

		Tarpe jų:		*Tenka 100,000 gyventojų:*		
	Bendras mokslo darbuotojų skaičius	*mokslų daktarų*	*mokslų kandidatų*	*mokslų darb.*	*mokslų daktarų*	*mokslų kandid.*
Sov. Sąjungoje	770,013	18,254	169,331	325	7.7	71
Lietuvoje	7,067	105	1,832	231	3.4	60
Latvijoje	7,930	112	1,764	345	4.9	77
Estijoje	3,981	98	1,239	305	7.5	95

bei mokslų kandidatų skaičius padvigubės, žinoma, sunku pasakyti. Tačiau, sprendžiant iš 1944-68 m. patirties, nėra abejonės, kad jie bus kiekybiškai ir kokybiškai žymiai svaresnio ne tik Sovietų Sąjungos, bet ir viso pasaulio mokslo pasiekimų mastu.

Užbaigta 1970.II.13

37) Išskaičiuota iš duomenų *N. Kh. SSSR v 1967 g.*, psl. 9, 812.

VELNIO ISTORIJA

Velnias — vienas iš pagrindinių prieškrikščioniškųjų dievų

MARIJA GIMBUTIENĖ

Vėlnias dabar yra „vėlnias“, piktoji dvasia, tačiau dar netaip seniai, prieš porą šimtų metų, **Vėlinas** (ankstyvesnė žodžio **velnias** forma) yra buvęs vienas iš svarbesniųjų baltų panteono dievų. Tai buvo vaisingumo (laimės), turto, galvijų ir drauge mirusiųjų ir požemio karalystės dievas, turįs panašumų į slavų **Veles**, indų vedų **Varuṇa**, germanų **Ull** ir **Odin (Wodan)** ir graikų **Hermes** ir **Hades**. Krikščionybės įtakoje jis tapo suvelnintas ir nudievintas, ir niekas iš lietuvių ligi šiol nepastebėjo, kad dabartinis velnias nešioja tik naujus drabužius, o po jais slypi labai gili senovė. **Vėliną** atkurti galima lyginamosios kalbotyros ir mitologijos keliu.

Lange - Stender latvių gramatikoje, išleistoje 1783 metais, **Vels** minimas kaip „mirusiųjų dievas“, o **veli** „mirusiųjų dievo dienos“. Lietuvių **velė/vėlė** „mirusio žmogaus šešėlis ar pavidalas“, ligi šiol gyvas žodis, giminiška **Vėlinui**. Senovėje **velė** greičiausiai yra reiškusi „karo lauke žuvusiųjų karžygių dvasia“. XVI a.

šaltiniuose **Velionìs** aiškinamas kaip „velių dievas", **deus animarum**, o **Veliuonà** „velių deivė". **Vėlino (velnio)** vardas baltų toponimikoj tiek pat dažnas kiek ir kiti dievų vardai ir beveik visad susijęs su pelkėmis, balomis, akmeningomis vietomis, užtvankomis, tiltais: **Velnio bala, Velnio akis, Velnio tiltas** ir t. t., kadangi Vėlino gyvenamoji vieta buvo pelkės ar balos (ryšys su požemio karalyste), o jo ypatingas stiprumas pasireikšdavo akmenų kilnojimu, užtvankų ir tiltų statymu. Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institute Vilniuje užregistruota apie 400 vietovardžių su šaknimi **vel-**, iš jų apie 40 procentų priklauso pelkių ir raistų pavadinimams. Antrą vietą užima ganyklų ir pievų pavadinimai. Vardas **Vels, Velinas, Velionis** sietinas su šiaurės germanų **válr** „karo lauko mirusysis" ir **Val-hall** „mirusiųjų karalystė". Gimininga žodžiai yra lotynų **vulnus** „žaizda", **vello** „ašara", airių **fuil** „kraujas". Kita indoeuropietiškoji šaknis ***wel-** reiškia „regėjimą, pramatymą, numatymą, įžvalgumą, budėjimą".[1]) Ši sietina su **Vėlino** aiškiaregiškumo bei magiškumo aspektu. Be to, vienas iš **Vėlino** antrinių vardų yra **Ragius** (moteriškos giminės: **Ragana**), tas „kuris visa regi, pramato, numato, įžiūri".

Lietuvių tautosakoje velnias ir vėlės išlaikė visą eilę archainių bruožų, kurie riša jį su Odinu, Varuṇa, Hermes ir kitais giminiškais indoeuropiečių dievais: ryšys su mirusiais karžygiais ir požemio karalyste, vėlių pulkų karais ir žygiavimais, laukinėmis medžioklėmis, juodais gyvuliais ir paukščiais, juodvarniais, gaigalais ir gulbinais, vilkais ir lokiais, milžinais ir milžiniškais akmenimis, bausme korimu, magiškai visamatančia viena akimi, stebuklingu sugebėjimu atlikti

1) Roman Jakobson, „The Slavic god ‚Veles' and his Indo-European cognates", *Studi Linguistici in Onore Di Vittore Pisani* (Brescia, 1969), psl. 579-599.

įvairius darbus, su muzika ir šokiais, su galvijais ir turtais, su gyvatėmis, vaisingumu ir laime. Velnias yra gyvačių, rupūžių ir juodų paukščių sutverėjas.

Iki XIX a. galo, o gal dar ir vėliau, buvo tikima, kad vėlės (karo lauke žuvusiųjų karžygių dvasios) tęsė karus ir medžiojo danguje arba ant žemės tarp dviejų kapinių. Galima buvo matyti pulkus vėlių, išsirikiavusius eilėmis, žygiuojant **vėlių** ar **deivių takais.** Tada buvo girdimi ginklų žvangėjimai, švilpimai, šunų lojimai, rankų plojimai, juokavimai.[2]) **Deivių takų** pavadinimo išlikimas gali reikšti, kad šitos **deivės** galėjo būti baltiškosios Valkirijos, karo lauko mergelės, kurios vedė kritusius karžygius į Vėlino požemio karalystę. Pagal aprašymą Malalas kronikoje iš 1261 metų, lietuvių požemio karalystė turėjusi devynis vartus, panašiai kaip germanų **Valhalla.**

Velnio viena akis viską mato. Germanų dievas Odin (Wodan) taip pat buvo vienaakis; vieną akį jis paaukojo kaip užmokestį už stebuklingo vandens atsigėrimą iš šaltinėlio, tekančio iš po kosminio medžio šaknų, nuo to jis pasidarė visažinančiu ir pramatančiu. Senasis lietuvių Vėlinas, tur būt, irgi panašiai pasielgė. Apie vienos akies paaukojimą yra štai kokių faktų: pagal Kasparą Hennenbergerį, kurio 1595 m. knygoje[3]) yra duotas lietuvių pagonybės aprašymas, netoli Įsruties, Mažojoje Lietuvoje, yra buvęs šventas šaltinėlis Golbe, kurio pagalba žmonės pasidarydavo vienaakiai, t. y. atiduodavo vieną akį už stebuklingo vandens atsigėrimą. Būti vienaakiu buvo laikoma nepaprasta garbė. XVI a. antrojoje pusėje (Hennenber-

2) J. Basanavičius, *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* (Chicago, 1903).

3) Kaspar Hennenberger, *Erklerung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*, etc. (Karaliaučius, 1595). Tekstas apie akies paaukojimą pakartotas Wilhelm Mannhardt, *Letto-preussische Goetterlehre* (Ryga, 1936), psl. 313.

gerio laikais) dar buvę galima sutikti senų vyrų viena akimi. Ligi mūsų laikų išlikusiose sakmėse (legendose) galima pasidaryti viena akimi visamatančiu, jei žinai, kokiu vandeniu velnias patrina savo vieną akį, bet jei velnias tai sužino, jis tuoj tą akį išduria. „Velnio akis" vietovardžiuose (balų pavadinimuose) greičiausiai susijusi su ta stebuklinga visamatančia velnio - **Vėlino** akimi.

Aiškiaregiškumo motyvas nuolat randamas sakmėse apie velnio vakaruškas ir šokius su muzikantais gražiausiuose rūmuose, kurie pavirsta pelkėmis sulig gaidžio užgiedojimu, o žmonės, kuriuos velnias šokino, randami pasikorę.[4]) Germanų Odinas taip pat baudė pakorimu. Pelkėse yra rasta gana daug gerai išlikusių ant virvės pakartų lavonų iš prieškristinių laikų. Velnio ryšys su šokiu, muzika ir aiškiaregiškumu yra neabejotinai gilios senovės palikimas. Paralelių yra beveik visų indoeuropiečių mitologijose. Indų **Varuṇa** irgi aiškiaregys, o jo žmonės **Gandharva** buvo magikai, puikūs muzikantai, dainininkai ir šokėjai. Aiškiaregys Bojanas rusų Igorio legendoje, kuris kartu yra muzikantas ir poetas, buvo **Veles** (slavų Vėlino) „vaikaitis". Tacito I a. po Kr. minima keltų **Veleda** buvo aiškiaregė.

„Velio karvės" **(velu govs)** minimos latvių mitologinėse dainose. Slavų **Veles/Volos** X a. šaltiniuose vadinamas **skotij bog**, „galvijų dievas". 1582 m. Stryjkowskio kronikoje, kurioje duotas lietuvių dievų sąrašas, minimas **Goniglis Dziewos** „galvijų dievas". Arkliai, jaučiai, ožiai ir kiti galvijai jam buvo aukojami and didelio akmens. Jis buvo maldaujamas apsaugoti galvijus nuo vilkų ir kitų plėšrių gyvulių. Sakmėse velnio banda ar galvijai irgi egzistuoja. Rig-Vedos **Varuṇa** yra stiprus „kaip piemuo" ir jis „gano žmonių

4) J. Balys, *Lietuvių liaudies sakmės*. Lietuvių Tautosaka, Serija A: Sakmės (Kaunas, 1940).

mintis taip kaip karvių bandą". Lietuvių velnio - **Vėlino** stiprumas aiškiai matomas iš milžiniškų akmenų nešiojimo (pvz. Puntuko legendoj), rėvų ir tiltų statymo. Jis tiek sunkus, jog jam atsistojus ant akmens, pėdos įsispaudžia. Ir dabar vadinamos „velnio pėdomis". Kai „velnio pėdose" susirenka lietaus vandens, jis stebuklingas; moterys, trokšdamos vaisingumo, prausiasi tuo vandeniu.

„Velnio ganyklos", „velnio banda", „velnio piemenys" bei velnio stiprumas — motyvai paveldėti iš priešistorinių laikų. Ganyklos pavadinimas indoeuropiečių kalbose giminiškas velnio vardui: senųjų germanų **vollr** (iš senesnės lyties ***woltu**) „ganykla". Hititų **wellu-** (iš ***welsu-** ar **welnu-**) reiškia „ganykla", „pieva".[5])

Posakiai „gudrus kaip velnias" ar „gudrus kaip žaltys (ar gyvatė)" implikuoja velnio-**Vėlino** ryšį su turtais, prekyba, vaisingumu ir gyvatėmis, o drauge ir su graikų dievu **Hermes,** vaisingumo ir galvijų, turto ir požemio karalystės dievu. Velnias neša turtus, vagia iš vienų, neša kitiems, klaidina ar baudžia sukčius, neturtingiems padeda dirbti sunkius ar nepabaigiamus ūkio darbus, nuostabiai greitai išsprendžia neišsprendžiamas problemas. Velnias pasirodo pasivertęs ugnine gyvate su karūna. Jei kam pavyksta gauti tos gyvatės karūną, pasidaro aiškiaregiu, mato paslėptus turtus ir supranta gyvulių kalbą. **Aitvaras** yra aiški Vėlino inkarnacija. Jis dažniausiai pasirodo kaip skrendanti ugninė gyvatė arba kaip juodas paukštis, juoda katė ar kaip grūdais vemiantis gaidys. Jis ne tik neša turtus, bet ir vagia; iš vienų atima, kitiems duoda, baudžia blogus, nemokančius su juo apseiti, apdo-

5) J. Puhvel, „Meadow of the Otherworld in Indo-European Tradition", *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*, Bd. 83, H. 1 (1969), 64-69.

vanoja dorus. Aitvaro negalima supykinti. Jeigu supyksta, atima viską, visus turtus sunaikina, sudegina namus ar užleidžia niežais ar utelėmis. Magiški aitvaro darbai labai būdingi Velinui. Panašus sutvėrimas yra **kaukas**, kuris 16 amžiaus šaltiniuose ir vėlyvesniuose žodynuose tapatinamas su velniu („velnias yra kaukas"). Žmogučiai kaukai gyvena tvartuose, jaujose, klojimuose, ir į juos prineša visokio turto.

Vėlinas, kaip vaisingumą, laimę ir turtus nešąs dievas, iki mūsų dienų geriausiai išsilaikė gyvatės ar žalčio pavidale. Gyvatė atstovauja du senojo dievo aspektus: seksualinį ir požeminį (čia prisiminkime žalčių karalių Žilviną). Gyvybės ir mirties ar vitališkumo ir nuodingumo pradai gyvatėje puikiai atitiko dinamiško ir pavojingo dievo sąvokai. Vaisingumo elementas yra vienas iš pačių pagrindinių ūkininko laimės ir turto sąvokoje. Dėl to gyvatė yra laimę nešantis sutvėrimas, dėl to žalčiai buvo laikomi namuose. Žaltys dainose yra išlikęs „dievų siuntinėliu". Jo užmušti negalima. Saulė verkia, jei pamato užmuštą žaltį. Žalčių kultas Lietuvoje puikiai dokumentuotas XVI ir XVII a. kronikose. Dar vienas šventas gyvūnėlis, kurio vardu lietuviai keikiasi lygiai taip kaip velnio, gyvatės ar žalčio vardais, tai rupūžė. Rupūžė buvo prieškrikščioniškosios Raganos inkarnacija. Dėl to ji ir žemės vaisingumo ir mirties simbolis. Jos nuodai gali užnuodyti žmogų; žmogui miegančiam rupūžė užlipus ant krūtinės gali išgerti kvapą iš burnos.

Gyvybės ir mirties pradų pinimasis atsispindi ir senovinėse žodžių šaknų reikšmėse. Lietuvių žodis **gyvatė** aiškiai susijęs su „gyvybė", gyvata". Žalčio vardas siejamas su „želti", „žalias", tačiau ta pati šaknis rusų kalboje reiškia „skausmą": žal', **žalostь** , o bulgarų kalboje **Žiljatь** reiškia „gelti". Graikų kalboje **Χολος** „pyktis". Lietuvių kalboje **gìlti, gélti (įgelti, bitė gėlia)** artimai santykiauja su gãlas (pabaiga, mir-

tis). Geltligė-liga, nuo kurios žmogus nyksta, gelsta. **Giltinė** „mirtis“, senovėje (iki 18 amžiaus) „mirtis arba maro deivė“, taip pat Velnio giminė.

Senasis **Vėlinas** taip kaip indų **Varuṇa** ir slavų **Veles** žiauriai bausdavo žmones už prasikaltimus ar nesilaikymą tam tikrų nuostatų. Bausdavo ligomis, nuo kurių žmonės nyksta. Iki XX a. Lietuvoje buvo tikima, kad jei vėlės įkanda, žmogus pagelsta ir sunyksta. Rusų-graikų 971 m. sutarties aprašyme minima: „pagelskime kaip auksas, jei nesilaikysime sutarties“. Pavirtęs baisia gyvate su raudona galva ir karūna, **Vėlinas** grasina ir baudžia žemės pasaulį. Septynis metus „gyvačių karalius“ išbūna požemyje. Tada išlenda ir kerta. Niekas, jokie užkalbėjimai, negali pagelbėti nuo septynmetės gyvatės įkandimo. Net ir medis, jam įkandus, nudžiūsta.

Lyginamosios mitologijos ir kalbotyros pagalba galima atkurti kai kuriuos senųjų prūsų dievus, kurie ligi šiol liko arba nesuprasti arba buvo laikomi XVI a. kronistų fantazija. Simono Grunau kronikos skyriuje „Apie prūsų dievų vardus prieš krikščionybės įvedimą“ aiškinama, kad Patrimpas yra karo laimės dievas („laimės kare dievas“), kuriam buvo aukojami kūdikiai arba žmonių kraujas. Toje pačioje kronikoje Patrimpo vardas rašomas ir dvigubu vardu: **Patollo Patrimppo** arba **Patollo** rašomas ir atskirai ir apibūdinamas kaip „baisus nakties dievas“. Jis galįs žmones išvesti iš proto, jei nesilaikoma tikėjimo nuostatų (žynių tvarkos). Jam buvo aukojami brangūs dalykai. Jei po kurio nors žmogaus mirties jis liko nepakankamai pagerbtas, ateidavo naktimis pas gyvuosius reikalaudamas kraujo (iš čia mūsų tautosakos velniai - vaiduliai, kraujasiurbiai, kurie kankina ir galinėjasi su žmonėmis naktimis). Patolas yra buvęs mirusiųjų arba požemio dievas, Patrimpo chtoninė (požeminė) ir baudžiamoji pusė, giminiška Vėlino — pelkių koriko ir

nuodingosios septynmetės gyvatės — aspektui. Grunau minima Patrimpo - Patolo - Perkūno dievų trijulė ir jų skulptūros („paveikslai nišose") šventame ąžuole greičiausiai nėra išgalvota. Dvejopos, trejopos funkcijos viename dieve arba viena funkcija, pasireiškianti dviejuose dievų pavidaluose (pvz. Perkūnas ir Vėlinas; abu vaisingumo dievai ir abu baudžia), būdinga indoeuropiečių dievams. Medinės dievų skulptūros senovėje turėjo būti. (Jei slavai ir germanai turėjo dievų skulptūras, kodėl gi baltai jų turėjo neturėti? Jei nebūtų buvusios tūkstantmečių tradicijos, vargu ar būtų buvę šiandien tiek Rūpintojėlių, Jurgių ir Jonelių mūsų kryžiuose ir koplytėlėse.

Patolo vardas 16 amžiaus kronikose minimas arba kartu pakeičiamas **Pocollum, Pecols, Piculus, Pykullis** vardais. Pastarasis tai lietuvių **Pikulas, Pikis, Piktis.** „Velnias yra Piktis" aiškinama Sirvydo 17 amžiaus žodyne. **Pikulas** yra buvęs vienas iš pagrindinių Velnio vardo **tabu** pakaitalu, šalia daugelio kitų (Raistinis, Balinis, Pinčiukas ir t. t.) rodąs Vėliną buvus piktu, baudžiamuoju dievu. XVIII ir XIX a. žodynuose **Velnias** verčiamas „Zorngott", „Höllengott". Apie 100 vietovardžių Lietuvoje suskaičiuota su **pikt-** šaknimi. Piktumo bruožas jungia jį su germanų **Wodan**, kurio vardas neatskiriamas nuo „Wut", „siutas", „pyktis".

Vėlinas baudžia žmones ne tik gyvatės nuodais ir ligomis, bet nuolatiniu žmogaus mirties reikalavimu. Velnias gyvenimą supančiojo savo pinklėmis. Jis be atodairos vilioja žmones į mirtį: per vakaruškas, muziką, šokius į pasikorimą. Gaigalo ar kito nepaprasto paukščio ar ožiuko pavidale įklampina pelkėse. Pasivertęs vilku sudrąsko. Kaip baisi juoda žviegianti kiaulė, mirtinai išgąsdina. Kaip juodas šuva kapinėse įkanda, ir žaizda negyja. Jaujose ar pirtyse moterims nulupa odą. Kaip žaltys užšokęs uogautojai ant kaklo ją pasmaugia, arba jo nuimti nebegalima. Naktį, įsi-

rangęs į lovą kaip žaltys, gali mirtinai išgąsdinti, o užgulęs kaip maišas, užslopina.

Vėlino metmenys aiškiai rodo, kad lietuviškasai velnias toli gražu nėra „piktoji dvasia", o tikras dievas, įdomi ir komplikuota būtybė, plačiai išsišakojusi ir giliai įsišaknijusi folklore. Nuimkime nuo velnio ožio ragus, kojas ir uodegą, pašalinkime švęstą bažnyčios vandenį, kryžius, varpus (kurių velnias labai bijo) ir kitokius paskutiniųjų trijų šimtmečių priedus, ir velnias pasidarys **Vėlinu.**

Apie **Vėliną** — vieną pačių spalvingiausių baltų dievų — galima būtų parašyti tomus. Medžiagos užtektų, nes jis tebegyvas, labiau gyvas nei prieškrikščioniškasis **Dievas**, dangaus šviesos dievas,[6]) nes gyvenimiškesnis ir plataus diapazono, aprėpęs ir gerus ir infernínius žmogaus pradus ir palinkimus. Šio dievo pavidalų, aspektų ir funkcijų supratimas atveria vartus į tautosakos aruodus; daugelis nesuprantamų dalykų susiveda į krūvą.

Ir iš šio trumpo straipsnio skaitytojas gal pajus kiek daug mūsų tautosakos ir mitologijos įvaizdžių rišasi su Vėlino karalija: tai aitvarai, kaukai, gyvatės, žalčiai, ožiai, juodos kiaulės ir šunes, gaigalai, vėlės, slogučiai, kraujasiurbiai ir t. t. Nė vienas kitas dievas neturėjo tiek daug pavidalų kuriais jo galia reikšdavosi. Požeminei, mirties, žemiškojo vaisingumo ir magikos sferai priklausė ir visa eilė moteriškos lyties personažų, tiek pat svarbių lietuvių mitologijoje. Jų svarbiausios: Giltinė, Ragana ir Laumė. Pirmoji susi-

6) M. Gimbutienė, „‚Dievas' senojoje baltų religijoje", *Metmenys*, Nr. 7 (1963), psl. 28-86; H. Biezais, *Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion* (Stockholm - Göteborg - Uppsala, 1961.

jusi su baudžiamąja mirties funkcija, antroji su aiškiaregyste, ir trečioji su turtu, žemiškuoju moters grožiu bei irracionalumu.

Palaipsniui baltai rekonstruos savo dievų panteoną, kad ir labai pavėluotai. Šiuo metu jau nebėra abejonės dėl svarbiausiosios dievų trijulės:

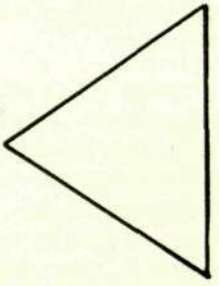

Dievas, dangaus šviesos dievas, augmenijos skatintojas, likimo lėmėjas (drauge su Laima)

Perkūnas, griausmo dievas, blogio naikintojas, žemės vaisintojas

Vėlinas (Pikulas, Ragius), požemio ir mirties, vaisingumo ir galvijų (turto) dievas

Latvių trijulė: **Dievs, Perkons,** ir **Vels**;
Prūsų trijulė: **Patrimpas, Perkūnas,** ir **Patolas-Pikulas.**

Visi trys žinomi ir kitose indoeuropiečių mitologijose ir kalbose. Jų gili senovė neginčytina. Visi trys siekia baltų protautės laikus (antrą tūkstantmetį prieš Kristų) ir savo šaknimis dar toliau — indoeuropiečių protautės laikus (penktą, net šeštą tūkstantmetį prieš Kristų). Iš jų Perkūnas stebėtinai gerai išsilaikęs liaudies tikėjimuose iki dabarties ir nepakeistas kuriuo nors šventuoju kaip kad pas slavus (Elias, Alijošius yra išstūmęs slavų Perun). Dievas susiliejo su krikščioniškuoju Dievu ir jo senąjį pavidalą ir funkcijas galima atkurti tik su latvių mitologinių dainų bei kalbos pagalba. **Vėlinas**, kaip minima šitame straipsnyje, dar labai gyvas tautosakoje ir tik jo viršutinis ir antrinis sluoksnis sukrikščionintas.

Velnio sugrąžinimas į prieškrikščioniškąjį dievų panteoną užpildys milžinišką spragą. **Vėlinas** buvo tiek pat svarbus lietuvių ir bendrai visai baltų mitologijai, kaip **Odinas** ar **Wodanas**-germanų, **Veles**-slavų, **Varuṇa**-indų, **Hades** ir **Hermes**-graikų.

(Šis straipsnis yra laisvai versta ištrauka iš autorės paskaitos *Second Baltic Conference*, San Jose, Calif. 1970.)

IŠ ANTRO KAIMO REPERTUARO

1. GEDIMINAS PRIE VILNIAUS

KAZYS ALMENAS

VYRIAUSIAS ARCHITEKTAS. Šviesiausias Didysis Kunigaikšti, leiskite pranešti, jog šičia tai nei pilies, nei miesto statyti negalėsime.

GEDIMINAS. Aš neklausiau jūsų nuomonės, architekte! Aš tariau: — Statykit!

VYRIAUSIAS ARCHITEKTAS. Bet, Jūsų Šviesybe... Čia, Neries ir Vilnelės santakoje, per daug pelkėta žemė!.. Pamatų neįkasime...

GEDIMINAS. Nusausinsim pelkę!

VYRIAUSIAS ARCHITEKTAS. Kalnas piliai per mažas...

GEDIMINAS. Supilsim kalną!

VYRIAUSIAS ARCHITEKTAS. Akmenų nėra mūrams...

GEDIMINAS. Suvešim akmenis!

VYRIAUSIAS ARCHITEKTAS. Jūsų Šviesybe... Tik už kelių varstų žemė sausa! Statybinės medžiagos yra!

GEDIMINAS. Šičia staugė vilkas, šičia miestas ir bus!

VYRIAUSIAS ARCHITEKTAS. Vilkas... Žinote, Didysis Kunigaikšti, vilko staugimas sklinda... Gal jis ten toliau už kalvų staugė, kur žemė tvirtesnė...

GEDIMINAS. Niekur kitur! Čia! Taip man buvo išaiškinta.

VYRIAUSIAS ARCHITEKTAS. Na, mat... O tiesa! Yra kita svarbi priežastis. Kaip tik čia privati žemė. Tenai visur kitur — Jūsų nuosavybė, Šviesybe, bet čia — privati.

GEDIMINAS. Tik čia! Nupirksim tą žemę, kiek bepareikalautų. Tarp kitko, kas savininkas?

VYRIAUSIAS ARCHITEKTAS. Kažkoks Lizdeika... Berods, žynys...

2. *ŽILOSIOS SENOVĖS BYTNIKAS*

J. ŽEMKALNIS

TĖVAS sėdi prie stalo. Kadangi tai žiloji Lietuvos senovė, tėvas apsirėdęs kailiais, vyžotas, plaukai pečius dengia; tankūs, ilgi ūsai, barzda. Jis trenkia midaus kaušą į stalą.

TĖVAS. Motin, dar midaus!

Įeina MOTINA, nuometuota, nuometo kraštu šluostydama akis ir nosį.

TĖVAS. Nustok nuometan žliumbus! (*Trenkia kumščiu į stalą*). Aš viską surėdysiu! Pamatysi, tavo sūnus tuoj sugrįš į tiesų kelią! Kur tas nevidonas?! Sūnau!!!

Įeina SŪNUS, ežiuku pasikirpęs plaukus, gražiai nusiskutęs, tamsi eilutė, tamsus kaklaryšis, rankoje portfelis. TĖVAS, skausminga išraiška veide, užsiima rankomis akis. MOTINA prideda pirštus prie lūpų ir pakelia alpstančias akis į dangų.

TĖVAS. O kas čia per rūbai?! Ar svietą gąsdint nori?
SŪNUS. Rūbai patogūs. Jie išreiškia mano vidinį stovį. O svieto nuomonė man visiškai nerūpi.
TĖVAS. O kas ant tavo kojų? Kur tavo naujos vyžos, kurias daviau tau Patrimpo šventėje?
SŪNUS. Tai batai, tėve.
MOTINA. Ba-tai...
SŪNUS. Jauni, laisvi žmonės visam pasauly dabar nešioja batus.
TĖVAS. O plaukai, ką tu padarei su savo plaukais?!
SŪNUS. Nusikirpau, nusiskutau.
TĖVAS. Tavo vyriškieji ūsai...
MOTINA. Tavo ilgosios garbanos...
TĖVAS. Kas tu, vyras ar kiaušinis? Arkliai ims baidytis pamatę.
MOTINA. Oi, ką mes padarėm, kokią klaidą tavo vaikystėje...
SŪNUS. Be visų tų plaukų, aš jaučiuos laisvas...
TĖVAS. Laisvas kiaušinis... Še, sūnau, gerk midaus. Mudu kaip vyrai viską išsiaiškinsim.
SŪNUS. Ačiū, tėve, bet aš nebegeriu midaus.
MOTINA. Vaikeli!
TĖVAS. Aš netikiu tavim!
SŪNUS. Aš dabar geriu ožkos pieną. Sveika smegenims, gražiausi spalvoti vaizdai išnyra iš mano pasąmonio. Aš atsigulu ant lokio kailio...
TĖVAS. Vyras — ožkos pieną?!! Tu dar vyras, vaike, sakyk!
SŪNUS. Paaiškink, ką „vyras" reiškia, tėte?
TĖVAS. Ne, ne, aš sapnuoju. Tai slogutis. *(Išgeria didelį gurkšnį)* Klausyk, sūnau. Uždainuokim seną, tikrą dainą, kaip anais geresniais laikais, kai tu šluostydavais midų nuo savo lūpų. *(MOTINA prapliumpa ašaromis)* Tilk, moč! Sūnau, abu! *(TĖVAS ima dainuoti lietuvišką melodiją su stipria „hard rock" priemaiša):*

Čiujutėlio čiuto
Augo augo žilvitėlis
Dačiuto dačiuta
Dačiuto
Dobilėli, dobilo
Parūko, rūko dobilio
Ok, dačuta, dačuta
Vei, vei, džium, džium
Kildu bildu
Džiu, džium, džium, džium
Žilvytėlis!

SŪNUS (*klausęsis dainos su kantria rūgščia išraiška*). Tos dainos nebe man, tėve. Klausyk. (*Dainuoja labai švelniai ir lyriškai*).

Ar aš tau, sese, nesakiau,
Ar aš žodelio netariau...

TĖVAS užsiima ausis ir palenda po stalu. MOTINA apalpsta.

TĖVAS (*gaivindamas MOTINĄ*). Sūnau, kur tavo širdis? Mūsų šventi žalčiai išdvės, tokius garsus išgirdę.

SŪNUS. Dėl to man galva nebeskauda. Aš išvaliau savo menę nuo šventų žalčių. Į mišką...

TĖVAS. Sūnau, šventvagy! Tave Perkūnas nutrenks!

SŪNUS. Kalbant apie Perkūną, tėve, tai simbolis, suabstraktinta gamtos galybė. Perkūnas, Pykuolis, Patrimpas, visi jie...

TĖVAS. Gana! Nei žodžio daugiau! Lauk! Lauk! Iš mano akių! Lauk!

SŪNUS patraukia pečiais ir išeina. MOTINA, atsigaivelėjusi, prabyla.

MOTINA. Kas bus su juo, kas bus?

TĖVAS. Žodžio nėra, kas bus.

MOTINA. Oi, ne kas.
TĖVAS. Klajot, ne kas.
MOTINA. Kentėt, ne kas.
TĖVAS. Patvory nugalabyt, ne kas.
MOTINA. Nugalabyt, ne kas.
TĖVAS. Labyt ne kas.
MOTINA. Byt ne kas.
TĖVAS. Bytnekas.
MOTINA. Bytnikas! Mano sūnus: BYTNIKAS!

(Abu apalpsta).

JUOZO GRUŠO RŪSTYBĖS IR GROŽIO DIALEKTIKA

Ramioj rašomojo stalo lempos šviesoj palyginti nesunku mąstyti apie literatūros ir tikrovės santykius. Žinome, kad už meno ribų yra tikras, objektyvus pasaulis, nepriklausomas nuo to, ką mes apie jį meno kalba bepasakytume. Šitas pasaulis tarnauja pagrindu, mastu, pagal kurį galima nustatyti meno kūrinio pobūdį. Sakome, kad jeigu kūrėjas aprašo žmonių pergyvenimus žodžiais, turinčiais tą pačią prasmę ir mene ir tikrovėj, tai jis yra realistas, o jeigu žodžių logika ir prasmė priklauso nuo jo paties valios ir pasirinkimo, tai jis fantastas, „surrealistas". Jeigu rašytojas tuos du skirtingus žodžių prasmių pagrindus maišo, kaitalioja, tai sakome, kad jo kūrybai trūksta aiškumo, vientisumo, kad jis nežino, kur savo darbe ieškoti meninės tiesos.

Bet taip dalykai išrodo lempos šviesoj. Juozo Grušo *Rūstybės šviesa* (Vilnius, 1969) apšviečia mums visiškai kitokį pasaulį, kuriame „realizmas" ir „fantazija" nustoja savo klasifikuojančios, kūrybos pobūdį nustatančios prasmės. Skirtumas tas, kad Grušo žodis „rūstybė" keičia tikrovės esmę, perkeldamas ją iš daiktiškos kategorijos į moralinę. Tikrove tada tampa visa tai, kas turi moralinę vertę, o melu, arba fantazija, tai, kas jos neturi. Šita specialia prasme kalbant, Grušas yra tikras ir nuoseklus realistas, nes jis ieško žodžių ir situacijų, turinčių tą pačią prasmę ir mene ir giliausių moralinių vertybių pasaulyje, nors tuo tarpu, įprastiniu mastu matuojant, realybė ir fantastika lygiomis teisėmis figūruoja kiekvienoje jo novelėje. Tuo atžvilgiu Grušas savo kūryba primena Kafką, Andrė Gide, Gogolį, o pastaruoju metu — Bulgakovą. Žinoma,

jis nuo jų nemažiau skiriasi, kaip ir jie vienas nuo kito, bet juos jungia tas bendras vardiklis, kad meno tikrovė jiems yra ne daiktinė, o moralinė sąvoka.

Jau pati pirmoji rinkinio novelė, „Mergaitė ir vienišas žmogus", remiasi moralinę vertybę kuriančiu vidujiniu pergyvenimu. Novelės aplinkybės labai „realistiškos": kasininkės pavaduotoja neša portfely iš banko savo įstaigos tarnautojų algas. Pakeliui ji sutinka laidotuves — žmogus su medine koja lydi vienas pats į kapines kažkieno karstą. Vidujinio impulso verčiama, kasininkė eina kartu su tuo žmogum, bandydama įsivaizduoti, kokie galėjo būti santykiai tarp to numirėlio ir vienakojo. Ar jisai yra „žmonių priešas, kerštininkas, girtautojas", kuris dabar laidoja savo užkankintą žmoną? O gal jis, kaip koks Quasimodo, su begaline meile ilgai ją slaugė sunkiai sergančią, ir dabar liko viską praradęs, vieniškas? Į klausimą: „Ką jūs lydite?" žmogus atsako: „Gyvenimą savo", ir tuoj pats klausia: „O ką lydite jūs?" Ir iš tiesų, mergina atsimena, tiktai pinigus į įstaigą... Skubiai grįžus į kontorą, ji buhalteriui papasakoja visą įvykį, ir jai bekalbant išryškėja kitas, moraline prasme tikras, „realistiškas" atsakymas į vienakojo klausimą:

Ji ėjo paskui karstą — ji negalėjo neiti — paskui sielvartą, paskui neišmatuojamą vienatvę. Ir atrodė jai, kad ji eina paskui kažką nemirtingą, eina su visais žmonėmis kartu, eina brolių ir seserų būryje. Ir atrodė jai, kad žemė žydi, nors tai buvo geltonas ruduo. (psl. 15)

Šiuo momentu ir išryškėja esminė novelės tema — didis žmogaus troškimas įsigyti neįkainojamą, neprarandamą lobį, turtus. Nerealus, t. y. su moraline tikrove nieko bendro neturįs troškimas būtų nukreiptas į konkrečius dalykus, pinigus arba autoritetą, kai tuo tarpu šioj novelėj kalba eina apie amžiną žmonių bendravimą, pasiekiamą tik peržengus vienatvės slenkstį.

Tos temos fone iškyla struktūriniai santykiavimai ir abipusis priklausomumas tarp daiktų, kurie normalioj logikoj neturi tarp savęs jokio sąryšio. Kalba eina apie karstus ir portfelius, pinigus ir meilę. Ką mergina nešasi, portfelis pinigų, „kurie kažkam neapsakomai reikalingi", yra tartum ir metaforinis karsto ir jame gulinčio brangiausio vienakojui turto atitikmuo, iškeliąs gyvenimo ir mirties slaptą sąryšį už jų antitezės ribos. Kitaip sakant, šiurpaus praradimo vaizdas atidengė merginai jos pačios vienatvę ir išmokino, gal pirmą kartą, jausti ir rūpintis apie kito žmogaus sielos paslaptis. Ta-

da ji ir nugali vienatvę, suvokusi savo kasininkės darbo — tarnavimo žmogui — moralinę prasmę. Tuo būdu, ką atnešam gyviesiems ir ką atiduodam mirčiai, išpildo vieną ir tą pačią funkciją — veda mus į dvasinio bendravimo lobyną.

Pagrindinę novelės struktūrą, priešingybių bendravimą kokybiškai skirtingoj moralinės tikrovės plotmėj, pabrėžia ir visų smulkmenų apvaldymas „antitetinio suderinimo" linkme. Paimsim tik vieną pavyzdį. Aukščiau duotoj citatoj minimas „geltonas ruduo" išpildo du struktūrinius uždavinius. Vienas jų — kontrasto pastatymas tarp gyvybės ir mirties, tarp rudens gamtoj ir pavasario sieloj, pakartojąs ankstybesnį mirties-gyvybės motyvą. Antras uždavinys — iškelti tų priešingybių santykyje pagilintą, sudvasintą turto supratimą. Geltona rudens spalva sąmonėn atneša aukso sąvoką. Tas auksas materialine prasme netikras, iš tiesų tik nudažąs lapų lėtą mirtį, bet rudens virtimas dvasios pavasariu pakeičia ir aukso prasmę, padaro jį tikru turtu, moraline vertybe.

Sekančioj novelėj, „Angelas," šitie priešingybių santykiavimai, apibrėžią turto temą, išsivysto priešinga kryptim. Sūnus ant tėvo kapo ruošiasi pastatyti marmurinę archangelo figūrą. Išeitų, kad savo dvasinį lobį — tėvo meilę — jis nori išreikšti fizinėj (o kartu ir simbolinėj) plotmėj. Deja, tas sūnus per visą savo gyvenimą buvo tiktai pinigų grobikas, gobšus, amoralus, su džiaugsmu žygiuojąs nuo vienos tūkstantinės prie kitos. O ir archangelas, pasirodo, jo vogtas iš bombų sudaužytos bažnyčios. Taigi, gaunasi atvirkščias paradoksas, negu „Mergaitėj...," būtent, vogtas, taigi netikras, amžino dvasios turto simbolis, archangelas, statomas ant tikrai nemylimo, taigi nebeegzistuojančio tėvo kapo, turi visiems liudyti, kokia turtinga yra sūnaus dvasia. Tuo momentu Grušas įveda novelėn naują, neišaiškintą, bet sprendžiamos reikšmės turinčią figūrą (kaip vienakojis žmogus buvo „Mergaitėje..."), būtent, jauną, turtingą praeivį, kuris tam sūnui laisva ranka sumoka neįtikėtinas sumas, kad jam tą angelą parduotų. Sūnus, žinoma, ir parodo savo beribę dvasinę tuštumą tuo, kad (vogtą!) angelą parduoda net už dešimt tūkstančių litų. Paskutiniu ir giliausiu kontrastu iškyla pati archangelo figūra — dėl jo vardan meluotos meilės ir šlykštaus godumo, jis įgyja savitą moralinio simbolio prasmę, taigi ir tikrovę; visoj novelėj tai vienintelė. Grušo meniniam pasauly, reali figūra:

Aniulis čia pat pasirašė, paėmė pinigus, net neskaičiavęs įsigrūdo į kišenę ir dar kartą pažvelgė į angelą. Tarp tuščių dėžių ir sąšlavų angelas stovėjo svetimas, nelauktas — vogtas,

parduotas — stovėjo ramus ir didus, rūstus ir geras.
(psl. 29)

Čia irgi matome atsargų kontrastų išbalansavimą, kuris vien tik pats savimi kartais iškelia naujas, pagilintas visos temos prasmes. Nepažįstamas keleivis su neribotais pinigais atitinka, savim struktūriniai atsveria, iš sudužusios bažnyčios lobyno vogtą angelo figūrą su taip amžinais turtais, kuriuos jis simbolizuoja. Sūnaus atitikmuo yra jo tėvas, pūvantis lavonas žemėje. Kuo netikresnė jo meilė tam tėvui, tuo tikresni jo sukrauti pinigai, o tuo pačiu tuo netikresnis, „fantastiškas", pasidaro jis pats, kaip žmogus, nebeturįs moralinės tiesos. Tuo tarpu turtingo pakeleivio figūra, kartu su angelu, įgyja aiškią moralinę tikrovę.

Kasdieniška prasme suprantama tikrovė ir fantazija Grušui tarnauja ne kaip dvi esmiškai skirtingos dimensijos, novelių veiksmui šokinėjant iš vienos į kitą, bet kaip dvi kontrapunktinės „melodijos", sudarančios kūrinio struktūrą, kurioje gyvenimo tiesa ir melas apsprendžiami pagal moralinės vertybės standartą. Panašiu principu Grušas vadovaujasi ir savo novelių kalbos, stiliaus išvystyme. Jo sakiniai kartais subtiliai, beveik nepastebimai, pereina iš realybės į pasaką, tais dviem atspalviais perduodami vieną ir tą patį centrinį pergyvenimą. Novelėje „Karalaitė nebuvo protinga" aprašoma užguita, pakrikusio proto mergaitė, tarnaujanti savo gražiai seseriai, kaip pasakų Pelenė, ir nuolat svajojanti apie meilę. Ji susideda tartum iš dviejų asmenų, negražios pusprotės ir svajonių karalaitės, ir savo asmenybės vientisumą, integritetą gali pajusti tiktai didžiam meilės trenkulio pergyvenime, taigi, moralinėj tikrovėj. Novelės pradžioj konkrečiu to pergyvenimo simboliu tampa jos rankos:

Šią vasarą ji įsitikino, kažkaip netikėtai pamatė, kad jos rankos gražios — pamatė, žiūrėdama į kitos moters rankas, kurios buvo apvijusios vyriškio kaklą ir glostė jo rudus plaukus. Akimirkai tada prabėgo keista mintis: ji mato rankas ne kurios kitos moters, o savo pačios — laikančias ne kvapnių žilvičių glėbį, o savo laimę (psl. 51-52)

Pastebėkime, kaip Grušas atsargiai išbalansuoja tų dviejų rankų kontrastą taip, kad ir „svetimos moters" ir pačios merginos rankos vis dėlto išlaiko tam tikrą tarpusavio panašumo elementą. Paprastai, priešpastatant tikrovei viziją, reikėtų, kad merginos rankos laikytų ką nors labai grubaus, nepanašaus į mylimojo galvą, bet Grušas sako: „kvapnių žilvičių glėbį",

tuo sukurdamas vaizdą, kuris dvelkia svajone ir švelnumu jau pats savyje. Kaip tik tas grožio tęstinumas iš vizijos į tikrovę ir sudaro stilistinį „tiltą", kuriuo emocija gali laisvai vaikščioti iš vienos realybės į kitą. Žilvičiai — darbo rankos ir rudi plaukai — svajonės rankos tampa dviem kontrapunktiniais variantais vieno tik pergyvenimo — tikrovės, kad ji yra graži, taigi, trokšta meilės.

Kitoj novelės vietoj panašus perėjimas iš realybės į pasaką pasiekiamas dviejų žodžio „gulbė" prasmių, tiesioginės ir perkeltinės, priešpastatymu. Kaip buvusios beprotės:

Žmonės dar bijo jos. Ir net seselė globėja, gulbė baltoji — dar bijo jos. Ji turi ant grindų miegoti už gulbės durų.

Pirmą kartą, „seselė globėja, gulbė baltoji" — tai tik metafora liaudies stilium, kuri aprašomos tikros situacijos akivaizdoje įgyja karčią ironišką prasmę skaitytojui, bet ne merginai -svajūnei, kurios „pakrikęs" protas kartėlio nežino. Antrą kartą „gulbė" — jau tartum, pasakos dimensijoj, tiesioginę prasmę turįs žodis, lyg tai iš tiesų būtų užburta karalaitė, saugojama ištikimos Pelenės-sesers.

Dviejų dalių novelėj „Dvi paradoksinės novelės apie švarą", moralinės tiesos atpažinimas pasiekiamas per normalios žodžių logikos „išjungimą", pergrupuojant įprastines sąvokas (ar, tiksliau, jų implikacijas) nelaukta linkme. Labai realistiškai aprašytam, bet iš tiesų visiškai fantastiškam miestelyje skerdyklon varydavo kiaules:

Kai kurios iš jų, pagautos siaubo ar mums nesuprantamos gyvuliškos vilties, iškrautos iš vagonų šokdavo bėgti, puldavo ne ten kur jos varomos; ir taip jas, besiveržiančias į priešingą pusę pagaudavo gyva srovė ir atbulas nutempdavo į skerdyklą. Funkcijas, kurių negalėjo atlikti varovai, dabar atlikdavo masė.

Iš šalies žiūrint, vaizdas gyvulių, atbulų einančių į mirtį, buvo nepataisomai juokingas.

Šitokia kiaulių eisena jaudino miesto gyventojus, priminė jiems tragišką ir komišką gyvenimo pusę ir kėlė kažką panašaus į grožio pajautimą (psl. 157)

Kiekviename cituojamos ištraukos vingyje glūdi aštri, tiesiog beprotiška ironija. Ką reiškia kalbėti apie „mums nesuprantamą gyvulišką viltį"? Ar kad mes, mąstančios būtybės, savaime aišku, vilties negalime turėti, bent jau tame miestepasaulyje? Kiek ironiškos tragikos slepiasi išsireiškime: „vaizdas gyvulių, atbulų einančių į mirtį, buvo *nepataisomai* (ma-

no pabraukta, R. Š.) juokingas"? O paskutinė cituota pastraipa tai iš tiesų komentuoja ne pačią sceną, bet jos implikacijas, kaip jas turėtų pergyventi jautrus ir subtilus skaitytojas. Kada mumyse iškyla „kažkas panašaus į grožio pajutimą", mes, gal būt, susiduriame ir su mus negailestingai, ironiškai smerkiančia moraline tikrove.

Iš paduotų pavyzdžių, tikiuosi, matyti, kad su šiuo novelių rinkiniu Grušas užsirekomenduoja subtiliu, komplikuotu, atsargiu menininku, kokių nedaug mūsų literatūroje. Bent šiek tiek nuoseklesnis jo įvertinimas reikalauja išsamios, kruopščios studijos, neįmanomos trumpos apžvalgos rėmuose.

Rimvydas Šilbajoris

ISTORIJA ŠIANDIENINĖJE LIETUVOJE

Žvilgsnis atgal

Tur būt, retas kuris kitas mokslas per pastaruosius 10-15 metų padarė tokią didelę pažangą Lietuvoje, kaip istorija.*) Prieš 10-15 m. ją iš viso vargu galima buvo vadinti mokslu. Šiandien tokie kaip Broniaus Dundulio, Mečislavo Jučo, Juozo Jurginio darbai arba kolektyvinis Vilniaus istorijos pirmasis tomas išlaiko visus kritinės istoriografijos reikalavimus ir, pagal klasišką Rankės istorijos aptarimą, stengiasi atvaizduoti Lietuvos praeitį, kaip ji iš tikrųjų buvo. J. Jurginis vienoje vietoje sako: „Istoriją reikia priimti tokią, kokia ji buvo" (Ž. jo *Istoriją ir poeziją*, 1969, 239 psl.).

Lengva suprasti, kad santvarka, kuri remiasi istorinio materializmo ideologija (arba mokslu), neišvengiamai privalo būti jautri tokiai istorijos sampratai, kuri padėtų aiškinti visuomeninį žmonijos išsivystymą taip, kaip jį suprato marksizmo klasikai. Visiškai panašiai elgėsi ir kitos ideologinės istoriogra-

*) Pranešimas, darytas Mokslo ir Kūrybos Simpoziume Čikagoje, 1969.XI.27.

fijos. Lietuvos istorikams šio uždavinio sprendimas buvo ypač sunkus, nes (1) istorinio materializmo ir marksizmo literatūra buvo be galo skysta ir skurdi (Vincas Kapsukas ir Zigmas Angarietis buvo beveik viskas, kuo jie galėjo pasinaudoti) ir (2) Lietuvoje istorinio materializmo ir proletarinės revoliucijos idėjos išaugo ne iš savo žemės, bet buvo daugiau mažiau atneštinės. Petras Cvirka gal net per daug nuogai iškėlė šią antrąją aplinkybę, sakydamas: „Rusams lengviau buvo priimti revoliuciją dėl to, kad ją darė rusai, kad tai buvo ir tautinis dalykas, o mažoms tautoms ji neša nutautinimo, didelės tautos įtakos baimę" (ž. jo *Raštai*, 12 t., 175-176 psl.).

Tą baimę, atrodo, dar ir šiandien Lietuvos istorikams sunkiai sekasi nugalėti. Jie arba vengia kalbėti apie Lietuvos-Rusijos santykių istoriją, arba pasitenkina tik epizodiniais ir kartais paviršutiniškais darbeliais. O iš tikrųjų tai yra viena pagrindinių Lietuvos istorijos problemų, kurią reikėtų spręsti rimtai ir nebūtinai tik neigiamai. Tokios Annos Kaupuž keletas studijinių straipsnių apie senojo Vilniaus universiteto prof. Ivaną Nikolaevičių Loboiką yra gražus mostas šia kryptimi. Mečislovas Jučas yra rašęs apie rusų istorikus, studijavusius Lietuvos didžiosios kunigaikštijos istoriją. Matvejaus Kuzmičiaus Liubavskio, Ivano Ivanovičiaus Lappo, kaip ir jaunojo Vladimiro Terentjevičiaus Pašutos darbai turėtų susilaukti ypatingo dėmesio.

Patys Lietuvos istorikai šiandien prisipažįsta, kad jų darbas pasidarė sėkmingas tik po XX ir XXII TSK partijos kongresų (ž. *Mažąją lietuviškąją tarybinę enciklopediją*, 1 t., 650 psl.), kuriuose, kaip žinia, buvo truputį nustalinintas Stalinas, o tuo pačiu truputį nustalininta ir istorija. Ligi to laiko istorijos mokslo padėtis visoje Tarybų Sąjungoje, o ypač Lietuvoje, buvo be galo sunki. 1955 m. pirmą kartą Tarptautiniame istorikų kongrese Romoje išdrįso pasirodyti ir tarybiniai istorikai. Nešališkas stebėtojas ir labai geras istorikas, neseniai miręs olandas prof. Pieter Geyl taip aprašė savo įspūdžius iš to sovietinio pasirodymo tame kongrese: „Štai, pagaliau, sovietinė istoriografija pasirodė Vakarams, ko ji verta. Tai buvo pasigailėjimo vertas pasirodymas: koks baisus paviršutiniškumas, o tarpais tiesiog gryna falsifikacija, plaukianti iš dogmatizmo, toks sąmoningas šališkumas, toks papūgiškas nuolat ir nuolat kartojimas tų pačių formulių!" (ž. jo *Encounters in history*, 1961, 345 psl.).

Manyčiau, kad šiandien tokio Bolchovitinovo, Pašutos, arba mūsiškio Jurginio ar Jučo pasirodymas tarptautiniuose is-

torikų kongresuose tokio baisaus įspūdžio nepadarytų (tarp kita ko, prof. J. Jurginis ruošiasi ateinančiais metais dalyvauti istorikų kongrese Čikagoje).

Be abejo, Lietuvos istorijos mokslas negali daug kuo išsiskirti iš bendrojo sovietinio istorijos mokslo. Tačiau jis, panašiai kaip ir Latvijos ir Estijos istorijos mokslas, pastatytas prieš vieną specifinį pavojų, kurio neturi visa kita Tarybų Sąjunga, būtent, jis labai lengvai gali būti pakaltintas buržuazinio nacionalizmo atgyvenomis, arba, kaip Vytautas Radaitis išsireiškė, „nacionalistinėmis istoriografijos klastotėmis" *(Komunistas,* 1968, Nr. 10, 47 psl.).

Aiškus daiktas, rimtam istorikui visiškai nerūpi ir negali rūpėti nei joks buržuazinis ar kitoks nacionalizmas, nei jokios nacionalistinės ar kitokios klastotės. Jo darbo sferoje kova vyksta tik dėl istorinės tiesos, dėl to, kaip iš tikrųjų buvo. Nors per pastarąjį dešimtmetį su kaupu labai paaštrėjo Lietuvoje tiesos ieškojimo jausmas (ypač literatūroje ir mene), tačiau žmogui dažnai nėra labai smagu prisipažinti prie nemalonios tiesos. Palyginti jaunas tarybinis režimas šiuo atžvilgiu gal yra dar jautresnis. O istorinė tiesa dažnai nemaloni, nes istorijoje kvailų veiksmų visados daugiau negu išmintingų. Užtat geras istorikas visados truputį skeptikas. Jis, pavyzdžiui, nenorėtų per daug smerkti nei buržuazinių nacionalistų, nei per daug ant šakių kilnoti kovotojų dėl liaudies gerovės. Bet kiek to skepticizmo leidžiama, kad nebūtum apkaltintas nihilizmu arba buržuaziniu objektyvizmu?

Čia į pagalbą ateina tie, kuriems pavestas visuomenės auklėjimas ir priežiūra, kad ji neiškryptų iš doro kelio. Jie, kad ir visiškai nebūdami istorikai, labai gerai orientuojasi, kas šiomis aplinkybėmis galima, kas ne. Pačiu paskutiniu metu istorikai tokios pagalbos susilaukė iš minėto Vytauto Radaičio ir Jono Zinkaus (ž. *Komunisto,* 1968 m. spalio numerį). Toks Sniečkus, Zimanas, o gal ir Žiugžda čia gali būti labai geri patarėjai. Jie įvairiuose suvažiavimuose ir kitomis progomis primena istorikams, kas jų gerai padaryta, o kur nukrypta nuo tikro kelio. Dėl buržuazinio nacionalizmo Vytautas Radaitis labai aiškiai ir atvirai sako: „Jeigu gaivališkasis nacionalizms buvo pagimdytas skriaudos pajautimu" (vadinas, jis pusė bėdos), „tai buržuazinis nacionalizmas formavosi kaip aktyvi jėga, reiškianti istorines pretenzijas, diegianti tautinio pasipūtimo, išskirtinumo nuotaikas". Ir šiukštu, vyrai istorikai, tai nevalia. Ir, aišku, Radaitis neklysta. Jeigu tas nevalia Čekoslovakijai,

tai juo labiau tas nevalia Lietuvai. Tokia šiandien yra realybė ir su ja negalima nesiskaityti.

Normaliomis sąlygomis vargu ar Radaičiui būtų galima prieštarauti. Rimti istorikai net patriotizmą laiko labai pavojingu klystkeliu (ž. G. P. Gooch, *History and historians*, 1962, 68 psl.: „no works are more quickly superseded than patriotic histories"), o apie nacionalizmo pavojų negali būti ir kalbos. Ir būtų labai sunku pasakyti, kad tuo nenusidėtų nei vienas dabartinės Lietuvos istorikas. Ir dar sunkiau būtų pasakyti, kad tuo nenusidėtų nei vienas dabartinis rusas istorikas. Kad tokiais „griekais" esame aptekę daugumas vadinamų emigrantinių mūsų istorikų, tur būt, nereikia nei sakyti. Ir dėl to dažnai mažiau kalti patys istorikai, kaip kalta visuomenė, kurioje jie gyvena. Toji visuomenė, kaip anie Romos amfiteatro žiūrovai, dažnai ima šaukti: duonos, žaidimų ir... kraujo. Truputį bijau, kad dėl visuomenės spaudimo ir mūsų *Lituanus* krypsta į pigaus patriotizmo ir nacionalizmo klystkelius. Labai klystų tas, kas manytų, kad dabar Lietuvoje labai sunku būti patriotu istoriku ar dramaturgu. Kaip visais laikais ir visur, daug sunkiau būti tiesos ieškotoju.

Susidomėjimas istorija

Maždaug ligi paskutinių laikų istorija (kaip ir marksizmas-leninizmas) buvo pats neįdomiausias dalykas mokykloje ir gyvenime. Niekas nenorėjo istorijos mokytis, niekas nenorėjo istorinių veikalų skaityti. Ir, iš tikrųjų, reikia velniškos kantrybės kad ir perskaityti tokį Leono Bičkausko-Gentvilos veikalą apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje, nors ten patiekta daug ir naujos istorinės medžiagos. Įdomumu nepasižymi ir naujesnis Antano Tylos veikalas *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime* (1968), nors jis skaitosi truputį lengviau.

Atrodo, dėl to kaltas ne kas kitas, o tik marksistinis-materialistinis metodas, arba jo netinkamas supratimas. Sovietų istorikai tą metodą suprato ir daugumoje atvejų tebesupranta, kaip bandymą ieškoti istorijoje bendrų ekonominių, socialinių, politinių ir kultūrinių visuomenės išsivystymo dėsnių. Užtat iš jos buvo bandoma išstumti viską, kas individualu, kas konkretu, kas nepakartotinai nauja. Žinia, vadinamoji pokrovskinė sovietinės istoriografijos mokykla buvo beveik visiškai pašalinusi individą iš istorijos, jo vietoje pastatydama klases, gamybines jėgas, masę. Nors vėliau toji mokykla buvo sukritikuota, ir į istoriją įvestas herojus, vadas, didvyris, tačiau gamybinių procesų ir visuomeninės raidos dėsningumo ieškojimas ir toliau pa-

siliko pagrindinis sovietinio istoriko uždavinys. Ir pats herojus tik tam tegalėjo tarnauti, jeigu jis iš viso nebuvo totališkai sufalsifikuotas ir priverstas tarnauti tokiam baubui, kaip „sovietinis patriotizmas".

Iš tikrųjų gi istorija yra konkretus ir individualus mokslas. Jeigu Bičkauskas-Gentvila, Tyla, Vėbra, Merkys ir kiti istorikai ieškotų kaip tik to, jų veikalai būtų daug įdomesni ir jie geriau atspindėtų istorinę tikrovę. Tai galima pritaikinti kalbant ne tik apie istorines asmenybes, bet ir apie visuomenines grupes (valstiečius, bajorus) bei klases, net ir miestus ir t. t. Užtat, man atrodo, net ir labai moksliška ir gerai dokumentuota *Vilniaus istorija* galėtų geriau atskleisti Vilniaus miesto individualybę ir būti įdomesnė. Istorikai turėtų mažiau koncentruotis ties tuo, kas bendra visiems miestams, ir bandyti atrasti tai, kas ypač būdinga Vilniui. Vargu koks nors kitas miestas galėtų konkuruoti su Vilniumi savo praeitimi, pradedant Gedimino sapnu ir baigiant Nikalojaus I etimologijomis. Kodėl, pavyzdžiui, kalbant apie universitetinį Vilniaus istorijos laikotarpį, visiškai nepasinaudota Stanislavo Moravskio atsiminimų knyga (*Kilka lat młodości mojej w Wilnie*, 1818-1825, 1959), nors ji bibliografijoje ir minima.

Aplamai daugelis šiandieninės Lietuvos istorinių veikalų ir studijų parašyti kažkaip nedrąsiai, per daug bijant atsitraukti nuo statistikos lentelių, nuo dokumento raidės, be jokio stilistinio polėkio, be fantazijos, be meninio vaizdo. Kai kas galės man prikišti, kad tokie atributai istorijos mokslui nereikalingi, kad jie jam tik pakenktų. Ne tiesa. Net ir vadinamųjų gamtos mokslų veikalui stiliaus ir kalbos elegancija nekenkia. Juo labiau tai negali pakenkti istorijai, kuri yra tarp meno ir mokslo, kuri yra arčiau meno, nes jos pirmoji reikšmė yra pasakojimas.

Mūsų istorikų pasiteisinimui gali būti pasakyta, kad jie savo dėmesį iš dvaro perkėlė į kaimą ir miestą. Už tai juos reikia sveikinti. Mes, tokie patys mužikų vaikai, per daug buvom įsitižę į karalius, kunigaikščius ir bajorus. O kaip žinia, šaltiniai nemėgo kalbėti apie kaimo ir miesto darbininkų įdomybes, kurių ne daug ir tebuvo, neskaitant vargo ir skurdo. Bet vis dėlto, jeigu Poška, Strazdas, Žemaitė, Katkus ir Vaižgantas mokėjo surasti įdomybių šiaudinėje pastogėje, nemanau, kad ir istorikų pastangos šia kryptimi būtų visiškai bergždžios. Pavyzdžiui, Lietuvoje išleistame dokumentų rinkinyje *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčuose su dvarų valdytojais* yra ne-

maža tokios įdomios medžiagos. Yra jos ir senuosiuose Vilniaus Archeografinės komisijos leidiniuose ir Archeografiniame rinkinyje.

Dr. Juozas Jurginis viename savo straipsnyje labai gražiai iškėlė istorijos įdomumo klausimą (ž. *Tarybinis mokytojas*, 1967.2.25). Visiems Lietuvos istorikams vertėtų atkreipti dėmesį į tą straipsnį. Iš tikrųjų, istorikas neturėtų bijoti ieškojimo, problematikos, meninio ir filosofinio įvykio ar asmens aptarimo. Tai visiškai neapsilenktų su „objektyviaisiais mokslinės analizės principais", apie kuriuos kalba Jurginis. Prisimenu, mano matematikos mokytojas mėgo kalbėti apie mandagią sinuso ir labai nemandagią tangento funkciją. Nuo to trigonometrija nei kiek nenukentėjo.

Iš to paties J. Jurginio straipsnio matytis, kad Lietuvos mokyklose kyla susidomėjimas istorija, kad universitetas negali sutalpinti studentų, norinčių studijuoti istoriją, ir dėl to priverstas įsivesti konkursinius egzaminus. Tai labai džiuginantis reiškinys. Gerai, kai istorija ieško tiesos, o žmonės ieško istorijos. Tai geriausias kelias į didesnį sąmoningumą, į sveikesnį realybės pajautimą, į kritiškesnį dabarties vertinimą. Istorija turi būti įdomi ir teisinga, tik tokia ji gali būti gyvenimo mokytoja.

Istorijos mokymas ir tyrimas

Šiuo metu yra keletas institucijų, kuriose vyksta istorijos tyrinėjimo ir istorikų parengimo darbas. Pirmoje vietoje, be abejo, reikia paminėti Istorijos institutą, kuris buvo suorganizuotas 1941 m., atgaivintas 1945 m. ir su įvairiais pakeitimais veikia ligi šios dienos. Nuo 1948 m. jam vadovauja akademikas Juozas Žiugžda, jo pavaduotojas dr. Juozas Jurginis. Institutui priklauso Archeologijos ir Etnografijos sektoriai.

1966 m. Institute dirbo net 78 darbuotojai. Tai gražus būrys daugumoje atvejų gerai kvalifikuotų istorikų, archeologų ir etnografų. Istorikų darbas vyksta dviem kryptimis: rengiami ir leidžiami Lietuvos istorijos šaltiniai ir atliekamas planingas ir organizuotas istorijos tyrinėjimas. Svarbiausias istorijos šaltinių leidinys *Lietuvos TSR istorijos šaltinių* keturtomis. Pirmasis tomas apima visą Lietuvos istoriją ligi 1861 m., tuo tarpu kai 1917-19 m. taip pat pašvęstas visas, nors ir mažesnis, tomas. Įdomu, kad III tomas pasirodė pirma negu II, kuris apima Lietuvos atgimimo laikotarpį. Atrodo, ilgą laiką Lietuvos istorikai nežinojo, kaip traktuoti tą laikotarpį.

Šitokia baisi disproporcija tebėra charakteringa šiandieni-

niam Lietuvos istorijos mokslui. Ji nėra normali, kai apie mažiausiai istorinius laikus kalbama daugiausia. Objektyvumo atžvilgiu pirmasis tomas yra geriausias. Toji pati disproporcija žymi ir Instituto parengtame *Lietuvos TSR istorijos* tritomyje. Be abejo, per didelis susikaupimas ties 1917-1919 m. yra laikinis reiškinys. Ateityje turės būti daugiau atsižiūrima proporcijos, kuri yra kiekvieno mokslo metodologijos pagrindinis reikalavimas. Be to netikslu aplamai paversti kokį nors vieną praeities momentą lyg viso istorinio proceso suma. Nors istorikas tyrinėja praeitį, bet jo žvilgsnis turi būti nukreiptas į dabartį ir ateitį. Tikram marksistui ir komunizmas, ir tarybinė santvarka negali būti sustingęs idealas.

Iš kitų gausių instituto leidinių svarbūs yra tęstiniai (serijiniai) leidiniai, kaip *Iš lietuvių kultūros istorijos*, kurio ligi šiol pasirodė 5 tomai. Gerai, kad dabar Lietuvoje daugiau dėmesio kreipiama kultūros istorijai, nes toji sritis seniau buvo gana apleista. Tik, man atrodo, kol kas toji kultūra per daug materialistiškai ir materialiai suprantama. Lietuvos akademijos bendriniame leidinyje *Darbuose*, serijoje A, pasitaiko nemaža istorinių straipsnių ir studijų. Neminėsime čia Archeologinio ir Etnografinio sektorių darbus (kas norėtų plačiau susipažinti su Istorijos instituto darbais, geros informacijos ras M. Jučo „Istorijos institute", leidinyje *Lietuvos TSR Mokslų akademija XXV*, Vilnius, 1967, 390-409 psl.).

Mažesnės reikšmės yra Partijos istorijos institutas, suorganizuotas prie LKP Centro komiteto 1946 m., kuriam vadovauja Romas Šarmaitis. Tai daugiau ideologinė institucija, kuri, tur būt, savo labai ribotą uždavinį atlikusi turės susilikviduoti. Ideologiškai svarbiausias to Instituto uždavinys paruošti LKP istoriją, kurios dalis jau buvo paskelbta *Komuniste*. Istorikui įdomiausias Broniaus Vaitkevičiaus darbas *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918-1919* (1967), kuriame neignoruojama ir Vasario 16 d. akto reikšmė.

Istorijos mokymo darbas vyksta Vilniaus universiteto Istorijos ir filologijos fakultete, Vilniaus Pedagoginiame institute ir kai kuriose kitose aukštosiose mokyklose. Lietuvoje, kaip, tur būt, ir visoje Tarybų Sąjungoje, mokymas beveik visiškai atskirtas nuo tyrinėjimo. Tai naujas dalykas, kurio vienaip ar kitaip vertinti šiuo tarpu nedrįsčiau, juoba kad apie istorikų parengimą beveik nėra jokios informacijos. Istorikas, beveik visiškai atsipalaidavęs nuo mokymo pareigų, gali daugiau padaryti tyrinėjimo srityje. Tačiau jis gali prarasti sąlytį su gyva visuomene (studentais). Gal tuo, bent iš dalies, galima paaiš-

kinti kai kurių istorinių studijų trūkumus stiliaus, elegancijos, įdomumo prasme, apie ką anksčiau esame užsiminę.

Atskirai vertas paminėti tęstinis leidinys *Istorija*, kurį leidžia Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo komitetas prie Ministrų tarybos ir kurio ligi 1968 m. pasirodė 9 tomai. Nemaža istorinio pobūdžio veikalų yra išleidusi Mokslų akademijos Centrinė biblioteka. Labai įdomiai ir estetiškai gražiai nežinia kieno leidžiama *Lituanistinė biblioteka*, kurioje pasirodė bent trejetas labai vertingų leidinių (Goštauto „Teisėjaitis", „Mykolo Lietuvio Papročiai", „Gedimino Laiškai").

Kultūros istorikams į talką ateina lietuvių literatūros tyrinėtojai tiek su savo monografijomis, tiek ypač su Daukanto, Stanevičiaus, Poškos, Jucevičiaus, Ažukalnio, Petkevičaitės, Višinskio, Katkaus ir kitų raštų leidiniais. Istorikui tie leidiniai dažnai yra tikros aukso kasyklos, ypač tyrinėjant taip apleistą ir dažnai taip klaidingai suprastą Lietuvos XIX amžių.

Atskirai tenka paminėti epochinį Edmundo Laucevičiaus dvitomį *Popierių Lietuvoje XV-XVIII a.*, 1967.

Pora patarimų

Baigdamas šias savo pastabas apie istorikus ir istoriją šiandieninėje Lietuvoje, noréčiau atkreipti dėmesį į porą dalykų, kurie, man rodos, verti dėmesio. Lietuvoje vis dar tebebandoma rūšiuoti istorikus į buržuazinius ir tarybinius. Man atrodo, toks rūšiavimas nedaro garbės nei vieniems nei kitiems, kaip ir rūšiavimas istorikų į krikščioniškus ir nekrikščioniškus, materialistus ir idealistus ir panašiai. Iš antros pusės, man atrodo, ne daug pagrindo turi skirstymas pasaulio į Rytus ir Vakarus, į laisvąjį ir nelaisvąjį pasaulį. Kartais vadinamojo laisvojo pasaulio istorikas lygiai sunkiai gali surasti vietos savo atvirai nuomonei pareikšti, kaip ir vadinamojo nelaisvojo pasaulio istorikas. Rašydamas istorinį straipsnį ar knygą, aš nesijaučiu nei kiek ginąs buržuazines ar kitokias pozicijas. Jeigu istorikas nuoširdžiai ieško tiesos, jis nėra nei buržuazinis nei koks kitoks, o tik istorikas.

Antra, manau, kad ne vienas studijuojąs istoriją, literatūrą ar kalbą, dažnai klausia savęs, o kaip būtų, jeigu jis pabandytų nuvažiuoti į Lietuvą ar savo rašomai tezei medžiagos pasirinkti ar ir vieną kitą semestrą pastudijuoti. Patyrimas rodo, kad pačioje Tarybų Sąjungoje studentas istorikas turi sunkumų prieiti net prie Kotrynos II laikų dokumentų. Kokia šiuo atžvilgiu padėtis Lietuvoje? Prof. Juozas Jurginis, po savo apsilankymo Švedijoje, kėlė mintį, kad Lietuvoje būtų sudary-

tos palankiausios sąlygos užsieniečiams studentams, norintiems studijuoti lituanistiką. Berods, panašiai tvirtino ir Vilniaus universiteto rektorius J. Kubilius, lankydamasis Čikagoje.

Neseniai Vilniuje lankėsi amerikietis istorikas Karl von Loewe, kaip Inter-University Committee on Travel Grants studentas, kur jis turėjo progos susipažinti su darbo galimybėmis Akademijos Centrinės bibliotekos rankraštyne. Pažymėjęs, kad tame rankraštyne yra labai daug netyrinėtos medžiagos, jis su malonumu konstatavo, kad jau sekančią dieną po atvykimo jis galėjo pradėti knistis to rankraštyno dokumentuose, kad patarnavimas buvo nuoširdus ir greitas (dokumentas ant jo stalo atsirasdavo per kelias minutes), kad jam buvo prieinamos mikrofilmavimo galimybės ir kad šalia esanti gera biblioteka lengvino jo darbą (ž. *Slavic Review*, 1968 m. gruodžio numerį, 615-617 psl.).

Iš savo pusės galėčiau pridurti, kad, prie Akademijos rankraštyno prijungus Centrinį valstybinį archyvą ir vienintėlę pasaulyje savo lituanistine medžiaga Vilniaus universiteto biblioteką, tikrai niekur kitur nėra taip paranku studijuoti lituanistiką, kaip Vilniuje. Istorikui, be to, pats Vilnius yra gyva Lietuvos, ir ne tik Lietuvos, praeitis.

Manau, teisingai rašė poetas Vladas Mozūriūnas:

Kada meistrų auksinės rankos
Pastatė Vilnių — nematei,
Bet jo senas gatves aplankęs
Tu tarsi metraštį skaitai.

Vincas Trumpa

TECHNOLOGIJA IR KULTŪRA

Gyvename laikotarpyje, kuris daugelio vadinamas mokslinės revoliucijos amžiumi. Revoliucijos ta prasme, kad tiksliųjų mokslų pasiekimai keičia mūsų aplinką ir per ją mus pačius, greitu ir vis greitėjančiu tempu. Tikslieji mokslai veikia į aplinką per technologiją, kuri, maitinama mokslo atradimais, kuria daiktus, įrankius ir priemones, turinčius į mus didžiulę įtaką. Ir tikslieji mokslai ir technologija yra jau senai praktikuojamos sritys. Industrinė revoliucija, prasidėjusi Anglijoje XVIII šimtmetyje, buvo ypatingai reikšminga, bet ji vyko be

mokslo paramos. Cheminės pramonės išaugimas Vokietijoje prieš I Pasaulinį karą buvo izoliuotas mokslo ir technologijos bendro darbo pavyzdys. Daugumoje kitų sričių mokslas buvo atskirtas nuo technologijos, nuo pramonės augimo. Tik II Pasaulinio karo metu ir ypač po jo įvyko tiksliųjų mokslų ir technologijos susijungimas, išsivystęs į didžiulę dabartinius laikus veikiančią jėgą.

Tiksliųjų mokslų ir technologijos reikšmės iškilimas yra iššaukęs intelektualų tarpe konfliktą, kurio priežastys iš dalies yra nesutarimas, kaip kai kurie reiškiniai turėtų būti aiškinami, iš dalies kyla iš mažiau taurių žmogaus jausmų, sukylančių, kai scenos prožektoriai nusukami nuo vienų aktorių į kitus. Intelektualiniuose sluogsniuose vadovaujamoje pozicijoje visą laiką tradiciškai stovėjo humanitarinės disciplinos. Kadangi šios disciplinos rūpinasi žmogumi, o tikslieji mokslai ir technologija — aplinka ir daiktais, pirmenybė mūsų priimtoje vertybių gradacijoje nebūtų nei diskutuojama. O tačiau ji yra diskutuojama dėl technologijos įtakos išsiplėtimo, kuri neapsiriboja vien tik fizinės aplinkos keitimu, nes, keisdama fizinę aplinką, keičia ir žmogų. Ji taip pat diskutuojama dėl tradicinės humanitarinės kultūros neišbalansuoto sąstato. Humanitarinė kultūra yra perdėm literarinė, jos priešakyje stovi literatūrinis „establishmentas", save laikąs mūsiškės kultūros centru ir jos ateities ugdytoju.

Šio rašinio tikslas būtų apžvelgti, kaip technologija telpa į bendrą žmogaus kultūros vaizdą. Šiuo metu kaip tik gyvename laikais, kada vyksta tokia kultūros sampratos revizija.

Technologija griauna senąjį gyvenimo būdą

Į technologiją tektų žiūrėti, kaip į kuriančią jėgą. Jos kūriniai ne visada pozityviai naudojami, tačiau tai jau nebūtinai technologijos kaltė. Vis dėlto, pati populiariausia ir dažniausiai sutinkama technologijos kritika jos augime mato griaunančią jėgą, ta prasme, kad mokslas ir technologija keičia mūsų aplinką ir mums priimtą gyvenimo būdą. Citata, puikiai pailiustruojanti tokios rūšies kritiką (dr. Jonas Grinius, *Aidai*, 1969, Nr. 6, psl. 262):

Nesileidžiant į įvairius istorinius bei sociologinius niuansus, reikia pasakyti, kad šių laikų beveik visuotinės krizės dailėj ir literatūroj svarbiausia priežastimi yra techninė revoliucija...

Ar ne anie techniniai veiksniai dabar kvapią slyvą paverčia nuspalvintu konservu, jauną karvutę padaro pieno mašina,

arklius laukuose pakeičia maurojančiais traktoriais, kaimų ūkininkus verčia pramonės darbininkais, o babiloniniuose didmiesčiuose sutelkia žmonių skruzdėlynas, kuriuose vyraujan neatsakingumas, materialinės gerovės bei lengvų pramogų siekimai? Anie tai veiksniai išugdė ir į vadovaujančias gyvenimo pozicijas pastatydino įvairius biurokratus ir technokratus...

Taigi anie nuostabūs protų ir valių techniniai laimėjimai sukūrė ir tebekuria naują visuomenę, kurią vietoj senųjų baronų, grafų ir kunigaikščių valdo įvairūs specialistai, biurokratai ir technokratai.

Šie kaltinimai yra, be abejo, retoriniai ir todėl nevertėtų su jų autoriumi leistis į argumentus dėl jų tikslumo. Ši citata tačiau yra charakteringa visai kategorijai tokių kaltinimų, kylančių iš nostalgijos seniems geriems laikams. O seni laikai visada buvo geresni nei dabartiniai, jei ne dėl ko kito, tai dėl to, kad mes tais laikais buvome jauni. Technologija kaltinama pasikeitimų į gyvenimą įvedimu, net nekreipiant dėmesio, ar tie pasikeitimai geri ar blogi. Kvapios slyvos pavertimas į konservus arba arklių į traktorius nėra jau tokie blogi dalykai. Atvirkščiai, jei truputį pagalvosime apie alternatyvas, jie gali pasidaryti labai pozityvūs. Juk geriau valgyti nuspalvintus konservus su vitaminais, nei žiemos metu gerti žuvies taukus (taip pat technologijos paruoštus) arba sirgti rachitu ar skorbutu. Arkliai laukuose labai gražus vaizdas, jie, be abejo, atrodo geriau nei traktoriai. Daug malonesnis vaizdas matyti arklius ir žmones, juos naudojančius pasijodinėjimo pramogai, o traktorius, atliekančius kelių žmonių ir arklių darbą, nei berną, įsikibusį į plūgą, kuris tesugeba vos sau duoną užsidirbti.

Nostalgija seniems geriems laikams, kurie jau nebegrįš (visiškai normalus reiškinys), pasireiškia įvairiomis formomis ir kartais perkeliama ir į tolimesnę praeitį. Kažkur skaičiau panašią seniems laikams nostalgijos kritiką, kurios autorius pastebėjo, kad anglosaksų asmenys dažnai galvoja apie praeitį, save identifikuodami su anglų „country squires" ir į anglų dvarų gyvenimą žiūri, kaip į romantišką turiningesnį gyvenimo būdą, kuris modernios civilizacijos esąs sugriautas. Galimybės, kad toks asmuo būtų buvęs žemvaldys, yra mažos, daug didesnė galimybė, kad jis būtų buvęs (o jo proseneliai tikriausiai ir buvo) tų dvarų darbininkas. Tą prileidus, visa romantika pranyksta.

Greta kaltinimų, kad technologijos įvesti pakeitimai sunaikino senesnį geresnį gyvenimo būdą, yra eilė rimtesnių prob-

lemų, atsiradusių technologinių išradimų pasėkoje. Atominiai ginklai žmonijai davė priemonę save susinaikinti. Pramonė teršia mūsų orą ir vandenį, įsiterpia į natūralią anglies dvideginio ir vandens garų apykaitą gamtoje. Tiesa, pasirinkimą, ar vartoti atominius ginklus ar ne, ar toliau teršti aplinką pramonės atliekomis ar ne, žmonija turi, tik nėra garantijos, kad bus padarytas geriausias pasirinkimas.

Intelektualų suskilimas

Mokslo ir technologijos augimas iškėlė naują gausų mokslininkų ir technologų luomą, kurio nariai rodo plačias pretenzijas. Visiems girdėtas dviejų kultūrų terminas buvo pirmą kartą panaudotas britų fiziko-rašytojo C. P. Snow, jo pagarsėjusioje Rede paskaitoje Cambridge College 1959 metais (*Two Cultures and the Scientific Revolution*. Cambridge University Press, 1961). Snow teigia, kad mokslinės revoliucijos įtakoje išsilavinęs visuomenės elitas, iki šiol buvęs vieningas literarinės kultūros įtakoje, šiuo metu yra suskilęs į dvi dalis: literarinę ir mokslinę. Šios dvi grupės savo tarpe neturi nieko bendro, bet kokia komunikacija tarp šių grupių neegzistuojanti. Jei literarinėje kultūroje literatūra, jos supratimas ir vertinimas yra pagrindinis ryšys, tai mokslinėje kultūroje literatūrai ir kartu daugeliui kitų tradicinės kultūros aspektų skiriama mažai dėmesio. Ši kultūra tačiau nėra be meno. Muzika, tapyba, ypač pirmoji, yra tvirtai įleidusios šaknis į šią kultūrą. Psichologiniai, moraliniai, socialiniai gyvenimo aspektai šiai kultūrai yra svarbūs taip pat, kaip ir tradiciniai.

Ši Snow paskaita nepasižymėjo nei per didele erudicija, nei stiliumi, tačiau iškeltas klausimas sukėlė didžiules, ilgai užsitęsusias diskusijas, kas liudytų šio klausimo aktualumą. Kartu autorius dar paaštrino šį klausimą nepagailėdamas mesti kaltinimų tradicinės kultūros atstovams dėl jų visiško nesidomėjimo gamtos mokslais ir, dar blogiau, juos pristatydamas grupe, praradusia kontaktą su greitai besikeičiančiu gyvenimu ir pranašaudamas tradicinės kultūros artimą pabaigą ir galutiną įtakos praradimą. Atrodo, kad Snow ieškojo būdų suvesti sąskaitas su britų literatūriniu „establishmentu", kurio nebuvo šiltai priimtas, kaip rašytojas ir kuris jam, kaip kilusiam iš vidurinio luomo, buvo svetimas. Amerikoje Snow dviejų kultūrų tezė neiššaukė tokios nuomonių polarizacijos, kaip Anglijoje, bet šiam klausimui buvo parodytas nemažas dėmesys.

Patį sunkiausiai disputuojama Snow tezės kritika yra ta, kuri sako, kad Snow klysta pačios problemos pastatymo pa-

grinduose. Tokio dalyko, kaip dvi kultūros, nėra. Yra tik viena kultūra, nebūtinai taip dominuojama literarinės srovės, kaip Snow ją nupiešia, bet apimanti ir kitus menus bei humanitarinius mokslus. Tiksliųjų mokslininkų ir technologų klasės buvimo negalima paneigti, tačiau įmanoma tvirtinti, kad jie kuria ne kultūrą, bet materialinius daiktus ir todėl, bent profesine prasme, nesudaro tos antros kultūros, apie kurią Snow kalba, bet sudaro grupę specialistų, kurie tarnauja žmonijos materialiniams poreikiams patenkinti. Jų darbo vaisiai turi tik mažą reikšmę, palyginant su tikrosios kultūros atstovų veikla, kurie kalba į žmogų ir jo jausmus. Toks dviejų kultūrų supratimas griauna Snow tezę, jei modernaus mokslo ir technologijos vieta yra analogiška ankstyvesnių laikų amatininkų vietai. Tačiau galima ginčyti, kad mokslinė revoliucija turi gilesnę įtaką, nei amatininko produktų įtaka. Taip pat galima ginčyti, kad ir amatininko produktai gali turėti svarią reikšmę žmonijos kultūros raidoje, daug svaresnę, nei paviršutinišku žvilgsniu atrodytų. Paskutiniu metu šį klausimą įdomiai nušvietė Marshall McLuhan. Prie jo grįšime vėliau, nes norėtųsi padaryti nukrypimą į šiuo ir paraleliais klausimais pasisakymus lietuvių spaudoje išeivijoje ir krašte.

Išeivijos spaudoje

Technikos žodyje (1967 m. Nr. 4 ir 5, 1968 m. Nr. 2 ir 3) buvo talpinta eilė pasisakymų dviejų kultūrų klausimu, kurių ištraukas cituojame. Iš pasisakymų aišku, kad pats kultūros terminas reiškia skirtingas sąvokas skirtingiems asmenims.

Šilbajorio atsakyme aišku, kad kultūra sutapatinama su menu.

„Dviejų kultūrų" sąvokos nesuprantu. C. P. Snow raštai manęs neįtikina. Manau, kad yra tik viena kultūra, iš esmės humanistinė, apimanti tiek griežtuosius mokslus, tiek ir meną, filosofiją ir visas kitas žmogaus pastangas save apibrėžti ir suprasti santykyje su visata. „Dviejų kultūrų" iliuzija susidaro iš to, kad kultūros sąvokon įtraukiama tai, kas iš esmės yra amatas, pvz. „vector analysis" arba tiltų konstrukcijos principai; kalbininkui skiemenų apibrėžimas ir raida, arba struktūrinė analizė; rašytojui žodyno, sintaksės, metaforų, simbolių santykis su norima išreikšti mintimi; gydytojui plėvės, gyslos ir kaulai ir t. t.

Kultūra yra tai, kas praktiškai nenaudinga: inžinieriui stebėjimasis logaritminių principų pasireiškimais japoniško

„NO" teatro muzikos ritme; kalbininkui už garsų ir skiemenų slypinti mintis; rašytojui minties ir jausmo apsireiškimo formos įvairiose nemeninio žmogaus gyvenimo apraiškose; gydytojui Venus de Milo, arba visas plėves ir kaulus įprasminantis balerinos judesys ir panašiai, be galo, įvairiausiomis kombinacijomis. „Humanistas" (kaip priimta laikyti: rašytojas, muzikas ir t. t.) bus kultūringas, kada džiaugsis matematikos lygties simetrine tobulybe; inžinierius bus kultūringas, kada bus pasiruošęs verkti dėl Eglės žalčių karalienės likimo; meteorologas, kada tragiškai pergyvens Karaliaus Lyro šauksmą audroje; botanikas, kada širdimi supras H. Radausko eilutę: „Mokslo pakrikštyti medžiai parke lotyniškai gieda," ir t. t., ir t. t.

Antanaitis aiškiai stovi už tradicinės kultūros ir civilizacijos sąvokas, kur pastarosios vaidmuo yra pirmajai tarnauti.

Žmogus išsiskyręs visatoje, kaip protaujantis gyvulys, atrodo, visada siekia tąją savo protavimo galią pajungti gyvuliškai funkcijai. Civilizacija turi tendencijos pataikauti žmogaus instinktams (pvz.: reprodukcijos, savisaugos, etc.), nors instinktai nėra tai, kas žmogų iš kitų gyvulių pasaulio išskiria. Instinktų valdomas žmogus yra pavojingas.

Civilizacija turėtų tarnauti, kaip priemonė žmogaus kultūrai augti. Teoretiškai tai atrodo logiška. Technikinės pažangos vaisiais kasdieninėje apyvokoje besinaudodamas žmogus išsikovoja vis daugiau laiko susitelkti ties savo dvasiniu pasauliu. Ištobulintos komunikacijos priemonės verčia nuotolių sienas ir įgalina žmogų ne tik suartėti su kitu žmogumi, bet jį geriau pažinti ir suprasti. Bet ar iš tikrųjų technikos dovanotos priemonės taip jau pilnai ir naudojamos kultūrai ugdyti? Tik iš dalies. O kas kaltas? Pats žmogus, leidęs sau užmiršti, jog jis yra protaujantis gyvulys, kad ši dvižodė sąvoka yra nedalomas vienetas ir kad kirtis krinta kaip tik ant pirmosios dalies.

Gimbuto atsakyme aiškiai ginama profesijų lygybė, bet neatrodo, kad technologiniai ir medicinos laimėjimai būtų svarbūs savyje, o tik kaip sudarę sąlygas meninei kūrybai pasiekti platesnes žmonių mases.

Ar nepertempiamas šis „dviejų kultūrų" klausimas? Specializacija visur ir visada reikalinga. Paviršutiniškumas pavojingesnis. Tik siauraregiai gali manyti, kad architektų, inžinierių, fizikų, matematikų ir panašių profesijų kūryba esanti „antraeilė" vertybių gradacijoje. Atimk šio šimtmečio techno-

logijos ir medicinos laimėjimus iš kultūrinio lauko — ir visa humanitarinė kūryba, menas, muzika vėl liktų uždaryta siaurame išrinktųjų ratelyje, kaip kad buvo nesenoje praeityje.

Rekašiaus kultūros supratimas surištas su kūryba ir nebūtinai menine.

Įdomios man tos „dvi kultūros". Įdomios todėl, kad tą labai bendrą ir neaiškią kultūros sąvoką galima, bent teoretiškai, padalyti į kiek tik nori atskirų „kultūrų". Ir po to galima diskutuoti, kuri iš tų kultūrų pirmaeilė, kuri antraeilė, kuri turi kuriai tarnauti, ir pan.

Taip bebandydami suabsoliutinti ir įsprausti į mums patinkančią „vertybių skalę" reliatyvias sąvokas, mes jau esame ne kartą pirštus nudegę griežtuosiuose moksluose. Pavyzdžiui, tiek ankstyvesnė, newtoninė, tiek vėlyvesnė, atominė fizikos samprata nėra nei absoliučiai teisinga, nei absoliučiai klaidinga. Jos viena kitos neneigia, o tik pailiustruoja žmogaus galvojimo pažangą, jo platesnę vaizduotę apie tai, kas dedasi gamtoje. Taip ir su kultūra — man atrodo, būtų netikslu ją išdiferenciuoti į įvairius skirtingus jos aspektus ir po to lygčių ir nelygybių pagalba bandyti sulipdyti dirbtinę vertybių struktūrą. Man atrodo, kad kultūra tai bendras žmogaus pažangos, tiksliau gal kūrybinės pažangos rodiklis. Gi kūryba reiškia pastangas atrasti, suprasti, patirti ir pergyventi tai, kas dar neatrasta, nesuprasta, nepatirta ar neišgyventa. Šia prasme net ir amatininko darbas gali būti kūryba.

Mažeikos atsakyme taip pat randame kultūros-kūrybos lygtį ir randame aiškų pritarimą Snow tezei, teigiančiai dviejų kultūrų išaugimą dabartinėje visuomenėje.

Tų dviejų neva kultūrų išskyrimas, vis dėl to, yra labai dažnai užtinkamas ir labiausiai jį pabrėžia humanitarai, visus humanitarinius dalykus vadindami „dvasine kultūra", o visus techniškus ir gamtinius „materialistine civilizacija". Dauguma gamtininkų ir technologų šį dalyką suvokia skirtingai, ne taip paprastai. Jie pripažįsta humanitarinės kūrybos vertę, bet nemano, kad kūryba techniškuose ir tiksliuosiuose moksluose būtų kuo nors žemesnė ir nemano, kad bendrą žmonijos kultūrinį stovį ir pažangą būtų galima taip lengvai išnarstyti į atskirus gabalus. Tačiau pirmoji pažiūra turi tendencijos dominuoti dėl humanitarų nepalyginamai didesnio šnekumo. Tokios humanitarų pažiūros susidarymui, gal būt, pagrindinė priežastis yra techniškų, gamtinių ir matematinių sričių neprieiinamumas.

namumas ir abstraktumas. Gamtininkui ar inžinieriui nėra rimtų sunkumų vertinti ir suprasti dailininkų kūrinius, literatūrą, teatrą, muziką, istoriją, filosofiją ir pan., bet humanitarai dažniausia yra atitverti nuo technikos ir gamtos mokslų supratimo ir mokslinio kūrybinio proceso pažinimo dėl skirtingų tuose moksluose naudojamų komunikacijos ir išsireiškimo priemonių. Jie susiduria su tomis sritimis tik daiktų, o ne minties būdu, užtat ir jų palinkimas suvesti tas sritis į materialistinį daiktiškumą.

Humanitarų žmonijos kūrybinio potencialo suvokimas nėra šiuo metu tiek išbalansuotas, kiek technikų ir gamtininkų ir todėl pastarieji priima humanitarų pretenzijas į „kultūrininkų" titulą su nuolaidžia šypsena. Be abejo, gamtininkai ir technologai irgi netobuli. Humanitarinė kūryba jiems yra prieinama suprasti, bet ar visi ja domisi, tai jau kitas klausimas. Vienok geresnis balansas yra jų pusėje ir jie galėtų daug padaryti, kad gamtinių mokslų įvertinimas būtų humanitarams prieinamas. Paskaitų ir rašinių būdu jie galėtų pristatyti įvairias mokslo sritis, jų pažangą, perspektyvas ir ryšį su kitais mokslais taip, kad būtų suprantama be sunkumų. Per tokį bendravimą kiltų ir jų pačių didesnis susidomėjimas humanitarine kūryba ir tuo būdu būtų pažanga geresniam kiekvieno individo kultūriniam išbalansavimui.

Kavolis taip pat neneigia dviejų kultūrų buvimo, tik jam tai yra laikinas reiškinys.

„Dviejų kultūrų" sąvoka atkreipia dėmesį į natūralią kultūrinės evoliucijos kryptį, kurioje anksčiau sutapę ar glaudžiai sujungti elementai diferencijuojasi, tapdami vieni nuo kitų nepriklausomais. Šią kryptį, tačiau, palydi ir kartais stipriau, kartais silpniau jaučiama tendencija integruoti anksčiau diferencijuotus elementus vis į platesnės skalės konfigūracijas. Ši integracija, žinoma, palieka daline: nepriklausomybę įgiję elementai, kaip mokslas nuo filosofijos ar religija nuo moralės, ir palieka nepriklausomi, tačiau tarp jų galima ieškoti ryšių. Dabartiniame kultūros evoliucijos periode pergyvename diferenciacijos fazę. Ateityje, didesnėje pasaulio dalyje, pasiekus automatizaciją ir kontraceptyvais užtikrintą ūkinę gerovę, lauktina daugiau mokslo ir humanitarinių dalykų integracijos. Socialiniai mokslai, kurių subjektas yra humanistinis, o metodika — mokslinė, gali pasitarnauti vienu iš natūraliųjų tiltų tarp „dviejų kultūrų". Daug būtų laimėta universitetuose pasekus Kolumbijos Nobelio laureato fiziko I. I. Rabi patarimu: „Mokslas turi būti mokomas humanistiškai, ir atvirkščiai: hu-

manistiniai dalykai turėtų būti mokomi moksliškai" (Kaip Rabi tuoj pat pastebėjo, dabar tai visiškai nėra daroma).

Tikslieji mokslai gali patys savo iš anksto ne visai pramatomomis pasėkomis žmogaus vaizduotei iškristalizuoti naujus ryšius tarp „dviejų kultūrų". Vienas iš geriausių jaunųjų rusų poetų, Andrei Voznesenskis, mokslus išėjęs architektu, yra neseniai, savo lankymosi Amerikoje metu, pastebėjęs, kad surrealistiška ir komplikuočiausia poezija šiandien yra populiariausia Sovietų Sąjungoje, kadangi matematikos, fizikos ir kt. griežtųjų mokslų užakcentavimas Sovietų mokyklinėje sistemoje studentui duoda geresnį abstrakčių idėjų supratimą. Įsigilinimas į šiandienio mokslo pasaulėvaizdį išugdo jautrumą šiandienybės atošvaistoms avangardinėje meno kūryboje (jeigu tokių atošvaistų iš viso ieškoma). Iš kitų šaltinių žinome, kad atomų fizikai Sovietų Sąjungoje yra vieni iš pagrindinių abstraktaus meno gynėjų, ir naudoja savo privilegijuotą poziciją, kaip mokslininkai, reikalingi totalitarinei valstybei, apginti menininkų kūrybinę laisvę nuo tos pačios valstybės pretenzijų. Šie pavyzdžiai gal iš dalies ir atsako į klausimą, kaip bedugnę tarp „dviejų kultūrų" sėkmingai likviduoti.

Apskritai kalbant, humanitarų ir mokslininkų susitikimo laukas yra žmogaus ir jo kitimo istorijoje, o ypač šiandienybėje, problema: kaip mokslinis žinojimas ir vaizduotės kūryba tarpusavėje sąveikoje įtakoje žmogaus galvojimą apie save, savo aplinką ir savo uždavinius?

Lietuvos spaudoje

Šis klausimas, ar jis iškyla „dviejų kultūrų" pavadinimu, ar kaip konfliktas tarp mokslo ir meno, ar kaip technologijos įtaka į mūsų gyvenimo būdą, šiuo metu aktualus visur. Jis taip pat diskutuojamas ir Lietuvoje, tik gal truputį skirtingai. Mokslo ir technologijos vieta bent žmonių mintyse (nebūtinai tikra reali jos vieta gyvenime) žymiai tvirtesnė Sovietų Sąjungoje, nei Vakaruose, nes pats režimas yra stipriai užsiangažavęs per mokslą ir technologiją sukurti geresnį materialinį gyvenimą. Jei Sovietų Sąjunga be galo konservatyvi menuose ir varžanti visas, nors ir nekaltas, naujoves, tai ji gana progresyvi moksle. Tik retesniais atsitikimais, kai naujos mokslų teorijos atrodo įtartinos ir sunkiau suderinamos su vieša marksistine filosofija, mokslas pajunta panašius varžtus, kuriuos visą laiką neša menas ir humanitarinės disciplinos. Bet ir tais atvejais surandama kokia nors formulė, leidžianti priimti tą mokslo šaką. Taip nebuvo iš karto priimta relatyvumo teorija,

genetikos moksle ilgesnį laiką buvo varžomos pažiūros, priešingos Lysenkos-Mičiurino teorijoms, ir vėlesniu laiku į kibernetikos mokslą buvo žiūrima kaip į galimą konkurentą dialektiniam materializmui.

Žemiau talpinamos ištraukos iš pasisakymų, spausdintų *Kultūros baruose* (1966 m. Nr. 8), sudaro įspūdį, kad šis klausimas giliai jaučiamas.

V. Bložė (poetas) gana pesimistiškai, bet standartiškai konstatuoja meno ir mokslo santykius.

Kieno rankose yra materialinės gėrybės, tas, kaip sakoma, užsako ir muziką, diktuoja literatūros ir meno skonį, normuoja kūrinių paklausą.

Netolygiai vystantis mokslui ir technikai iš vienos pusės ir menui iš kitos, atsiranda grėsminga disproporcija. Žmonijos ateitis reikalauja pasiekti esminio persilaužimo, kad menas tarnautų pažangai, kad žmogaus dvasinio gyvenimo augimas atitiktų mokslo ir technikos pasiekimus. Kitaip gali įvykti globalinė katastrofa, ir žmonija gali tapti mokslo ir technikos išsivystymo auka.

J. Trinkūnas (Mokslų Akademijos Fizikos-Matematikos Instituto darbuotojas) savo pasisakyme artimas C. P. Snow tonui.

Technika remiasi ne įsitikinimu, o žinojimu, laisva nuo subjektyvaus sprendimo jos raida veržli ir ryški, visiems krintanti į akis. Apstulbę žmonės kuria technikos kultą, ir net menininkai pasijunta bejėgiai to kulto akivaizdoje, nebesusigaudydami, ką turi spręsti menas.

Dauguma mokslininkų laiko, kad jie meną supranta. Kaip yra iš tikro — sunku pasakyti. Bet kad menininkai nežino, ką ir kaip dirba mokslininkai bei technikai, — tikra tiesa. Geriausiu atveju jų bendras suvokimas yra kaupiamas iš populiarių žurnalų. Bet tai, žinoma, ne principialus pažinimas, kuris lemia tikrąjį žinojimą.

Butkus (inžinierius) aiškiai bando lyginti tą plyšį tarp dviejų kultūrų.

Pas mus, „Sigmos" klube, įvyko eilė susitikimų su kompozitoriais, aktoriais, rašytojais. Visada prieidavome vieningos nuomonės, kad meno ir mokslo bei technikos raida yra tarpusavyje susijusios, nes visos šios sritys išreiškia žmogaus pažintinę veiklą.

Panašiai, tik gal daugiau patosiškai, atsako ir J. Požėla (fizikas).

Poetas Algimantas Baltakis parašė man autografą: „...giminingos profesijos žmogui, beveik kolegai". Savo ruožtu daugeliui rašytojų aš parašyčiau taip pat.

O šiuolaikinio meno bandymai jausmus išreikšti abstrakcija — argi tai nepanašu į mūsų amžiaus pradžios fizikos grynąją abstrakciją? Kas iš fizikų ir matematikų nepatyrė džiaugsmo, įsigilinę į puikų fizikinį ar matematinį sprendimą? Tokio pat džiaugsmo, kaip ir bendraujant su geru meno kūriniu. Matematinės formulės — tai ištisos žmogiškųjų jausmų poemos.

Gal žvaliausi samprotavimai pateikiami literato T. Venclovos. Greta aiškios „propagandos", nukreiptos prieš biurokratizmą, Venclova pademonstruoja gana gilų supratimą apie ką mokslas kalba, kas, deja, retokai sutinkama literatų tarpe.

Meno ir mokslo konfliktas, mano manymu, aiškiai perdėtas; nepalyginti aštresnis yra konfliktas su tamsumu, nemokšiškumu, valdininkišku protavimu. Tą konfliktą lygiai pergyvena ir menas ir mokslas. Čia jie sąjungininkai.

Nesakyčiau, kad menas — tik nuotaikos stimuliatorius ar organizatorius. Tai pirmiausia iššūkis — mirčiai, praeinamumui, tam, kas vadinama entropija. Menas įjungia mus į pasaulį, savaip jį paaiškina, modeliuoja (pirmiausia modeliuoja tai, kas „išsprūdo" mokslui). Ir kartais pasako mums, ką mes turime daryti šiame pasaulyje. Mokslas apie tai tyli.

Šių dienų žmogaus situacija pasaulyje nėra lengvesnė, negu ankstesniais amžiais; bet čia reikėtų kaltinti ne techniką ir neva natūraliai iš jos plaukiantį besieliškumą, o besielius žmones, gavusius progą naudotis technika. Yra pakankamai daug biurokratinių, militaristinių ir panašių „mašinų", slegiančių ir žeminančių žmones; ir kažin ar prasminga nukreipti kaltintojo aistrą prieš „pernelyg išpuikusius kibernetikus", mitiškus „inžinierius" ar „fizikus", neva lyrikų priešus. Patikėkite, lyrikai (o ir fizikai) turi kur kas rimtesnių priešų...

Surizikuosiu pastebėjimą, kuris gali atrodyti paradoksalus. Modernusis mokslas iš esmės humanizuojasi, įjungia į savo svarstymus žmogų, kaip būtiną faktorių. Tai gana ryšku fizikoje, kuriai rūpi stebėtojo sąveika su stebimu objektu.

Pati reikšmingiausia šių pasikalbėjimų išvada būtų konstatavimas patiės fakto, kad tokios diskusijos vyksta. Iš pasisakymų atrodo, kad „Sigmos" klube tai dažnas reiškinys. Tokio

artimo menininkų-mokslininkų bendravimo Vakaruose yra žymiai mažiau ir atrodytų, kad, bent Lietuvoje, ši spraga tarp „dviejų kultūrų" yra aktyviai taisoma.

McLuhaniškos mintys

Iki šiol gal tik konstatavome faktą, kad šis mokslo-technologijos ir meno-humanitarinių mokslų konfliktas yra aktualus ir visur diskutuojamas klausimas. Pats vėliausias svarus žodis priklausytų Marshall McLuhan, kanadiečiui, literatūros profesoriui, studijavusiam inžineriją.[1]) Vakarų pasaulyje jis yra pasiekęs didelio populiarumo, veik pranašo aureolės. Galima abejoti jo originalumu,[2]) galima jį kaltinti perdidele tendencija generalizuoti, surasti daug faktinių klaidų, stebėtis jo nelogiškumu ir nepriprastu stiliumi. Tačiau negalima nepripažinti, kad McLuhan sugebėjo šiame klausime pamatyti skirtingus jo aspektus, pamatyti juos kitoje šviesoje.

Nesusipažinusiam su McLuhanu jo neįprastas stilius gali sudaryti sunkumų. Jo raštai pilni citatų, šokinėjama nuo vienos temos prie kitos, nebandoma priimtu logišku būdu vystyti argumentą. Gal lengviausia su juo susipažinti kitų lūpomis. *McLuhan Hot and Cool* yra neblogas straipsnių rinkinys apie McLuhaną.

Snow išpopuliarintas „dviejų kultūrų" klausimas šiuo metu jau yra praradęs savo aktualumą. Jis McLuhan ir kitų yra modifikuotas, teigiant, kad šis konfliktas yra tik laikinas reiškinys, gimęs periode, kada pasaulis pergyvena reikšmingus istorinius pasikeitimus. Tai, ką mes matome, nėra konfliktas tarp dviejų kultūrų, bet naujos kultūros kūrimas, kuris dar tebėra savo pirmosiose formavimosi fazėse. Net ir to kultūrinio plyšio ieškojimas tarp meno ir mokslo nebūtų tikslus. Didelė dalis modernių menininkų, net ir literatų, dažniau jaučiasi priklausą tai naujai technologinei kultūrai, o ne tradicinei.

Mes esame įpratę žiūrėti į technologijos gaminius, kaip į grynai materialinės vertės dalykus. Patys paprasčiausi jos ga-

1) Tur būt, ne sutapimas, kad asmenys, sugebėję įdomiau pažvelgti į technologijos santykius su žmogumi, yra turėję mokslinį ar techninį išsilavinimą. C. P. Snow yra fizikas, o McLuhan studijavo inžineriją.

2) „Daugiausia, ką aš sakau, yra paimta iš kitų, tačiau iš daugiau ezoterinių šaltinių. Aš mindau dirvą, kurią tik nedaugelis žmonių mindė". *McLuhan Hat and Cool*. Ed. Gerald E. Stearn. (New York, The Dial Press, Inc., 1970), psl. 300.

miniai, kaip plaktukas ar piūklas, komplikuotesnės mašinos, kaip automobilis, lėktuvas, komunikacijos priemonės, kaip telefonas ar televizorius tėra materialiniai daiktai, įrankiai, skirti palengvinti žmogaus darbą. Technologija, kuri tuos įrankius gamina, būtų antraeilės vertės žmogaus kūryba, teturinti tik paviršutiniškos įtakos į žmogų. Kaip žmogus tuos įrankius naudoja, nusprendžia kita žmogaus pusė, kuri yra įtaigojama dvasinio žmogaus pasaulio. Į dvasinį jo pasaulį, jo kultūrą, kaip materialinei civilizacijai diametraliai priešingą sąvoką, veikia kitos jėgos, kurių priešakyje stovi literarinė kultūra — rašytas žodis. Toks žmogaus dvilypumas sunkiai priimtinas moderniam žmogui, kuris šiuo metu ieško sintezės savyje ir savo aplinkoje. Mokslinis ir technologinis darbas gali būti lygiai taip pat kūrybingas ir psichologiškai patenkinantis, kaip ir meninė kūryba. Gal net daugiau, nes moksle dėl jo didžiulio išaugimo yra užtenkamai vietos įvairaus talento asmenims. Mene ir humanitarinėse disciplinose, deja, tik didesnis talentas gali surasti sau vietą, auditoriją ir pripažinimą. Tačiau technologija turi humanizuotis, kad ji galėtų stovėti lygiai šalia kitų žmogaus veiklos sričių.

Tokį praktišką technologijos gaminių suhumanizavimą teko matyti David Susskind televizijos programoje, jo pasikalbėjime su New Yorko hipiais motociklistais *Alien Nomads*. Šiai temai tėra įdomus tik vienas to pasikalbėjimo aspektas — motociklistų santykiai su savo mašinomis. Jiems motociklas duoda judėjimo ir kartu asmeninę laisvę, be kurių jie būtų neįdomūs valkatos. Savo mašinas jie myli, ne kaip materialinius objektus, bet, kaip šios uždaros motociklistų brolijos simbolį ir kaip priemonę, suteikiančią jiems laisvę gyventi, kaip jiems patinka ir nebūti pririštiems prie Greenwich Village supelėjusių butų. Šis pavyzdys yra gyvas McLuhano samprotavimų patvirtinimas.

McLuhan žiūri į mūsų naudojamus daiktus, kaip į mūsų kūno organų ar pojūčių pratęsimą-amplifikaciją. Plaktukas būtų kumščio amplifikacija, rūbai — odos, automobilis — kojų. Toks požiūris nebūtų tolimas įrankio supratimui, jei McLuhan nežengtų žingsnį toliau teigdamas, kad įrankiai ne tik padidina žmogaus pajėgumą, bet keičia ir patį žmogų. McLuhan tvirtina, kad žmogaus naudojami daiktai — „media" plačia prasme determinuoja žmogų, jo elgesį ir galvoseną, o ne atvirkščiai. McLuhan samprotavimai, sutraukti frazėje „medium is the message", pasidaro labiau įtikinantys, kalbant apie žmogaus komunikacijos priemones.

Žmogaus civilizacijos istorijoje matome kelis svarbius įvykius. Žemdirbystės pradžia reiškė radikalų pasikeitimą žmogui iš klajoklio-medžiotojo pasidarant sėsliu žemdirbiu. Industrinė revoliucija buvo kitas panašios reikšmės pasikeitimas. Dabartinė mokslinė revoliucija, nors dar ir nesuprasta, reiškia vėl didesnį lūžį žmogaus civilizacijoje. Tačiau McLuhan žmogaus civilizacijos istoriją norėtų interpretuoti skirtingai. Pagal jį, alfabeto atradimas, Gutenbergo išrastas spausdinimo procesas ir elektroninių komunikacijos priemonių atradimai yra svarbiausi lūžiai žmogaus kultūros-civilizacijos istorijoje.

Gutenbergo išradimas išplatino knygą ir padarė ją visiems prieinama. Pats išradimas, galvojant dabartiniu mastu, buvo gana menkas, jo reikšmė tačiau didžiulė. Jis pakeitė sakytą žodį rašytu, tuo drastiškai transformuodamas žmogaus socialinius santykius ir jo galvojimą. Rašytas žodis veda į linijinį galvojimą. Rašytoje eilutėje sakinys seka sakinį, mintis vystoma logiškai, išvados seka argumentus. Mintis vystoma linijiškai — eilutė po eilutės. Rašytas žodis stipriai įtaigoja žmogų galvoti ir veikti linijiškai. Tačiau žmogus nebūtinai turi kalbėti ir galvoti pagal rašyto žodžio tvarką, dėl popieriaus dviejų dimensijų lakšto rašytam žodžiui uždėtų ribų. Dažnai sakoma, kad mokslininkai, inžinieriai, menininkai (ypač abstraktūs) nemoka rašyti. Jie nemoka rašyti dažnai dėl patirties stokos, bet dažnai ir dėl to, kad jie ir negalvoja dviejų dimensijų plotmėje, negalvoja ta logiška tvarka, kuri būtina, norint savo mintis pateikti rašyto žodžio pavidalu. Moksle išradimai *nėra padaromi asmenų, kurie išmokinti tvarkingai ir logiškai* galvoti. Rašyto žodžio netinkamumas, bandant kritikuoti muziką ar vaizdinį meną, tur būt, visiems aiškus. Techniniame pasaulyje jau seniai suprasta, kad ką mes vadiname logika, neveda prie nieko naujo. Reikia sugebėti į problemą pasižiūrėti iš daugelio pusių kartu, kad suradus geriausią sprendimą. Tas žvilgsnis pas mus užslopintas rašyto žodžio hegemonijos.

Pagal McLuhan, šiai rašyto žodžio ir linijinės minties hegemonijai yra priėjęs galas dėl technologijos įvestos elektroninės komunikacijos, kurios pirmasis reiškinys buvo radio, vėliau televizija, o seks elektroninių skaičiavimo mašinų įvairiai tobulinama ir vis plačiau prieinama komunikacija. McLuhan daug istorinių įvykių ir daugelio asmenybių iškilimą priskiria komunikacijos priemonėms. Pagal jį, Hitlerio nebūtų buvę, jei ne radio, Roosevelt populiarumas taip pat priskiriamas radio ir jo sugebėjimams šia komunikacijos priemone naudotis. Kennedy nebūtų laimėjęs prieš Nixon, jei ne televizija.

Elektroninės komunikacijos būdų įvedimas į mūsų gyvenimą per radio ir ypač per televiziją yra tas pats svarbiausias veiksnys, sukėlęs perversmą mūsų nusistovėjusioje literarinėje kultūroje. Šiuo metu plačiai juntamas kartų skirtumas yra ne kas kita, kaip skirtingo komunikacinio mediumo įtakoje išaugusių žmonių konfliktas su asmenimis, išaugusiais rašyto žodžio linijinėje įtakoje. Atrodytų tačiau, kad televizija irgi turi savo dimensinius apribojimus, palyginant su žmogaus sugebėjimu protauti daugiadimensinėje skalėje. Kažkada buvo galvota, kad televizija išugdys pasyvią kartą, mėgstančią sėdėti, klausyti ir žiūrėti. Pirmoji televizijos išugdyta generacijos banga tačiau yra linkusi į emocinį responsą aplinkai, linkusį į aktyvų savo įsitikinimų demonstravimą, kas tikrai nesuderinama su pranašauta televizijos įtaka.

Kiek bebūtumę linkę priimti ar nepriimti šių įvairių samprotavimų, liečiančių mokslo ir technologijos įtaką moderniam gyvenimui, manau, visi sutiksime, jog technologija yra pasidariusi pats svarbiausias, naujausias ir todėl mažiausiai suprastas veiksnys, įtaigojąs mūsų gyvenimą ir keičiąs tą jo savybę, kurią vadiname kultūra. Šiuo metu aiškiai pastebima tendencija ieškoti sintezės ir daugiau apibendrinti visų žmogaus veiklos sričių supratimą, kas veda prie technologijos humanizavimo iš vienos pusės ir prie jai priklausomos vietos žmogaus kultūroje pripažinimą iš kitos. Ar mes tą ateities kultūrą, kurioje mokslas ir technologija turėtų užimti pačią svarbiausią vietą, vadinsime kultūra ar ne, skirtumo nesudaro. Yra tačiau aišku, kad žmogaus literarinis pasireiškimas sunkokai beatgaus XIX amžiuje ir XX amžiaus pradžioje turėtą vadovaujančią vietą. Vaizdinis menas įvairiose savo apraiškose, įskaitant ir įvairias teatro modifikacijas, turėtų kilti, nes technologija jam yra suteikusi daug naujų galimybių, išsireiškimo formų ir taip pat, ypač per televiziją, nepaprastai padidinusi jo auditoriją. Kad mes gyvename laikais, kada vyksta didžiuliai socialiniai, kultūriniai ir ekonominiai persiformavimai, stumiami mokslo ir technologijos, taip pat turėtų būti aišku. Šie persiformavimai taip pat vyksta greitesniu tempu, nei praeityje. Ar jie reiškia žmonijai geresnę ar blogesnę ateitį, sunkoka spręsti. Dauguma ženklų rodytų į humaniškesnės, socialiai teisingesnės ir mažiau materialistiškai nusiteikusios, bet geriau medžiagiškai aprūpintos visuomenės formavimąsi.

D. Šatas

SVARBIAU ŽMONIŠKAI NEGU KITONIŠKAI

Du ankstyvesniuose *Metmenų* numeriuose aptarti romanai — Alfonso Bieliausko *Kauno romanas* ir Mykolo Sluckio *Adomo obuolys* sukėlė ant kojų veik visą tenykštę kritiką. Lietuvoje dar gana šviežia šių dviejų veikalų forma ne vienam vertintojui suponavo mūsiškės literatūros suartėjimą su vakarietiškąja, įgalino jį griebtis įvairiausių palyginimų, pažeriant eilę vardų, nuo M. Prousto, J. Joyce ar W. Faulknerio iki J. Kerouaco ar net W. Burroughs. Tie palyginimai, žinoma, ne visada turėjo pagrindo, svetimųjų autorių veikalų interpretacijos ne visada buvo tikslios, gi jų įtakos didžiai abejotinos. Pabaigoje abu romanų autoriai užsigynė net jiems primestų pirmtakų veikalus skaitę. Tačiau šitoksai platesnis požiūris buvo neabejotinai naudingas ir skaitytojui ir kritikui jau bent pačių jų akiračių praplėtimu.

Priminusi, kad kiek Bieliauskui, tiek Sluckiui jų pasirinktoji nauja forma yra pakankamai natūrali, kad jie ją valdo sugebėdami neprarasti ir savo individualių kūrybinių veidų, šiai įžangėlei ir padėsiu tašką. Jos tikslas tebuvo iškelti faktą, kad kritikos prožektoriams ilgesniam laikui nukrypus į vieną pusę, kita liko šešėlyje, pridengiančiame ir autentiškus talentus, beišsiskleidžiančius kad ir ne egzotiškų formų, tai vis dėlto ne mažesnio grožio žiedais. Iš tokių bent mane daugiausia patraukė jaunas (g. 1934) prozininkas Raimondas Kašauskas, šalia keleto smulkiosios beletristikos rinkinėlių 1966 m. išleidęs ilgesnio metražo apysaką *Senojo miesto amžių*.

Senasis miestas mažai kuo pasižymi: „pasaulyje ničniekas nepasikeistų, jei jo nebūtų, jei ant jo nukristų atominė bomba ir nupūstų nuo žemės paviršiaus" (126). Čia, kaip ir visur kitur, gimsta ir auga žmonės, kovodami dėl savo egzistencijos, siekdami laimės, mylėdamiesi, kurdami šeimas, nuolat bandydami tvirčiau susirišti tarpusavyje ar prisirišti prie to gyvenimo, prie žemės, bandydami palikti savo pėdsakus, neišnykti be prasmės, be ženklo, kol pagaliau dingsta nežinioje, vargu ar pačių artimiausiųjų suprasti ir įvertinti.

Adomo Končiaus gyvenimas yra tipiška iliustracija daugelio gyvenimų po senojo miesto stogais. Didžiąją savo amžiaus dalį praleidęs tekstilės fabrike, tik akims susilpnėjus, gydytojo patariamas, perėjęs dirbti į miesto sodą, Adomas vis siekė susukti sau ir šeimai jaukesnę gūžtą. Apysakai užsimezgant jis, plytą prie plytos, savo rankomis priemiestyje pasistatęs namuką, patsai pasijunta bežengiąs gyvenimo saulėleidin. Žmona Te-

resė, prisikankinusi ligos patale ir spėjusi visai šeimai gerokai įkyrėti, pagaliau užgęsta vėžio pakirsta. Vyriausias sūnus Leonas, visų pasididžiavimas ir viltis, yra jau bepradedąs garsėti mokslininkas ir į tėvo sukrautą gūžtą begrįžta lemtingais šeimos gyvenimo momentais, kaip svečias, o ne įnamis. Jaunesnysis sūnus Donatas, visada buvęs motinos numylėtinis, kad ir gyvendamas tėvo namucse su savo žmona Nemira, senajam Adomui iš tikrųjų yra dar tolimesnis. Kada, apysakai įpusėjus, jis už konspiravimą fabriko žaliavų vagystėse suimamas ir pasodinamas į kalėjimą, tėvas iš dukters Raselės sužino, jog ir Donatas ir Nemira iš tikrųjų laukė jo mirties, kad jo prakaitu pastatytas namas liktų jų nuosavybe. Pagaliau, gimnaziją baigusi, sparnus iš namų į didmiestį pakelia ir pati Raselė...

Senajame mieste Adomas lieka vienas... Vasaros ryto prieblandoje, po neįvykdyto savižudystės bandymo į jį žvelgia tuščios, nieko nebesakančios jo visą gyvenimą statyto namo akys... Jis žino, „kad viduje tuščia, ten nėra žmogiško kvapo. Niekas ten jau nebegyvena"(183).

Jeigu kai kurie *senojo miesto* įvykiai ir nėra kasdieniški jo veikėjų gyvenimuose, R. Kašauskas jų niekur nesistengia paversti „ribos situacijomis", prieš kurias, lyg viską kiaurai perveriančių spindulių šviesoje, išryškėtų tikrieji tų veikėjų asmenybių bruožai, gal net jų pačių niekada nesuvokti. Staigių posūkių Kašauskas, atrodo, sąmoningai vengia. Adomo žmona Teresė užgęsta palengva. Donato nupuolimui skaitytojas priruošiamas iš lėto, įtaigumu stiprėjančiomis jo charakterį atskleidžiančiomis scenomis, besiklijuojančiomis neatšaukiamon vienumon. Skaitytojas nuolat jaučia, kad štai kažkas turi įvykti. Prie savo veikėjų vidaus autorius eina, vieną po kito lupdamas viršutiniuosius ir sekančiuosius lukštus, atsargiai, tartum bijodamas pačios šerdies pažeisti. Todėl tie veikėjai skaitytojo akyse atsiskleidžia ne tik natūraliai, bet ir gana visapusiškai. *Senojo miesto amžius* skaitytoją patraukia ir pririša dorybėmis, svarbiomis ir būdingomis kiekvienam vertingam literatūros kūriniui, bet šiandieninėje gimtojo krašto literatūroje dar labai retomis, kurių pati svarbiausioji yra autoriaus pažiūra į žmogų: jį suprantanti, atlaidi, šviesi, humaniška. Parafrazuojant žinomą posakį „nors ir nežmoniškai, kad tik kitoniškai", Kašauskui, atrodo, yra svarbiau parašyti žmoniškai, nebūtinai kitoniškai.

Kašausko apysakoje nėra nei absoliučiai teigiamų, nei absoliučiai neigiamų veikėjų. Net ir patsai tamsiausias tipas spekuliantas Matulis iš tikrųjų jokiomis ypatingomis niekšybė-

mis apysakoje nėra iškeliamas. Kiekviename susitikime su Adomu pastarajame sukeldamas blogą nuojautą arba net baimę, Matutis pasidaro jo savotišku sąžinės balsu, ką ir jis pats prisipažįsta: „Man atrodo, kad šis paslaptingas žmogus gyvomis pelės akutėmis mato manyje tokius dalykus, apie kuriuos aš ir pats neturiu mažiausio supratimo“(31). Lengva ranka nebūtų galima pasmerkti nė Donato: jis gabus, ambicingas, savarankus, hedonistiškų polinkių, motinos mylėtas, tėvo muštas, bet „neperlaužtas“, viso miesto laikomas „simpatišku, sumaniu ir plačių užmojų vyru“(29). Akylesnis skaitytojas sugebės ne tik eilutėse, bet ir tarp eilučių išskaityti gana gausiai jo paslydimą ar kompleksus bent iš dalies pateisinančių priežasčių, lygiai, kaip jų ras Nemiros išdidumui ar atokiai laikysenai pateisinti. Nemira — didmiesčio vaikas, profesoriaus duktė; provincijos aplinkoje ji jaučiasi pranašesnė, jai svetima ir natūraliai ja besibodinti. Gi Raselės amžius ir būdas („dygi, kaip ežiukas“) nemažiau natūraliai nustato ją prieš Nemirą, asmenį, pavogusį didelę dalį brolio dėmesio ir meilės.

Teresė gilesnių savo asmenybės bruožų tiesiogiai atskleisti neturi progos. Didelę savo gyvenimo dalį praleidusi ponams betarnaudama, savo vyro prisiminimuose ji iškyla kaip nuolanki, paprasta, pamaldi (ar net giliai religinga), kiek užguita, vyrui ir vaikams besiaukojanti moteris, sakytum, tipiška lietuvė motina, mažai kur matoma, bet visur jaučiama, labiausiai pasigendama nebesugrįžtamai išėjus...

Bene blankiausiai apysakoje pavaizduotas Leonas. Nuo pat vaikystės idealistas komjaunuolis, apysakos eigoje jis iškyla kaip svarbus mokslininkas, santvarkos eruditas ir, atrodo, apsisupa savotiška aureole, prie kurios gyvenimo dulkės kažkaip nebelimpa. Jo vaikystės ligotumas ir jaunystės skurdumas turėtų pateisinti atsiribojimą nuo aplinkos, kurioje tie metai buvo praleisti.

Ryškiausiai, kaip ir turėtų būti, apysakoje išsivysto Adomas Končius. Jis tampriausiai suaugęs su aplinka, su miestu, kurio kiekvieną užkampį ir gyventoją pažįsta, su namu, kurio kiekvieną plytą čiupinėjo savo rankomis, net ir su daiktais, su kuriais kalbasi, kuriuos atpažįsta ne tik pagal spalvą ar didumą, bet ir pagal balsą.

Pats įvykius atpasakodamas ar kitus veikėjus pristatydamas, Adomas be abejonės turi daugiausia progų visur pateisinti savo veiksmus, iškelti savo geriausias savybes, užmerkti akis prieš silpnybes ar ydas. Reikia džiaugtis (ir, žinoma, dėkoti autoriui), kad Adomas to nepadaro, išlikdamas pakankamai ob-

jektyviu, skaitytojo atmintin įrėždamas gyvą paprasto kaimo kilmės miestiečio darbininko paveikslą, su visomis raukšlėmis, su kukliais siekimais, nusivylimais, laime ir kančia, o galop viską užgožiančia didžiule vienatve...

> ...*Gal būt jums yra tekę matyti viename žurnale nuotraukas iš mūsų miesto? Ten jūs turėjote pastebėti ir seną vyrą plačiu veidu, su ūsais ir daugybe gudrių raukšlelių apie primerktas šelmiškas akis. Po šia nuotrauka buvo parašyta: „Senojo miesto gyventojas". Manau, kad tai jums gali daugel pasakyti.* (32).

Adomo Končiaus dorybių, jo darbštumo, sąžiningumo, rūpestingumo šeimai, humaniškumo jokiu būdu netemdo maži tuštybės priepuoliai, kartais prasikišą pagarbos sau troškimu („prie pagarbos pripratęs ir geidžiu jos, kaip girtuoklis alkoholio" — 54), jo silpnybė retkarčiais, nors ir žmonai mirtimi besivaduojant, „pasidairyti į jaunas moteris" ar kitos smulkesnės ydos. Jos kaip sykis kontrastais ir šešėliais išryškina Adomo portretą, padaro jį gyvu, artimu ir žmogišku. Ypač dar ir dėl to, kad tas savo ydas jis pažįsta, jų nepuoselėja, su jomis kovoja; jos jį kankina, kaip kadaise broliui Feliksui padaryta nuoskauda, juosius amžinai išskyrusi. Tuose vidiniuose konfliktuose, stiprinančiuose veikalo įtampą, atsiskleidžia ir intymusis Adomo vidaus pasaulis.

Kiekvienas gyvenimo saulėtekin bežengiąs žmogus Adomo Končiaus portrete tartum veidrodyje ras ir savo bruožų, savo išsipildžiusių ir neišsipildžiusių lūkesčių, savo troškimų, savo vaikams nebesugrąžinamai išdalintos šilumos, savo su senatve, su kiekvienu bažnyčios laikrodžio dūžiu artėjančios vis gilėjančios ir vis labiau bauginančios vienatvės nujautimo dalį. Kiekvienam iš tėvų prieglobsčio, iš gimtojo lizdo pasaulin besiplėšiančiam jaunam žmogui Adomo Končiaus portretas primins daugelį jo tėvo bruožų, ne visada pastebėtų, suprastų ar įvertintų... Jis pajus, kiek prislopintos širdgėlos kaupiasi lamente, „kad moterį tikrai gali mylėti tiktai tas, kuris užaugino savo dukrą, matė, kaip ji tapo moterimi"(98). Kada rašytojas skaitytoją priverčia kūrinyje rasti dalį savęs, kaip žmogaus, universalaus ir nepakartojamo, išjungto iš gyvenamosios aplinkos, jis ir savo kūriniui jau duoda universalumo bruožą, jis jau ir pats daro žingsnį per laiko ir aplinkos ribas.

Senojo miesto amžius, kaip ir ne vienas trumpesnio metražo Kašausko kūrinys (turiu galvoje *Pergalės* žurnale spausdintuosius, kaip „Tėvo miestas" ar „Mano motinos akys"), yra

atpasakotas pirmuoju asmeniu. Charakteringa, kad šitoksai betarpiškas pagrindinių veikėjų pristatymas negundo skaitytojo tąjį asmenį tapatinti su autorium. Apysakos atveju senesnio amžiaus personažo pasirinkimas pasakotoju paliko autoriui laisvesnes rankas aplinkos, fono ar nuotaikų vaizdavime, jį mažiau teįpareigojo duoti bruožų, primygtinai reikalaujamų „iš viršaus". Rezultate aplinkos vaizdavime nėra įkyriai ružavų spalvų, nuolatinio esamos ar norimos socialinės pažangos kėlimo bei liaupsinimo, o taipgi buvusios santvarkos piešimo perdėtai tamsiomis spalvomis. Pretenduodama daugiau į psichologinį, o ne buitinį veikalą, ši apysaka, žinoma, tokių detalių ir teduoda tiek, kiek jų reikalauja autentiškas veikėjų vidinių konfliktų atskleidimas; tačiau, žinant „socialistinio realizmo" reikalavimus, privalomus visiems žanrams, ir šis jauno autoriaus žingsnis laikytinas drąsiu ir teigiamu, be abejonės žymiai pakėlusiu literatūrinę kūrinio vertę. Skaudžius pokarinius įvykius Adomas prisimena prabėgomis, daugiau iš reikalo, kaip žmogus, kurį „nuo seno visi laikė ‚raudonu'", netikįs nei Dievą, nei velnius, kuriam vis dėlto visam gyvenimui „išliko žydro bažnyčios dangaus prisiminimas". Prisimena sąryšyje su komjaunuolio sūnaus Leono vaikyste, baime dėl jo saugumo ar ateities. Jo užuominose apie klebono gobšumą laidojant žmoną su religinėmis apeigomis nesijaučia nei pykčio, nei pagiežos, vien faktų konstatavimas stebint juos ateisto akimis.

Kad ir primygtinai nesivaikydamas dabar krašte populiarėjančių modernesnių išraiškos formų, Kašauskas *Senojo miesto amžiuje* (kaip ir jau minėtuose kituose beletristiniuose gabaluose) neliko „sausai klasiškas" pasakotojas, nepasirodė tų ieškojimų visiškai nepaliestas. Į ramų ir laisvai plaukiantį Adomo pasakojimą įvedami trumpesni ar ilgesni „vidiniai dialogai", kuriuose pasakotojas antruoju asmeniu kreipiasi į savo žmoną Teresę, brolį Feliksą, dukterį Raselę, marčią Nemirą ar draugą Antaną. Visi tie dialogai graudžiai melancholiški, tačiau kartu ir šviesūs, persunkti jaukia vidine šiluma. Juose itin taikliai pristatomas Adomo santykis su artimaisiais, o lygia dalimi ir tų artimųjų paveikslai Adomo vaizduotėje.

Atviri išoriniai dialogai nėra Kašausko stiprybė. Žodis kiekvieno veikėjo lūpose skamba kažkaip per daug vienodai. Jie ne tiek reikalingi charakterių išryškinimui, kiek formos monotonijos išblaškymui.

Apysakos konstrukcija nepasižymi išoriniu puošnumu ar šviežumu, tačiau ji nuosekli, skoninga ir saikinga. Stilius kiek impresionistiškas. (Skaitant „Mano motinos akis", nejučiomis

vaizduotėje iškyla Knuto Hamsuno *Bado* vaizdai). Kašauskui ypač charakteringas jautrumas detalei. Vaizdų plėmai klojami šalia vienas kito, pereinamąsias spalvas ar nuotaikų niuansus paliekant susikurti pačiam skaitytojui.

Lyginant su mūsų egziline literatūra (kalbant daugiau apie paraleles, ne įtakas), *Senojo miesto amžiuje* rastumėm nuotaikų, artimų Alės Rūtos stipriausiam romanui *Kelias į kairę*, o retkarčiais ir Jurgio Gliaudos *Šikšnosparnių sostui*. Ir tai, gal būt, daugiausia dėl jau minėto šilto, šviesaus ir humaniško požiūrio į žmogų, iškylančio virš tematinių ar forminių kontroversijų. Kašauskas kalba ramiai, logiškai, turi daug ką pasakyti ir žino kaip skaitytoją užintriguoti. O tai jau neeiliniai privalumai, pastatą Kašauską į pirmąsias naujosios lietuvių literatūros pozicijas.

Irena Trakelytė

NAUJŲ PROBLEMŲ AKISTATOJE

Praėjusių (1969) metų Santaros-Šviesos suvažiavimas praėjo lyg po baigmės ženklu. Vieni klausimai, kaip, pavyzdžiai, ryšių su kraštu, pilietinių teisių, liberalinės (ekumeninės) minties ir t. t., atrodė netekę savo aštrumo dėl to, kad juos jau panašiai, kaip Santara-Šviesa, ėmė spręsti ir kiti emigrantiniai sambūriai. Kiti, kaip, pavyzdžiui, avangardizmas arba Čekoslovakijos drama, atrodė išsekę arba užbaigti. Dėl to bendroji nuotaika buvo minorinė...

Tas buvo jaučiama ir po ano suvažiavimo. Tai jautė ir kolektyvinė Santaros-Šviesos vadovybė. Vienas laikotarpis užsibaigė ir kas toliau? Ar reikia laukti, kol pats gyvenimas iškels naujas problemas, kaip riaušės universitetuose, ar bandyt jas patiems išprovokuoti ar tiesiog sukurti, o gal suskleisti bures ir užsidaryti. Mykolas Drunga savo laiškuose „Santaros veikėjams" iškėlė santariečio ideologijos ir identiteto arba tapatybės klausimą. Kol kas berods išryškėjo keletas tos ideologijos ir tapatybės bruožų: radikalizmas, kairumas, revizionizmas.

Be abejo, tarp tų bruožų nėra prieštaravimo: revizionizmas konkretesnis už kairumą, o šis — konkretesnis už radika-

lizmą. Tačiau į visus šiuos bruožus reikia žiūrėti, kaip į žingsnį į priekį nuo tos platformos, kurioje stovėjo seniau mūsų emigrantinė visuomenė, būtent, nuo liberalizmo-konservatizmo platformos. Jeigu seniau individo laisvė buvo laikoma, kaip vertybė *an sich*, ir ant to pamato buvo statoma Šviesos ir iš dalies Santaros organizacija, tai dabar, ypač kairiojo sampratos šalininkams, atrodo, kad toks individo neribotos laisvės primatas savo ištakose gali nuvesti į neribotą kapitalizmą arba anarchizmą, kuris jokiu būdu nepajėgia išspręsti visų nūdienos problemų. Ypač jis nepajėgus spręsti naujas ekologines problemas, kurių sprendimą galima surasti tik pajungus individą kolektyvo interesams. Sąryšy su tuo vietoje liberalizmo-konservatizmo konfrontacijos gali įsižiebti socializmo-konservatizmo konfrontacija.

Tokių ir panašių ieškojimų ženkle praėjo šių metų Santaros-Šviesos suvažiavimas, kurį pradėjo prof. Vytautas Kavolis savo paskaita apie revizionizmą. Trumpai nusakęs šios sąvokos istoriją, Kavolis patiekė sistemingą revizionizmo analizę, implikuodamas jo pritaikymo galimybes Santaros-Šviesos organizacijoje. Diskusijose išryškėjo dešinysis nukrypimas į truputį bekraujį humanizmą ir kairysis nukrypimas — į žodžiais nepasakytą socializmą. Bendra išvada galėtų būti: revizionizmas įdomus ir geras didiesiems, bet, bent kol kas, jis ne daug ką žada eiliniam žmogui.

Visiškai naują klausimą šį kartą nagrinėjo Rimas Kriščiūnas savo paskaitoje apie žydus ir lietuvius. Pasiremdamas daugiausia pačių žydų šaltiniais, jis labai įdomiai analizavo lietuvių kaltės klausimą žydų eksterminacijoje II Pasaulinio karo metu. Atrodo, gal būtų neblogai pabandyti paanalizuoti lietuvių santykius su visomis mažumomis ir kaimynais ir net parengti tos rūšies leidinį. Ligi šiol mūsų žvilgsnis į tuos klausimus buvo per daug defenzyvinis ir egotistinis.

Ketvirtadienio vakare Algis Kaupas aiškino ir demonstravo tris savo paties suktus trumpametražinius filmus. Gilus ir angažuotas įsijautimas į žmogų ir jo problemas ypač gerai pavaizduotas jo filmose „Henry" ir „The Children's School".

Tiksliesiems mokslams šį kartą atstovavo prof. Zenonas Rekašius, kuris penktadienį priešpiet davė technologo ir technokrato žvilgsnį į visuomenines problemas. Reikia tikėtis, kad Nixono ekonominiai patarėjai yra susipažinę su tuo žvilgsniu.

Penktadienį popiet ir šeštadienio rytą buvo diskutuota, gal būt, didžiausia šių laikų problema: studentų neramumai ir riaušės. Studentų simpoziumą šiuo klausimu pravedė Paulius K. Žygas, o jame dalyvavo Audronė Giedraitytė, Benediktas Gri-

galiūnas, Augustinas Idzelis, Romas Sakadolskis ir Vitalis Vengris. Profesorių simpoziumą pravedė Julius Šmulkštys, o jo dalyviai buvo Levas Gerulaitis, Zenonas Rekašius ir Stasys Goštautas. Perspektyvų ir sprendimų atžvilgiu radikalesni buvo studentai. Abejais atvejais diskusijos buvo gyvos, nors gal kiek ir palaidos, kaip ir visa ši problema dar tebėra daugiau emocinėje stadijoje.

Penktadienio vakare dalyvius maloniai nuteikė naujosios estradinės muzikos Lietuvoje demonstravimas, kurį atliko pagarsėjusio kauniškio ansamblio Oktava vadovas Mindaugas Tamošiūnas. Santara-Šviesa buvo laiminga, turėdama šį svečią iš Lietuvos. Bandymas įpinti lietuviškus motyvus į pramoginę muziką labai įdomus.

Šeštadienį po piet Vincas Trumpa kalbėjo apie Juozą Tumą-Vaižgantą, kaip apie gyvenimo kritiką, išryškindamas jo įsipareigojimą visų pirma kritikuoti ir šalinti blogybes savo paties visuomenėje, savųjų tarpe, o tik antroje eilėje jų ieškoti svetimuosiuose. Mykolas Drunga bandė paieškoti santariečio-šviesiečio tapatybės arba identiteto. Diskusijos šiuo pastaruoju klausimu parodė visą jo egzistencinį painumą. Atrodo, Santara-Šviesa ir toliau egzistenciją pasiryžusi statyti pirma esencijos.

Šeštadienio vakaras, kaip ir tradiciškai, buvo pašvęstas literatūrai. Staigi poeto Henriko Radausko mirtis (rugpiūčio 27 d.) buvo iškilmingai prisiminta, pirmiausia leidžiant pačiam velioniui poetui prabilti į giliai susikaupusią auditoriją su savo eilėraščiais. Apie Radausko poeziją kalbėjo jo poezijos kritikas prof. Rimvydas Šilbajoris. Buvo paskaitytas jautrus prof. Algirdo Juliaus Greimo žodis iš Paryžiaus. Vincas Trumpa nupasakojo paskutinę poeto dieną ir kai kuriuos jo, kaip asmens, bruožus. Dalia Jukneviičiūtė skaitė Radausko eiles. Įspūdingai nuskambėjo A. Mackaus *Chapel B*, kurią atliko D. Jukneviičiūtė, Leonas Barauskas ir Jonas Kelečius.

Su savo kūryba šį kartą pasirodė jauni poetai Eglė Juodvalkytė, Viktoras Dirda, Živilė Bilaišytė ir Austė Pečiūraitė, kurie lyg paneigė prieš keletą metų Antano Škėmos toje pačioje Taboro farmoje pranašautą egzilų literatūros mirtį. Prozininkai Marius Katiliškis, Kazys Almenas ir Rimas Vėžys taip pat pademonstravo daug naujos gyvybės.

Suvažiavimas buvo baigtas V. Kavolio paskaita apie Šėtoną, Prometėjų, Avangardistą ir Revoliucionierių. Kažkur šių keturių istoriškai literatūrinių tipų sankryžoje atsiduria ir santarietis.

X.

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1970 m. 1(15)-7(21).
2) Vytautas Alantas, *Nemunas teka per Atlantą* (Londonas: Nida, 1970).
3) Kazimieras Barėnas, *Tūboto gaidžio metai* (Londonas: Nida, 1969).
4) Jonas Basanavičius, *Rinktiniai raštai* (Vilnius: Vaga, 1970). Redakcinė komisija — K. Korsakas, A. Venclova, R. Šarmaitis, J. Jurginis, J. Lebedys, A. Maldonis.
5) Antanas Biliūnas, *Puntuko akmuo* (Vilnius: Vaga, 1970). Dailininkė A. Žemaitytė.
6) *Books Abroad*, Spring, 1970; Summer, 1970.
7) Stan Brakhage, John Cage, Jonas Mekas, Stan Vanderbeek, *Cinema Now*. University of Cincinnati, 1968.
8) *Bulletin of Baltic Studies*. A publication of the Association for the Advancement of Baltic Studies, Inc. 1970, Nr. 1, 2.
9) *Evangelijos šviesa*, 1970 m. pavasaris; 1970 m. vasara.
10) *Film Culture*, No. 48-49, Winter and Spring, 1970.
11) A. J. Greimas, *Du sens. Essais sémiotiques*. (Paris: Editions du Seuil, 1970).
12) Aleksandras Gudaitis-Guzevičius, *Juodoji torpeda* (Vilnius: Vaga, 1970).
13) *Jaunā gaita*, Nr. 77 ir 78.
14) Vytautas Kavolis, „On the Crisis of Creativity in Contemporary Art," atspaudas iš *Arts in Society*, 7 (Summer-Fall, 1970).
15) V. Krėvė, *Dainavos šalies senų žmonių padavimai* (Vilnius: Vaga, 1970).
16) *Liaudies kūryba* — I. Lietuvos TSR Paminklų Apsaugos ir Kraštotyros Draugija. Lietuvos TSR Liaudies Meno Draugija. (Vilnius: Mintis, 1969). Redakcinė komisija: V. Ambrozas, K. Grigas, R. Gučas, V. Jakelaitis, S. Korsakaitė, L. Sauka, Z. Slaviūnas, A. Stravinskas (komisijos pirmininkas), K. Trečiakauskas.
17) *Lituanus*, 1969, No. 4, 1970, No. 1, No. 2.
18) *Mana*, 1969, No. 35.
19) Justinas Marcinkevičius, *Mindaugas* (Vilnius: Vaga, 1970).
20) Justinas Marcinkevičius, *Dvidešimtas pavasaris* (Vilnius: Vaga, 1970).
21) Jonas Mekas, „Notes after Reseeing Movies of Andy Warhol," atspaudas iš John Coplans *et. al.*, *Andy Warhol* (Greenwich, Conn.: New York Graphic Society Ltd., 1970).

22) Algimantas Mikuta, *Ašmenys* (Vilnius: Vaga, 1970).
23) Romuald J. Misiunas, "Fascist Tendencies in Lithuania," atspaudas iš *The Slavonic and East European Review*, Cambridge University Press, 1970.
24) L. Motiejūnaitė, *M. Juozapaitytė.*
25) *Mūsų sparnai*, 1970 birželis.
26) Kazys Musteikis, *Prisiminimų fragmentai* (Londonas: Nida, 1970).
27) Antanas Pakalnis, *Inteligentų klubas* (Vilnius: Vaga, 1970).
28) Juozas Paukštelis, *Čia mūsų namai* (Vilnius: Vaga, 1970).
29) *Poezijos pavasaris 1970* (Vilnius: Vaga, 1970) Redakcinė komisija A. Baltakis, A. Bernotas, A. Bučys, A. Jonynas (pirm.), J. Macevičius, J. Marcinkevičius, V. Reimerys, V. Rudokas (sudarytojas), Dailininkas V. Bačėnas.
30) *Poezijos ir prozos lakštai*, Redaguoja ir leidžia Jurgis Janavičius ir J. A. Jūragis. Sydney, Australia. 1970, 1.
31) Vytautas Rimkevičius, *Nuosavas velnias* (Vilnius: Vaga, 1970).
32) Vytautas Rudokas, *Žolės džiaugsmas ir liūdesys* (Vilnius: Vaga, 1970).
33) Ramutė Skučaitė, *Kiškių troleibusai* (Vilnius: Vaga, 1970). Iliustravo Ada Skliutauskaitė.
34) *Svečias*, 1970, Nr. 1-4.
35) Ignas Šeinius, *Vasaros vaišės. Kuprelis* (Vilnius: Vaga, 1970).
36) Antanas Škėma, *Raštai*, II t. (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1970). Redagavo A. Landsbergis, A. Nyka-Niliūnas, K. Ostrauskas. Turinyje: „Julijana", „Živilė", „Pabudimas", „Vienas ir kiti", „Žvakidė", „Kalėdų vaizdelis" ir „Ataraxia". K. Ostrausko „Pastabos".
37) *Technikos žodis*, 1969, Nr. 5-6; 1970, Nr. 1-2, 3.
38) *Treji vārti*, 1970, Nr. 20, 21.
39) A. Vaičiulaitis, *Mūsų mažoji sesuo* (Londonas: Nida, 1970).
40) Antanas Vienuolis, *Puodžiunkiemis* (Vilnius: Vaga, 1970).
41) Vytautė Žilinskaitė, *Karusėlė* (Vilnius: Vaga, 1970).

METMENŲ ŠIMTININKAI:
35) Jonas Talandis

metmenys

Vyriausias redaktorius: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Karolis Drunga

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dana Barauskienė, Leonas Barauskas, Danutė Bilaišienė, Marytė Černiūtė, Žibutė Dobaitė, Audronė Giedraitytė, Audronė Kubiliūtė, Birutė Lintakienė, Liūtas Mockūnas, Laima VanderStoep, Rimas Vėžys, Vytautas Vepštas

Administracija:

Ramojus Vaitys, Marija Paškevičienė, Gintautas Vėžys
2606 Princeton Ave.
Evanston, Ill. 60201

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., Garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill.

5,-

A4
L.arch

ALp(LKA)1742
1970, Nr.20

88.291,41